

19 MAYIS JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT: 3 SAYI: 1

19 MAYIS SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ISSN: 2717-736X

CİLT 3

SAYI 1

30 Mart 2022

İndeks:

Scientific Indexing Services

ASOS İndeks

Google Scholar

İletişim:

dergipark.org.tr/19maysbd

19maysbd@gmail.com

Baş Editör:
Dr. Furkan ÇELEBİ (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör Yardımcısı:
Öğr. Gör. Eyyüp ORHAN (Yozgat Bozok Üniversitesi)

Editör Yardımcısı:
Arş. Gör. Zeliha ULUTAŞ (KTO Karatay Üniversitesi)

Yazım ve Dil Editörü:
Öğr. Gör. Salih GENÇER (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)

Alan Editörleri:
Doç. Dr. Mücahit YILDIRIM (Samsun Üniversitesi)
Coğrafya, Turizm, Kültürel Miras

Doç. Dr. Hüseyin MERTOL (Tokat Gazi Osman Paşa Üniversitesi)
Sosyal Bilgiler Eğitimi, Özel Eğitim, Çocuk Gelişimi

Dr. Hasan Önder SARIDOĞAN (Akdeniz Üniversitesi)
İktisat, Ekonometri, Finans

Dr. Nurdan DOĞRU ÇABUKER (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Eğitim Bilimleri, Psikoloji, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik

Dr. Öğr. Üyesi Onur ÇAPKULAÇ (Amasya Üniversitesi)
Örgüt Kuramı, Yönetim ve Strateji

Yabancı Dil Editörü
Ercüment KAYA (Sinop)

Sayı Hakemleri

Prof. Dr. Yaşar SEMİZ
Doç. Dr. Burcu ÜZÜM
Doç. Dr. Hüseyin MERTOL
Dr. Öğr. Üyesi Abdulhalim ÇELİK
Dr. Öğr. Üyesi Ertan ÇINAR
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Gaye GÖKALP YILMAZ
Dr. Öğr. Üyesi Güler YANIK
Dr. Öğr. Üyesi Hayrünisa ALP
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ali YETGİN
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Alpin GÜLŞEN
Dr. Öğr. Üyesi Nilüfer ÖZTÜRK AYKAÇ
Dr. Öğr. Üyesi Suna ŞAHİN
Dr. Enes Uğur TOHUM
Dr. Murat KONCA
Dr. Savaş ÇAĞLAK
Mustafa BİLİK

TEKZİP

Dergimizin 2020 yılında yayımlanan 1. Cilt 4. Sayısında “Çalışanların Etik Liderlik Algısı ve İş Tatmini: Mersin İli Örneği” isimli makalede Ahmet Özgür AYDIN adlı yazarın ORCID numarası yayın düzeltme ve değerlendirme esnasında yazar tarafından sehven yanlış gönderilmiştir. ORCID numarasının doğru şekli “0000-0003-1897-0446” şeklindedir. Bu tekzip yazarın isteği üzerine bilgilendirme amacıyla yayımlanmıştır.

19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 2022, Cilt: 3, Sayı: 1

Makaleler

1. Erkeklerin Yaşam Süresini Etkileyen Faktörlere Yönelik Panel Veri Yaklaşımı, Şehadet BULUT, Saltuk AĞIRALIOĞLU. Sayfalar: 4-11
 2. 23 Temmuz Hürriyet Bayramı ve Türkiye Cumhuriyeti’nin İlk Yıllarındaki Yansımaları (1909-1935), Murat YÜMLÜ. Sayfalar: 12-32
 3. Öğretmenlerin Psikolojik Güçlendirilmesinin Okullarda Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Gösterme Eğilimleri Üzerindeki Etkisi, Ezgi Fatma ERBAŞ KELEBEK. Sayfalar: 33-46
 4. Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası, Murat BAYHAN. Sayfalar: 47-57
 5. Project and Process Realms: Analysis of Two Strategic Management Means in the Context of Competitive Advantage, Tarkan TUNÇ. Sayfalar: 58-74
 6. The Impact Of International Labor Force On Labor Force Participation, GDP And Productivity, Özlem TOPLU YILMAZ, Hande ÖZEK. Sayfalar: 75-84
 7. Kişisel Sağlık Verilerinin 6698 Sayılı Kanun Çerçevesinde Korunması, Murat ÖZDEMİR, Metin YILMAZ, Hakan KAYA. Sayfalar: 85-96
-

Erkeklerin Yaşam Süresini Etkileyen Faktörlere Yönelik Panel Veri Yaklaşımı

Panel Data Approach On Factors Affecting Men's Lifespan

Şehadet BULUT*, Saltuk AĞIRALIOĞLU**

* Dr. Öğr. Üyesi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilis, Türkiye, sehadetbulut@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8467-3290.

** Dr. Öğr. Üyesi, Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Gaziantep, Türkiye, saltuk.agiralioglu@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7913-7090

Öz

Doğumda beklenen yaşam süresi tüm dünyada artarak devam etmektedir. Gelişmiş ülkelerdeki beklenen yaşam süresi, gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla iken, kadınların beklenen yaşam süresi de erkeklerle oranla daha yüksektir. Çalışmamızın amacı; üst ve üst orta gelir grubu ülkelerde erkeklerde beklenen yaşam süresini etkileyen olası faktörlerin incelenmesidir. Bu amaçla kişi başı gelir, kişi başına yapılan toplam, devlet ve özel sağlık harcamaları ile 1000 kişi başına düşen doktor sayısının doğumda beklenen erkek yaşam süresi üzerindeki etkileri incelenmiştir. 10 ülkenin 2000-2018 yıllarına 19 yıllık verilerinin analiz edildiği çalışmada; bağımsız değişkenler ile doğumda beklenen erkek yaşam süresi arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki elde edilememiştir. Bununla birlikte Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi sonuçlarında 2. ve 3. gecikmede kişi başına yapılan toplam sağlık harcamaları ile kişi başına yapılan devlet sağlık harcamalarının, 3. gecikmede de, kişi başı milli gelir ve kişi başına yapılan özel sağlık harcamalarının doğumda beklenen erkek yaşam süresinin nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğumda Beklenen Erkek Yaşam Süresi, Sağlık harcamaları, Panel veri analizi.

Abstract

Life expectancy at birth continues to increase all over the world. While life expectancy in developed countries is higher than in developing countries, the life expectancy of women is higher than that of men. The aim of our study; the aim of this study is to examine possible factors affecting life expectancy in men in upper and upper middle-income countries. For this purpose, the effects of per capita income, total per capita, public and private health expenditures, and the number of doctors per 1000 people on male life expectancy at birth were examined. In the study in which 19 years of data from 10 countries to the years 2000-2018 were analyzed; A statistically significant relationship could not be obtained between the independent variables and male life expectancy at birth. On the other hand, in the Dumitrescu Hurlin Causality Test results, it was determined that total health expenditures per capita and state health expenditures per capita in the 2nd and 3rd lag, and per capita national income and private health expenditures per capita in the 3rd lag are the causes of male life expectancy at birth. finding has been reached.

Keywords: Male Life expectancy at Birth, Health expenditures, Panel data analysis.

Giriş

Yaşam beklentisi; yeni doğan bebeklerin mevcut sağlık koşulları göz önünde bulundurularak yaşaması beklenen ortalama yıl sayısı olarak ifade edilmektedir (Chukmaitova, 2003:4). Teknolojinin ilerlemesi, sağlık alanında meydana gelen olumlu gelişmeler, ölüm oranlarının azalması, insanların sağlıklı beslenme ve fiziksel aktiviteye daha fazla önem vermesi gibi birçok nedenden dolayı beklenen yaşam süresi tüm ülkelerde her geçen yıl artmaktadır. Bununla birlikte, ülkeler ve bölgeler arasında ortalama yaşam süresinde büyük bir eşitsizlik vardır. Düşük ve orta insani gelişmeye sahip ülkeler, gelişmiş ülkelere göre daha düşük yaşam beklentisine sahiptir (Girum vd., 2018, Ranabhat, 2020). Ortalama yaşam süresi ve her türlü ölüm, sonuç göstergeleridir; ancak birbirleriyle ters orantılıdır. Daha genç yaş grupları arasında yüksek ölüm oranı varsa, ortalama yaşam süresi daha kısa olacaktır. Özellikle düşük gelirli ülkelerde eğitim, temizlik ve çocuk bakımının yetersiz olması nedeniyle bebek ve çocuk ölümleri daha fazla olmakta ve beklenen yaşam süresi azalmaktadır (Ezeh vd., 2015).

GSYİH'larının yüksek bir yüzdesini sosyal korumaya harcayan, daha az tedavi yatağı ve düşük bebek ölüm oranına sahip, ayrıca vatandaşların daha az karşılanmamış sağlık hizmeti ihtiyacı bildirdiği ve alkol tüketiminin daha az olduğu ülkelerde yaşayan vatandaşlar daha uzun yaşam beklentisi taşımaktadır (Heuvel ve Olaroio, 2017: 276e10).

Sağlık, insanların refahının ve yaşam standardının önemli bir bileşeni olması nedeniyle bu refahı ve mutluluğu etkileyen sağlık harcamaları da, bireylerin yaşam süresi ve yaşam kalitesini olumlu yönde etkilemektedir (Akar, 2014:311; Bloom ve Canning, 2003: 304). Sağlıklı bir toplumda devletin toplumun tüm ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli sağlık hizmetlerini sunması gerekmektedir. Özellikle sağlık yatırımlarına önem verilmesi, sağlık harcamalarına ayrılan payın artırılması ve kişi başına düşen gelirin yükselmesi ile birlikte beklenen yaşam süresi de artış gösterecektir.

Aşağıdaki tabloda ülkelerin gelir düzeyine göre 1960-2018 yılları arasında onar yıllık periyodlarla erkek, kadın ve toplam beklenen yaşam süreleri yer almaktadır.

Tablo 1. Gelir Düzeyine Göre Ülke Gruplarının Beklenen Yaşam Süreleri (1960-2018)

Ülke Grubu	Yaşam Süresi (Yıl)	1960	1970	1980	1990	2000	2010	2018
Yüksek Gelirli	Kadın	71,38	73,78	76,55	78,76	80,56	82,56	83,35
	Erkek	65,67	67,34	69,78	71,99	74,5	77	78,13
	Toplam	68,46	70,48	73,08	75,28	77,44	79,7	80,65
Üst Orta Gelirli	Kadın	49,13	57,33	62,73	65,99	68,54	71,76	74,11
	Erkek	46,21	54,02	59,17	62,14	64,44	67,56	69,74
	Toplam	47,58	55,6	60,86	63,98	66,4	69,57	71,85
Düşük ve Orta Gelirli	Kadın	48,61	56,56	61,83	65	67,45	70,8	73,20
	Erkek	45,71	53,31	58,35	61,23	63,46	66,706	68,92
	Toplam	47,08	54,87	60,01	63,04	65,37	68,67	70,99
Düşük Gelirli	Kadın	41,19	45,8	49,74	52,48	55,23	61,62	65,41
	Erkek	38,27	42,85	46,8	49,17	51,95	58,15	61,59
	Toplam	39,72	44,33	48,28	50,83	53,57	59,88	63,49

Kaynak: World Bank (2021a)

Tabloda gelir grubuna göre düzenlenen yaşam beklentisi verilerine göre gelir seviyesi arttıkça beklenen yaşam süresinde de artış olduğu görülmektedir. 2018 yılında yüksek gelirli ülkelerde toplam beklenen yaşam süresi 80, 65 yıl iken, bu rakam düşük gelirli ülkelerde 63,49 yıldır. Ayrıca bütün ülke gruplarında, kadınların beklenen yaşam süresinin erkeklerin beklenen yaşam süresinden fazla olduğu görülmektedir.

Literatür Taraması

Doğumda beklenen yaşam süresine etki eden faktörlerle ilgili çalışmalar incelendiğinde, erkek ve kadın ayrımının yapılarak cinsiyete göre yapılan çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda yer almaktadır.

Pascariu vd. (2018) çalışmalarında yaşam beklentisini kadın, erkek ve 65 yaş üzeri olarak tahmin etmeye yönelik model geliştirerek, yaşam beklentisinin ülkeler arasında farklılık gösterdiği gibi, erkekler ve kadınlar arasında da farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Bayın (2016)'ın çalışmasında kadın ve erkeklerde doğuştan ve 65 yaşta beklenen yaşam sürelerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla OECD'ye (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü) üye olan 34 ülkenin 2013 yılı verileri incelenmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda, hem kadınlarda hem de erkeklerde doğuştan beklenen yaşam süresine en çok etki eden değişkenin bebek ölüm hızı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Tafran vd. (2020) Malezya için 2002-2014 yılları arasında regresyon analizi yaptıkları çalışmada, işsizliğin kadın ve toplam yaşam beklentisinde etkili iken, erkek yaşam beklentisinde etkili olmadığı bulgusuna ulaşmıştır.

26 OECD Ülkesi için 1995-2010 yılları arasında yapılan çalışmada, kişi başına düşen GSYİH'deki (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) %1'lik artışın, kadın yaşam beklentisinde 0,02795 yıl, erkek yaşam beklentisinde 0,0466 yıl artışa neden olduğu sonucu elde edilmiştir (Kim, 2019: 478).

Teker vd. (2012) çalışmalarında, Türkiye'de 1975-2009 yılları arasında erkek ve kadınların beklenen yaşam süreleri üzerinde etki eden değişkenler incelenmiştir. 1000 hasta başına düşen doktor sayısı ve 1000 hasta başına düşen yatak sayılarının da yer aldığı çalışmanın sonucunda, doktor sayısı ve yatak sayısının yaşam beklentisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve doktor sayısının kadınların yaşam süresini daha kuvvetli düzeyde etkilediği belirtilmiştir.

Kişi başı gelir ve sağlık harcamalarının doğumda beklenen yaşam süresi üzerindeki etkileri konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, sonuçlar genel olarak kişi başı gelir ve sağlık harcamalarının doğumda beklenen yaşam süresi üzerinde olumlu etkisinin olduğu yönündedir. Şahin (2018) çalışmasında 16 APEC (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği) ülkesinde doğumda yaşam beklentisini belirleyen faktörleri 2000-2013 dönemi verileriyle analiz etmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre kişi başına düşen gayri safi yurt içi hâsıla artışı, enflasyon oranı ve işsizlik oranının doğumda yaşam beklentisi üzerindeki etkisi istatistik olarak anlamlı bulunmazken, gıda üretim endeksi, nüfus artışı ve toplam sağlık harcamalarında artışın doğumda yaşam beklentisini arttıracığı sonucu elde edilmiştir.

Dhrifi (2018) 45 Afrika ülkesi için 1995-2015 yılları arasında panel veri analizi kullanarak yaptığı çalışmada; kişi başı gelir ve kişi başı sağlık harcamasının doğumda beklenen yaşam süresini pozitif yönde etkilediği sonucunu elde etmiştir. Benzer şekilde Novignon vd. (2012) yaptıkları çalışmada; 1995-2010 dönemi için 44 Sahra-altı Afrika ülkesi kamu ve özel sağlık harcamalarının sağlık durumu üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Sonuç olarak kamu ve özel sağlık harcamalarının bir yandan beklenen yaşam süresini uzatırken diğer yandan ölüm oranını azalttığı, ayrıca kamunun yaptığı sağlık harcamalarının özel sağlık harcamalarına göre daha fazla etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Linden and Ray (2017) yaptıkları çalışmada; doğumda beklenen yaşam süresi ile kamu ve özel sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi 1970-2012 yılları arasında 34 OECD ülkesi için incelemişlerdir. Ekonometrik panel zaman serisi ve VAR (Vektör otoregresyon) yöntemleriyle yapılan analiz sonucunda kamu sağlık harcamaları ile özel sağlık harcamalarının ortalama yaşam süresi için önemli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde Aydın (2020) yaptığı çalışmada; OECD ülkeleri için 2000-2016 dönemindeki yıllık veriler ile Panel Regresyon Analizi ve Panel Granger Nedensellik Analizi yöntemlerini kullanılarak iktisadi göstergelerin beklenen yaşam süresi üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Analiz sonucunda OECD ülkeleri üzerinde beklenen yaşam süresini etkileyen en önemli unsurun sağlık harcamaları olduğu ve sağlık harcamaları %1 oranında arttırıldığında beklenen yaşam süresinin yaklaşık olarak ortalama %0,9 oranında artacağı bulgusuna ulaşılmıştır.

Yapılan bu çalışmanın amacı, literatürde çok az incelendiği belirlenen, erkeklerin beklenen yaşam süresine etki eden olası faktörleri incelemektir. Çalışmada, üst ve üst orta gelir grubu ülkelerde, kişi başı toplam, kamu ve özel sağlık harcamalarının, kişi başı milli gelirin ve 1000 kişi başına düşen doktor sayılarının erkeklerin beklenen yaşam süresine etkileri analiz edilmektedir.

Analiz ve Bulgular

Yapılan çalışmanın örneklemini, Dünya Bankası'nın üst gelir grubu nitelendirdiği ve kişi başı 12.536 dolar ve üzeri GSMH'ya (Gayri safi milli hasıla) sahip ülkeler ile, üst orta gelir grubu olarak nitelendirdiği ve kişi başı 4.046 ile 12.535 dolar arası GSMH'ya (Gayri safi milli hasıla) sahip ülkelere seçilen, Fransa, Almanya, İtalya, Güney Kore, Meksika, Rusya, İspanya, İsviçre, Türkiye ve Birleşik Krallık olmak üzere 10 ülke oluşturmaktadır (World Bank, 2021b). Ülkeler belirlenirken doktor sayısı verilerinin olması dikkate alınmıştır.

Bağımlı değişken olarak doğumda beklenen erkek yaşam süresi ele alınmaktadır. Bağımsız değişkenler; Kişi başına düzeltilmiş net milli gelir (cari ABD doları), Kişi başına cari sağlık harcaması (cari ABD doları), Kişi başına yurt içi genel devlet sağlık harcaması (cari ABD doları), Kişi başına yurt içi özel sağlık harcaması (cari ABD doları) olarak belirlenmiş olup, 2000-2018 yıllarını içeren 19 yıllık verilerle panel veri analizi yapılmıştır. Analiz kapsamında yer alan veriler, World Bank (Dünya Bankası) veri tabanından elde edilmiştir (World Bank, 2021a).

Tablo 2. Değişkenlerin Kısaltma ve Açıklamaları

Bağımlı Değişken	Kısaltması	Kaynak
Doğumda beklenen yaşam süresi, erkek (yıl)	E	World Bank
Bağımsız Değişkenler		
Kişi başına düzeltilmiş net milli gelir (cari ABD doları)	KG	World Bank
Kişi başına cari sağlık harcaması (cari ABD doları)	TSH	World Bank
Kişi başına yurt içi genel devlet sağlık harcaması (cari ABD doları)	DSH	World Bank
Kişi başına yurt içi özel sağlık harcaması (cari ABD doları)	OSH	World Bank
Doktor sayısı (1.000 kişi başına)	D	World Bank

Doğuşta beklenen erkek yaşam süresinin olası belirleyicilerini tespit etmek üzere logaritmik dönüşümleri yapılan değişkenlerle oluşturulan tam logaritmik model Denklem 1’de gösterilmektedir.

$$\log E_{it} = \alpha_i + \beta_1 \log KG_{it} + \beta_2 \log TSH_{it} + \beta_3 \log DSH_{it} + \beta_4 \log OSH_{it} + \beta_5 \log D_{it} \quad (1)$$

($i=1, \dots, 10$) ve ($t=2000, \dots, 2018$)

Denklem 1’de yer alan i ifadesi değişkenlerin kesit boyutu olan 10 ülkeyi, t ifadesi ise söz konusu değişkenlerin zaman boyutu olan 2000-2018 yılları arasındaki 19 yılı göstermektedir.

Aşağıdaki tabloda analiz kapsamında yer alan değişkenlerin 10 ülkeye ait 2018 yılı verileri yer almaktadır.

Tablo 3. Analiz Edilen Ülkelerin 2018 Yılı Verileri

ÜLKELER	E (Yıl)	KG*	TSH *	DSH *	OSH *	D (1000 Kişi Başı)
Fransa	79,7	34884,968	4690,072	3441,166	1248,911	6,534
Almanya	78,6	40263,99	5472,202	4251,028	1221,159	4,299
İtalya	81,2	28888,053	2988,995	2208,52	780,475	7,927
Güney Kore	79,7	27232,868	2542,818	1486,45	1056,368	2,408
Meksika	72,1	7520,703	519,605	260,174	259,431	4,849
Rusya	67,7	8758,719	609,009	362,096	246,913	4,439
İspanya	80,7	25799,041	2736,323	1926,461	809,862	4,029
İsviçre	81,9	64906,688	9870,664	3081,697	6788,967	4,332
Türkiye	74,4	7982,413	389,865	301,686	88,178	1,806
Birleşik Krallık	79,5	35834,965	4315,427	3392,085	922,777	5,616

*Tabloda yer alan KG, TSH, DSH ve OSH cari ABD Doları ile ifade edilmektedir.

Tablo 3’e göre 2018 yılında erkeklerde doğumda beklenen yaşam süresinin en az olduğu ülke 72,2 yıl ile Meksika iken; erkeklerde doğumda beklenen yaşam süresinin en fazla olan ülke 81,9 yıl ile İsviçre’dir. İsviçre aynı zamanda kişi başı milli gelirin, kişi başı toplam sağlık harcamaları ve kişi başı özel sağlık harcamalarının da en fazla olduğu ülke durumundadır. Türkiye 1000 kişi başına düşen doktor sayısının ve kişi başına düşen özel sağlık harcamalarının en az olduğu ülke iken, bu sayının en fazla İtalya’da olduğu görülmektedir. Meksika kişi başı gelirin en az olduğu ülkedir. Almanya ise; kişi başı devlet sağlık harcamalarının en fazla olduğu ülke konumundadır.

Aşağıdaki tabloda değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri yer almaktadır.

Tablo 4. Tanımlayıcı İstatistikler

	Log(E)	Log(KG)	Log (TSH)	Log(DSH)	Log (OSH)	Log(D)
Ortalama	4.317	9.824	7.435	6.965	6.315	1.372
Medyan	4.343	10.085	7.797	7.4100	6.506	1.417
Maksimum	4.405	11.148	9.197	8.354	8.823	2.074
Minimum	4.069	7.152	4.558	4.036	3.652	0.250
Std. Sapma	0.075	0.814	1.083	1.109	1.092	0.494
Çarpıklık	-1.612	-8155	-5045	-6238	0.082	-5979
Basıklık	5.200	3.226	2.212	2.110	3.099	2.496
Gözlem Sayısı	190	190	190	190	190	190
Jarque-Bera	120.6 (0.000)	21.457 (0.000)	12.970 (0.001)	18.587 (0.000)	0.292 (0.863)	13.334 (0.001)

Çalışmada ele alınan değişkenlerin logaritmaları alındıktan sonra birim kök testlerine bakılmıştır. Yapılan birim kök testlerinde uygulamada yaygın olarak kullanılan, Levin vd. (2002) tarafından geliştirilen homojenliği göz önünde bulunduran Levin-Lin-Chu (LLC) birim kök testi ile Im vd. (2003) tarafından geliştirilen heterojenliği göz önünde bulunduran Im-Pesaran Shin (IPS) birim kök testi yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda değişkenlerin birim kök testleri yer almaktadır

Tablo 5. Birim Kök Testleri

LNE 1.Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-4.796	0.000	-12.712	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-11.916	0.000	-14.253	0.000
LNKG 1.Fark	Sabit		Sabit veTrend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-5.432	0.000	-7.791	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-4.224	0.011	-5.728	0.000
LNTSH 1. Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-5.599	0.000	-9.106	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-3.625	0.000	-6.711	0.000
LNDSH 1. Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-5.330	0.000	-5.871	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-3.603	0.000	-4.764	0.000
LNOSH 1. Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-8.526	0.000	-9.211	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-6.286	0.000	-6.915	0.000
LND 1. Fark	Sabit		Sabit ve Trend	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
Levin, Lin & Chu	-6.507	0.000	-3.959	0.000
Im, Pesaran and Shin W-stat	-6.116	0.000	-5.036	0.000

Olasılık değerleri %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir. Birim Kök Testleri hesaplanırken Newey-West bant genişliği seçimi ile birlikte Bartlett kernel yöntemi kullanılmıştır. Optimum gecikme uzunluğu ise Schwarz Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Üstte yer alan tabloda belirtildiği üzere, bütün değişkenler hem sabitte hem de sabitte ve trentte I(1) seviyesinde durağandır.

Değişkenler I(1) Düzeyinde iken kullanılacak olan panel eşbütünleşme testlerinin en yaygın olarak kullanılan Pedroni (1999) ve Kao (1999) testleridir. Yapılan Pedroni ve Kao eşbütünleşme testleri sonucunda eşbütünleşme ilişkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Değişkenlerin logaritmalı hallerinin farkları alınarak panel regresyon analizi yapılmıştır.

Aşağıdaki tabloda regresyon analizi sonucunda elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 6. Panel Regresyon Analizi Sonuçları

	İstatistik	Olasılık
F TESTİ	4.877.864	(0.000)
LM TESTİ		
Breusch-Pagan	33.526 (0.000)	39.817 (0.000)
Honda	5.790 (0.000)	5.86 (0.000)

King-Wu	5.790 (0.000)	6.157 (0.000)
Standardized Honda	6.411 (0.000)	2.609 (0.004)
Standardized King-Wu	6.411 (0.000)	3.072 (0.001)
HAUSMAN TESTİ	42.735.178	(0.000)

Regresyon analizi sonucunda yapılan F Testi, LM Testi ve Hausman Testi bulgularına göre fixed (sabit) etkiler modeline karar verilmiş olup, otokorelasyon ve varyans sorunun giderilmesi için Period SUR yöntemi kullanılmıştır. Analiz sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 7. Period SUR Sonuçları

Bağımlı Değişken DLNE	PERİOD SUR	
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Olasılık
DLNKG	-0.007	0.275
DLNTSH	0.046	0.347
DLNDSH	-0.022	0.496
DLNOSH	-0.011	0.402
DLND	-0.002	0.527

Tablo 7’de yer alan olasılık değerlerine göre, erkek yaşam beklentisine etkilerinin analiz edildiği kişi başı milli gelir, kişi başı toplam sağlık harcamaları, kişi başı devlet sağlık harcamaları, kişi başı özel sağlık harcamaları ve 1000 kişiye düşen doktor sayısı değişkenleri ile, erkek yaşam beklentisi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır.

Değişkenler arasında edensellik ilişkisi için Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen teste bakılmıştır. Bu test ikinci nesil testler arasında yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda bu testlerin gözlem sayısındaki artış ile birlikte daha etkin sonuçlar verdiği bilinmektedir (Çelik ve Ünsür, 2020: 205).

Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testi 3 gecikme için ayrı ayrı yapılmış olup, 1. gecikmede değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. 2. ve 3. gecikme için değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin var olduğu sonucunun elde edildiği bulgular aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 8. Dumitrescu Hurlin Test Sonuçları

2. Gecikme					
Nedensellik Yönü (1.den 2. ye)		W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık	Karar
DLNTSH	DLNE	4.42657	2.04552	0.0408	Nedensellik Var
DLNE	DLNTSH	2.36434	-0.08266	0.9341	Nedensellik Yok
DLNDSH	DLNE	5.24192	2.88695	0.0039	Nedensellik Var
DLNE	DLNDSH	2.10991	-0.34523	0.7299	Nedensellik Yok
3. Gecikme					
Nedensellik Yönü (1.den 2. ye)		W İstatistiği	Z İstatistiği	Olasılık	Karar
DLNKG	DLNE	8.30513	2.77895	0.0055	Nedensellik Var
DLNE	DLNKG	4.16740	0.10805	0.9140	Nedensellik Yok
DLNTSH	DLNE	7.16117	2.04052	0.0413	Nedensellik Var
DLNE	DLNTSH	4.59404	0.38345	0.7014	Nedensellik Yok
DLNDSH	DLNE	7.48824	2.25165	0.0243	Nedensellik Var
DLNE	DLNDSH	4.36117	0.23313	0.8157	Nedensellik Yok
DLNOSH	DLNE	7.13846	2.02587	0.0428	Nedensellik Var
DLNE	DLNOSH	4.31143	0.20103	0.8407	Nedensellik Yok

Tablo 8’de yer alan sonuçlara göre 2. ve 3. gecikmede kişi başına yapılan toplam sağlık harcamaları ile kişi başına yapılan yurtiçi devlet sağlık harcamalarından erkek yaşam beklentisine doğru tek yönlü nedenselliğin olduğu görülmektedir. Ayrıca 3.

gecikmede, kişi başı milli gelir ve kişi başına yapılan yurtiçi özel sağlık harcamalarından erkek yaşam beklentisine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

Sonuç

Doğumda beklenen yaşam süresi tüm dünyada artış gösterirken, bu artış düşük gelir düzeyi ülkelere göre yüksek gelirli ülkelerde ve erkeklere göre kadınlarda daha fazla olmaktadır. Erkeklerin doğumda beklenen yaşam süresini etkileyen olası faktörlerinin analiz edildiği bu çalışma sonucunda, analiz kapsamına alınan kişi başı milli gelir, kişi başı toplam sağlık harcamaları, kişi başı devlet sağlık harcamaları, kişi başı özel sağlık harcamaları ve 1000 kişiye düşen doktor sayısı değişkenleri ile, erkek yaşam beklentisi arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişkiye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte, Dumitrescu Hurlin Nedensellik Testinde; kişi başına yapılan toplam sağlık harcamaları, kişi başına yapılan yurtiçi devlet sağlık harcamaları, kişi başına yapılan yurtiçi özel sağlık harcamaları ve kişi başı milli gelirin erkek yaşam beklentisinin nedeni olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Bundan sonra değişik ülke ve ülke grupları arasında, farklı değişkenlerle yapılacak olan çalışmaların ve analizlerin konuyla ilgili daha kapsamlı bilgi ve veriye ulaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Literatürde cinsiyet ayrımı yapılarak özellikle erkeklerin doğumda beklenen yaşam sürelerine etki eden faktörlerin incelendiği çalışmaların son derece az olması nedeniyle yapılan bu çalışmanın konuyla ilgili daha sonra yapılacak çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Kaynaklar

- Akar, S. (2014). Türkiye’de Sağlık Harcamaları, Sağlık Harcamalarının Nisbi Fiyatı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi, Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt:21,Sayı:1,Manisa.
- Aydın, B. (2020). İktisadi Göstergelerin Beklenen Yaşam Süresi Üzerindeki Etkileri: Panel Veri Analizi. *İstanbul İktisat Dergisi - Istanbul Journal of Economics* 70, 2020/1, s. 163-181 ISSN: 2602-4152 E-ISSN: 2602-3954 DOI: 10.26650/ISTJECON2019-0028.
- Bayın, G. (2016). Doğuşta ve ileri yaşta beklenen yaşam sürelerine etki eden faktörlerin belirlenmesi, *Türkiye Aile. Hekimliği Dergisi*, Cilt:20, Sayı:3.
- Bloom, D. and Canning, D. (2003). Health as Human Capital and its Impact on Economic Performance. The Geneva Papers on Risk and Insurance. *Issues and Practice*, April 2003, Vol. 28, No. 2, SPECIAL ISSUE ON HEALTH (April 2003), pp. 304-315
- Chukmaitova, A. (2003). Determinants of life expectancy and mortality: comparative analysis of different regions in Kazakhstan, Working Paper # BSP/2003/072 E, *New Economic School*, Moscow.
- Çelik, M.Y. ve Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve Büyüme İlişkisinin Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi İle Belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*.35(1). 201-210. Doi: 10.24988/ije.202035115
- Dhrifi, A. (2018). Does Environmental Degradation, Institutional Quality, and Economic Development Matter for Health? Evidence from African Countries. *Journal of the Knowledge Economy*, 1-16.
- Dumitrescu, E. I. and Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling* 29. 4: 1450-1460.
- Ezeh, O.K., Agho, K. E., Dibley, M. J, Hall, J. J. and Page, A. N. (2015). Risk factors for postneonatal, infant, child and under-5 mortality in Nigeria: a pooled cross-sectional analysis. *BMJ Open* 2015;5:e006779. doi:10.1136/bmjopen-2014-006779.
- Girum,T., Muktar, E., Shegaze,M. (2018). Determinants of life expectancy in low and medium human development index countries. *Medical Studies/Studia Medyczne* 2018; 34 (3): 218–225 DOI: <https://doi.org/10.5114/ms.2018.78685>.
- Heuvel, W.J.A. and Olariu, M. (2017). How Important Are Health Care Expenditures for Life Expectancy? A Comparative, European Analysis. *Journal of the American Medical Directors Association*, Volume 18, Issue 3, 1 March 2017, Pages 276.e9-276.e12
- Im, K. S.,Pesaran, H.M., Shin, Y. (2003). TestingforUnitRoots in HeterogeneousPanels. *Journal of Econometrics*. 115(1), 53–74.
- Kao C. (1999). Spurious Regression and Residual-Based Tests for Cointegration in Panel Data. *Journal of Econometrics*, 90: 1-44
- Kim, T. (2019). Which Income Inequality Influences Which Health Indicators? Analysis of the Income Inequality Hypothesis with Market and Disposable Gini Indicators. *Social Indicators Research* (2019) 146:473–485 <https://doi.org/10.1007/s11205-019-02129-5>.
- Levin, A., Lin, C. F., Chu, C. S. J. (2002). Unitroottests in panel data: Asymptoticandfinite-sampleproperties. *Journal of econometrics*, 108(1), 1-24.

- Linden, M. and Ray, D. (2017). Life expectancy effects of public and private health expenditures in OECD countries 1970–2012: Panel time series approach. *Economic Analysis and Policy*, vol. 56, pp. 101-113.
- Novignon, J., Olakojo, S. A. ve Nonvignon, J. (2012). The effects of public and private health care expenditure on health status in sub-Saharan Africa: new evidence from panel data analysis. *Health Economics Review*, 2: 22.
- Pascariu, M.D., Canudas-Romo, V. and Vaupel, J.W. (2018). The double-gap life expectancy forecasting model. *Insurance: Mathematics and Economics*, vol. 78, pp. 339-350
- Pedroni P. (1999). Critical values for cointegration tests in heterogeneous panels with multiple regressors. *Oxf Bull Econ Statistics* 1999:653e69. November Special Issue.
- Ranabhat, C. L. , Atkinson, J., Park, M -B., Kim, C -B., Jakovljevic, M. (2018). The Influence of Universal Health Coverage on Life Expectancy at Birth (LEAB) and Healthy Life Expectancy (HALE): A Multi -Country Cross -Sectional Study, *Frontiers in Pharmacology*, September, Volume: 9, Article 960, doi: 10.3389/fphar.2018.00960.
- Şahin, D. (2018). Doğumda Yaşam Beklentisinin Belirleyicilerinin Analizi: APEC Ülkeleri Örneği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*.11(1). 1-7.
- Tafran, K., Tumin, M. ve Osman, A. F. (2020). Poverty, Income and Unemployment as Determinants of Life Expectancy: Empirical Evidence From Panel Data of Thirteen Malaysian States, *Iran J Public Health*, Vol. 49, No.2, pp.294-303.
- Teker, D., Teker, S., Sönmez, M. (2012). Ekonomik değişkenlerin kadın ve erkeğin yaşam süresine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 4/3, ss. 118-126.
- WORLD BANK (2021a). *Dünya Bankası*. <http://data.worldbank.org/indicator> (Erişim Tarihi:03.06.2021).
- WORD BANK (2021b). *Dünya Bankası*. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups> (Erişim Tarihi: 05.04.2021).

23 Temmuz Hürriyet Bayramı Ve Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarındaki Yansımaları (1909-1935)

The Constitution Day (July 23) And Its Reflections During The Early Years Of Republic Of Turkey (1909-1935)

Murat YÜMLÜ*

* Öğr. Gör. Dr. Bartın Üniversitesi, Ortak Dersler (Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi) Bölümü, myumlu@bartin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7902-5339

Öz

Bu çalışma tarihsel düzlemde dini bayramların dışında siyasal ve kültürel ölçülerde anlam ve önem kazanan ulusal bayramlar arasında ilk niteliğini taşıyan 10 (23) Temmuz Hürriyet Bayramı'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına yansımalarını konu almaktadır. Yüzyıllar boyunca dini bayramlar arasında Ramazan ve Kurban bayramları (*İyd-ı Fitr* ve *İyd-ı Adha*) ve gayrimüslimler tarafından çeşitli bayramlar kutlanmıştır. Çalışmada ulusçuluk düşüncesinin yansımaları ışığında Cumhuriyet'in ilanı sonrasında bayramın kutlanma biçimleri incelenmektedir. Bu kapsamda kutlama biçimlerine bakarak dönemlere göre zihniyet tarihi çözümlemelerinin yapılması gerekliliği vurgulanmaktadır. II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden süreçte ulusal bayramın temel yapı taşlarının Cumhuriyet dönemine yansımaları ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki kutlama biçimleri ulus-devletin kimlik çerçevesini oluşturan ulusal kimlik ve kültür incelemeleri açısından önem taşımıştır.

Böylece kısa ve öz bir taslak ışığında çalışmada Türkiye'de yeniden yürürlüğe giren ve hürriyeti imleyen Anayasa'nın ulusal kutlama günü olarak 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'nın kutlanmaya başlaması, bayramları etkileyen içsel ve dışsal dinamikler ve bayramların Cumhuriyet'in çağdaşlık vizyonunu belirleyen Atatürk ilke ve devrimleri karşısındaki konumu ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, İkinci Meşrutiyet, Türkiye Cumhuriyeti, Milliyetçilik, Ulusal Bayram, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Milli Kültür.

Abstract

This paper focuses on the reflections of 'July 10 (23) Constitution Day' as the first example among the national feasts that started to involve the meaning and importance in cultural and political terms beyond the conventionally celebrated religious feasts. Among the religious feasts, several examples had been celebrated by the Ottoman communities including the Ramadan and Qurban (Sacrifice) Feasts through the centuries. Within the framework of the study, it is aimed at looking at the ways of national feast celebration under the light of the nationalism thought. The study offers the necessity of periodical analysis for the history of ideas through the lens of fest celebration examples. During the period of constitutional proclamation in the Ottoman Empire, the reflection of the main elements of the National Feast as the Constitution Day and the celebration styles during the early years of the young Republic of Turkey had been quite essential for the scrutiny of national identity that formed the identical framework of the nation-state and the national culture.

Thus, under the guidance of a concise sketch, the study aspires to scrutinize the importance of national feasts vis á vis Atatürk's principles and the revolutions that defined the vision for contemporary Turkey, internal and external dynamics which affected the feasts, and the celebration of July 23 Constitution Day as the national celebration day of the first Constitution in Turkey.

Keywords: The Constitution/Liberty Day (Feast) (July 23), Second Constitutional Period, Republic of Turkey, Nationalism, National Feast, Turkish Grand National Assembly, National Culture.

Giriş

23 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'i anmak üzere uzun yıllar kutlanan ve 27 Mayıs 1935 tarihinde ulusal bayramlar ve hafta sonu tatili düzenlemelerini içeren yasayla kaldırılan Hürriyet Bayramı'nın (*Iyd-ı Milli*) taşıdığı siyasal özgürlük fikrinin belirli bir hiyerarşi içinde tekrar canlandırılmaya çalışılması yakın Türkiye tarihinde milliyetçilik formasyonu ve kitleselleşmesi amaçlanan ideolojik alt yapı açısından dikkat çeken örnekler arasında yer almıştır.

Bu konuda kapsamlı bir literatür mevcuttur. II. Meşrutiyet dönemini ele alarak ulusal bayram olgusunu inceleyen ve ulusal bayram kutlamaları açısından ilk özelliğini taşıyan *Iyd-ı Milli*'yi anlatan çalışmalar öncü niteliği taşımaktadırlar.

Bu kapsamdaki çalışmaların irdelenmesi *Iyd-ı Milli* adlı ulusal bayramın hangi sorular ışığında ele alındığının değerlendirilmesi ve izleyen çalışmalar açısından yol gösterici olacaktır. Kapsamlı bir literatüre yaslanan ulus-devlet inşa süreci ve milli tarih kurgusunun biçimlendirilmesi açısından 10 Temmuz (23 Temmuz) 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'in anlam ve önemini tarihsel düzlemde hem geleneklerin icadı kavramı hem de II. Meşrutiyet'in bir dönüm noktası olarak ulus-devlet paradigmasına yönlendirici etkileri açısından değerlendirmek gerekmektedir.

Çalışmada öncelikle *Iyd-ı Milli*'nin hürriyet düşüncesinin meşrutiyet zeminini tarif eden ve siyasal özgürlüklerin genişletilmesine yaslanan bir bayram olarak nasıl işlev gördüğünün ele alınması amaçlanmıştır. Bu kapsamda ulusal bayramların başlangıcını temsil eden 10 (23) Temmuz Bayramı'nı ele alan çalışmalar için kısa bir çerçeve sunmak üzere “gelenegin icadı” kavramından yararlanılmaktadır. Eric Hobsbawm tarafından literatüre kazandırılan gelenegin icadı “muhayyel bir cemaat” olarak ulusun dayanak noktalarına odaklanmaktadır. Modern tarihin izleri sürüldüğünde seri gelenek üretimi çerçevesinde 18. yüzyılın sonlarından başlayarak 19. yüzyıl sonlarına uzanan tarihi süreç önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında ulusal formasyonunun araçlarının kurgulandığı tarihsel öğeler yeni biçimler almaya başlamış ve kitle duyarlılığını yönlendirecek tarih, dil ve coğrafya ülküsü her ulusal hareket, kimlik ve ülke düşüncesi ve stratejisi için önem kazanmaya devam etmiştir (Hobsbawm, 2006: 305-356). Bu çerçeveyi tamamlayan bir diğer ayrıntı ulusal geleneklerin sürekliliği anlatısının örneklerle zenginleştirilmesi ve muhayyel cemaatin (Anderson, 1991: 132-133) geleneklerle kendi varlığını güçlendirmeye devam etmesidir. Bu bilinçlenme süreci ulusun kuşaklar boyunca sürdürülmesi istenen “siyasal kimlik” çerçevesinin ana öğelerinin özümsemesiyle ilerlemektedir.

Ulusun tarif edilmesinde sembollerin özel bir yerinin bulunduğunu gösteren açık örnekler arasında II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında uygulanmaya başlayan bayram ve marşlar dikkat çekmektedir. Bu bayramın yanı sıra 1909'da kabul edilen Henri Fourlaine tarafından bestelenen Türk Marşı, II. Meşrutiyet'in ortaya koyduğu millet tasavvurunun resmi karşılığını ifade etmek ve sultanlarla sınırlanan marş geleneğinin ötesine geçmek amacıyla bestelenmiştir. Şerafettin Turan'ın Türk Devrim Tarihi'ni incelediği kapsamlı çalışmasında belirttiği biçimiyle ilk ulusal marş II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında “Türk Marşı” adıyla bestelenmiş, fakat bu marşın Osmanlılık idealinin yeni düşünce akımları ve Balkan ulusçuluğu ekseninde tartışıldığı dönemde yaygınlaşması mümkün olmamıştır (Turan, 1992: 255).

Ulusal kimliğin tasarlanmasına ilişkin önemli bileşenlerden birini karşılayan ulusal bayrama odaklanıldığında *Iyd-ı Milli*'nin nasıl ortaya çıktığını inceleyen çeşitli çalışmalar dikkat çekmektedir. Bu bayramın ortaya koyduğu ulusal kimlik politikası ve bakışını ele alan çalışmalar aracılığıyla sembollerin işlevsel yönünün aydınlatılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda birkaç çalışmaya değinilebilir: İlk olarak *Iyd-ı Milli*'nin ele alındığı çalışmalara bakıldığında dört çalışmanın dikkat çektiği görülmektedir. Hasan Akbayrak tarafından kaleme alınan makalede Osmanlı'dan Cumhuriyet'e milli bayramlar konusu ele alınmıştır. Bayramın gelenekler arasında yüzyıllar öncesine dayanan bir kutlama formu olarak benimsendiği vurgusuyla Akbayrak'ın makalesinde Hâkimiyet-i Milliye (Ulusal Egemenlik), 19 Mayıs Atatürk'ü Anma ve Gençlik Spor Bayramı gibi çok çeşitli bayramların dönemler ışığında incelenmesi amaçlanmıştır (Akbayrak, 1987: s. 31-39).

Sanem Yamak'ın çalışması ise doğrudan Meşrutiyet'in hayata geçirdiği ve kurumsallaştırmayı amaçladığı 23 Temmuz Bayramı'na odaklanmaktadır. Bu çalışmada vurgulandığı üzere Meşrutiyet'in kendine özgü bir dönem kimliğiyle Osmanlı yenileşme tarihinde daha önce örneklerine rastlanmayan fakat Avrupa modernizasyonu sürecinde ulus-devletleşme dinamiklerinin örneklerinden yararlanan bir bayram ışığında kutlanması amaçlanmıştır. Bayramların ortaya çıkışında II. Meşrutiyet'in farklılık gösteren yönünü vurgulamak açısından Yamak'ın çalışmasında değinilen bilinçlendirme, hürriyet kavramıyla bütünleşen Meşrutiyet'in yeniden ilanını ya da ihyasını başaran öznelere ve olguyu hatırlatma fonksiyonları dikkat çekmektedir (Yamak, 2008: 323).

Yine Meşrutiyet, 19. yüzyıldan itibaren siyasal birleştirici rolüyle Osmanlılık (pan-Ottomanizm) akımıyla özdeşleşmektedir. Tanzimat döneminde benimsenen ve gayrimüslim-müslüman ayrımı yapmamaya dayanan politikadaki tutarsızlıklar bu süreçte aşılmaya çalışılmıştır. Söylem ve pratik arasındaki çelişkiler Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında siyasa bagajda önemli tartışmaların sıralanmasına neden olmuştur. II. Meşrutiyet'in karşılaştığı bu karmaşık doğaya referansla Osmanlı devlet ve toplum yapısına yönelik kapsayıcı düzenlemeler arasında yer alan milli bayram aynı zamanda bir semboller geçidi olarak kabul edilmiş ve kutlanmıştır. Milliyet bilincinin yeni kuşaklara aktarılmaya çalışıldığı süreçte Osmanlı Devleti'nin semboller, kimlikler ve milliyetçilik akımı eksenindeki direnç noktaları belirginleşmeye başlamıştır. II. Meşrutiyet, 1921'de Gazi Mustafa Kemal'in (Atatürk) bir konuşmasında değindiği üzere, 19. yüzyıldaki anayasal gelişme çabalarının iç ve dış baskılar karşısında çıkış yolları arayan bir grup yönetici azınlığın üstlendiği bir sorumluluk ve siyasal katılım programı olmakla sınırlı kalmamış, milletin artık kilit önem taşıyan kavramlara dönüşen “hürriyet ve egemenliğin” eline alınması sürecini ortaya çıkarmıştır. Bu yönüyle II. Meşrutiyet, daha önce gelişme dinamikleri dışsal ve içsel etkiler nedeniyle başarısızlığa uğrayan demokratikleşme

ve siyasal modernleşme tarihinin önemli bir dönüm noktasıdır. Bülent Tanör'ün *Anayasal Gelişme Tezleri* adlı çalışmasında vurguladığı üzere, bu dönemde yönetici azınlığın siyasal program ve vizyonunun yanı sıra millet de siyasal hayata ve hukuk sahnesine çıkmaya başlamıştır (Tanör, 2010: 15).

Bu sahnenin muhayyel bir cemaat olarak millete biçtiği önemli rollerle tanımlanması gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nin yaşadığı sancılı süreçlerin bir özeti niteliğini taşıyan 19. yüzyılda milliyetçilik yepyeni bir tutunum ideolojisi olarak etkilerini göstermeye başlamıştır. Halkın tamamına ulaşabilecek ve meşruiyeti sağlayarak otoriteyi pekiştirecek uygulamalar bütününe milliyetçilik ışığında devletin bütünlüğünü yansıtacak düşünce akımlarında ifade edilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu noktada Tanör'ün vurguladığı üzere bir grup yönetici azınlığın yerine milletin siyasi hukuk sahnesinde karar verme iradesine sahip olduğu yeni bir dönem başlamaktadır.

II. Meşrutiyet'in ilanında Jön Türklerin büyük katkıları dikkat çekmiştir. Fakat aynı zamanda coşkulu kalabalıklarla gösterildiği üzere Osmanlı toplumunun katıldığı bir hürriyet mücadelesi siyasal katılım, padişahla sınırlı görünen hükümetin yetkilerinin sınırlandırılması ve halkın temsilcilerinin yer alacağı ve egemenliğin kullanılacağı parlamentonun açılmasıyla denge ve denetleme mekanizmalarının hayata geçirilmesinde önemli bir döneme adım atılmıştır. Yamak, bu çerçevede İyd-ı Milli'nin nasıl kutlanmaya başladığını anayasal bir tezin yorumlaması ışığında yöneten ve yönetilenler arasındaki otorite ve meşruiyet dengesinin sağlanması arayışına dayandırmaktadır (Yamak, 2008: 324).

Milli bayram, sembolik anlamıyla II. Meşrutiyet'in ilanının kutlanması için yıldönümlerinde tüm Osmanlı halkını bir araya getirmesi amaçlanan özel bir bayramdır. Artık daha önceki yüzyıllarda görülen, din, kraliyet, gelenek ve ideolojiyle bağlantılı bayram ve taç giyme töreni türünde çeşitli törenlerin yerini milletin egemenliğini ifade edecek bir siyasal kurgu almaya başlamaktadır. Bu yönüyle imparatorluklar açısından çok uluslu yapıların siyasal katılım mekanizmalarını ilgilendiren toplumsal patlama düzeyindeki olgular ışığında milli kimliğin tanımlanacağı ve hürriyetin ortak paydalarının bulunacağı semboller yaratılmaya çalışılmıştır. Bu semboller arasında bayramlar, marşlar, armalar türünde çok çeşitli örnekler bulmak mümkündür. Selim Deringil'in 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde geleneğin icadını ele alırken "ben de varım politikasının" bir yansıması olarak "arma"nın tasarlandığını ve II. Mahmut döneminde bir İtalyan ressamı sipariş edilen "hal'in meşruiyetini mazinin meşruiyetiyle buluşturan" *Arma-i Osmani* örneğini vermektedir. Bu örnekte 20 yüzyılın başında II. Abdülhamit döneminde armanın tekrar hatırlandığı ve tarifinin yapılması konusunda bürokrasinin birkaç ay boyunca hazırlık yaptığı belirtilmektedir (Deringil, 2007: 24-26).

Bu noktada genel iradenin Aydınlanma çağına referansla J.J. Rousseau tarafından kavramsallaştırıldığı ve kitlelere kendi özgün tarihsel patikalarında kullanabilecekleri bir tutunum ideolojisi olarak sembollere dayandırılarak aktarıldığı görülmektedir. Bu aktarımda her ulusun kendine ait bir siyasal evrene sahip olacağı ve muadilleri karşısında varlığını sürdürmekte zorlanmayacağı sembol kümelerinin kurulması tasarlanmıştır. Yamak, George Lachmann Mosse'a referansla bu ayrıntıya değinir. Aydınlanmanın önde gelen düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau, 18. yüzyılda milli kimlik arayışında Polonya için tıpkı Antik Yunan'da görüldüğü gibi ulusal bir anıt etrafında halkın bir araya gelebileceği ve her on yılda bir kutlanacak törenlerle ulusal gururun ve kimliğin ayakta tutulabileceği önerisinde bulunmuştur (Yamak, 2008: 325).

Millet, dinamik bir olgudur ve kaynağını sadece gelenekten, din ve ideolojinin sınırlandırıcı yapısından almamaktadır. Dinamik bir yapı etrafında sekülerleşme sürecinin öğeleri karşısında varlığını Tanrısal bir iradede almayan ve belirli bir toprak parçasının vatan algısı içinde en kapsayıcı kimliğe sahip olan milletin dayanak noktası olarak kutlama model ve mekânları tüm Avrupa'da tercih edilen örnekleri oluşturmaya başlamıştır.

Bu yansımaları en çok II. Meşrutiyet döneminde görmek mümkündür. Arka planında 19. yüzyıl modernleşme pratikleri, Tanzimat reformları yer almaktadır. İyd-ı Milli adını alan 10 (23) Temmuz Bayramı kutlamaları konusunda bir diğer çalışma Filiz Çolak'ın çalışmasıdır. Çalışmasında İyd-ı Milli'yi inceleyen Filiz Çolak, etimolojik referanslara dayanarak zafer, kutlama anlamlarına gelen, belirli bir süre içinde görülen anma döngüsünü karşılayan "ıyd" kelimesinin dini ve milli bayramlarda kullanıldığını vurgulamıştır (Çolak, 2008: 197-213).

Bu çalışmada değinilen önemli ayrıntı Meşrutiyet'in yeniden ilanının İrade-i Seniyye ile resmiyet kazanması sonrasında, egemenlik düşüncesinin tüm siyasal ve toplumsal anlayışa hâkim olmaya başlamasıdır. Bu egemenlik düşüncesinin yeni yansımalarının II. Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümlerinde kutlanması için önerilen formül millet tasavvurunun Osmanlı toplumu adına kabul edilmesi fikrine dayanmaktadır. Bu tasavvurun ayrıştırıcı bir söylem ve pratiğe yaslanmadan kurgulanması önemli bir tartışma başlığını oluşturmuştur. Bu süreçte Osmanlı Beyliği'nin kuruluş günü olarak kabul edilen 27 Ocak tarihi yüzyıllar sonrasında milli bir bayram olarak kutlanmak üzere gündeme getirilmiştir. Ahmed Müfid Bey'in 1909 yılının Ocak ayı sonlarında gündeme getirdiği bu öneriye bakıldığında Osmanlı Beyliği'nin kuruluşundan itibaren çok sayıda milli bayramın ve fetihlerle ilişkilendirilen zafer gününün kutlanabileceği belirtilmiştir. Meclis-i Mebusan'da yapılan görüşmeler sonucunda 23 Temmuz tarihinin kabul edilmesine karar verilir. Meclisteki layihanın görüşüldüğü dönemde mebus Kozmî Efendi Osmanlı çok kültürlülüğünün milli bir kimliğe ve bayrama dönüştürülmesi amacıyla Meşrutiyet'in yeniden ilanının ortak paydayı oluşturacak bir anma günü olarak kutlanabileceği görüşünü savunmuştur (Çolak, 2008: 198-200).

Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanının yıldönümlerinde kutlanmak üzere tarihsel bir özellik kazanan milli bayram temelde Osmanlı çok ulusluluğunun çatısını milli bir kültür ve kimlik etrafında karmak üzere düşünülen bir bayramdır. Bu sürecin temel dinamiklerinden biri Jön Türk dönemi Türk milliyetçiliğidir.

Türk milliyetçiliğinin kültürel normlar ışığında savunulmasında 1908 yılının sonlarında kurulan ve nizamnamesinin kabul edilmesiyle faaliyetlerine başlayan *Türk Derneği* öncü bir işlev üstlenmiştir. Bu milliyetçiliğin iki ana grubunu temsil eden aydın çevrelerini ele alan çalışmada Masami Arai'nin belirttiği şekliyle Jön Türk hareketlerinde basın-yayın hayatında dergiler de önemli rol oynamış ve kitlenin bilinçlendirilmesinde Osmanlılık-Türklük arasında seyreden, zaman zaman bulanıklaşan çeşitli görüşler ortaya konulmuştur. Bu değerlendirmeler arasında Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan ve daha çok Ziya Gökalp'in başını çektiği grup ile Yusuf Akçura'nın başını çektiği Kafkasya ve Çarlık Rusyası kökenli aydın grubunun bazı noktalarda farklılaşan yaklaşımları dikkat çekmektedir. Bir grup Osmanlı kimliğinden milli bir kültürün doğurulabileceğini ve bunun çok uluslu bir yapı içinde başarılabileceğini savunmuştur. Bu yaklaşımda yer yer ABD, Britanya, Almanya ve Fransa örneklerine yer verilmiştir. Ziya Gökalp'in Diyarbakır'da çıkardığı *Peyman* gazetesinde savunduğu ABD örneği, daha sonra Genç Kalemler ve Türk Yurdu yayınlarında ve sonraki örneklerde de devam ederek dönüşüm geçirmiştir (Arai, 2000: 15-20).

İkinci grupta bulunan Çarlık Rusya'sı kökenli aydınlar ise farklı olarak çok uluslu Osmanlı kimliğinin muhayyel bir ulusa dönüştürülmesinin güçlüğüne işaret etmiş ve Osmanlı sınırlarıyla yetinilmeyen bir Türk milliyetçiliği ve kimliği fikrini işlemişlerdir. Bu fikrin temelinde Türkleri bir araya getirecek kültürel ve siyasi bir program yer almıştır. Milli bayram açısından bakıldığında II. Meşrutiyet'in bu fikirle buluşması yaklaşık olarak 20. yüzyılın başlarında geç bir milliyetçilik hareketiyle gerçekleşmiştir. Arai'nin çalışmada Jön Türk milliyetçiliğini incelemek üzere başvurduğu temel kaynaklar arasında dikkat çeken dergiler Türk Derneği dergisi, Türk Yurdu, Genç Kalemler ve İslam mecmuasıdır (Arai, 2000: 21). Tüm dergilerin bilgi arkeolojisi açısından yansıttığı ilk işaretlere bakıldığında milli kimlik ve sembol arayışlarında düşünsel çerçevenin Meşrutiyet'in ilanı sonrasında siyasal rejimin dönüşümüne dayandığı görülmektedir.

Bu dönemin temel tartışması Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinde egemen olduğu tüm topraklarda benimsenecek bir milli kimliğin yaratılmasıdır. Kimlik inşasında zor gücünün etkisini yadsıyan ve devletin egemenlik sahasını oluşturan tüm territoryasında milli bir politikaya dayanan uygulamalar milliyet fikrinin yöntemi ışığında anlam kazanmıştır. Bu açıdan Yusuf Akçura, daha öncelerden başlayarak Osmanlı düşünce hayatını ve siyasal alanını gözlemleyen Ziya Gökalp'in temsil ettiği Türkiye ve Mezopotamya temelli bir politikada etnik kimlik vurgusunu öne çıkaran Rusyalı aydınların Pantürkizm savunucuları arasında dikkat çekmiştir. 1908'de Meşrutiyet'in ilanından dört ay sonra İstanbul'a gelen Akçura, 1909 yılının hemen başlarında Türk Derneği'nin kurucuları arasında yer almıştır. Arai'nin vurguladığı şekliyle bu derneğin çıkardığı ve Türk milliyetçiliği fikirlerinin ele alındığı dernek dergisinde başlangıçtan itibaren milliyetçilik etrafında tartışmalar yürüten çevrelerin bir dengesi kurulmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin sınırları içinden ve dışından katkı sunan yazarların yer aldığı bu dernek çatısı altında Osmanlılık ile Türklük arasında gidip gelen bir politika tartışması ortamı doğmuştur. Millilik ortak paydasının benimsendiği bu dönemde yapılan tartışmalar aynı zamanda Türk Derneği'nin öncü özellik sergilediği milliyetçilik alanındaki çalışmalarıyla da bağlantılıdır. Böylece layiha encümeninin çalışmaları sonrasında Türk Derneği'nin de katkılarıyla 1909 yılının haziran ayında İyd-ı Milli'nin kutlanacağı II. Meşrutiyet'in yıl dönümü 23 Temmuz tarihi ve Hürriyet Bayramı olarak benimsenmiştir.

Tarihte millileşme (*nationalization*) süreçlerinin tek katmanlı ve çizgisel bir karakter ortaya koyması mümkün değildir. Bu noktada Türk Derneği'nin çıkardığı dergide ya da ardılları arasında Genç Kalemler ve Türk Yurdu'nda da etkileri görülen görüş ayrılıkları çizgisel bir ilerlemenin mümkün olmadığını ve milliyetçiliğin Osmanlı resmi politikasına uygulanışında farklı yansıma beklentilerinin mevcut olduğunu göstermektedir. Bütün bu farklılıklara karşılık milliyetçiliğin Türk ulusal kimliğinde toplanması ve geliştirilmesi amacıyla ulusal evreni tasarlayacak sembollere de ihtiyaç duyulmuştur. Bu sembollerin kurgulanışında Jön Türk hareketi ve siyasal bir organizasyon olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin rolü oldukça belirgindir. Kültürel yönü ağır basan, politik yönünü arka planda tutan bir dernek örneği olarak Türk Derneği, Osmanlı dağılma devirlerinin ardından ulusal kimlik ve politika arayışında olan Türk milliyetçi aydınlarının ilk buluşma noktasıdır. Kültür mü önceliklidir, siyaset mi tartışmasında Akçura'nın öncülüğünde kurulan Türk Derneği ve dergisi "Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmiş ve bugünkü eserlerini, yaptıklarını ve durumlarını araştırmak ve ortaya çıkan sonuçları bütün dünyaya yayıp tanıtmak" gibi kapsamlı, iddialı hedeflere yönelmiştir (Arai, 2000: 24-25). Bu iddialı hedefin arka planında siyasal ve kültürel bir program bulunmaktadır.

Öncelikle Osmanlı Devleti'nde hürriyet düzeninin kurulması ve sağlamlaştırılması gerekmektedir. Öte yandan hürriyetin ardından eşitliği sağlayacak ulusal kimlik tanımlamasında Türk milliyetçiliği fikrini savunan aydın gruplarının temel tezi Anadolu, Türkiye ya da Osmanlı Devleti sınırları dışına taşan birlik ağı içinde Türk coğrafyasına yönelik siyasal bir kimliğin benimsenmesi olmuştur. Bu bayram, daha önceki yüzyıllarda görülen tahta çıkış töreni, Ramazan ve Kurban bayramları gibi gelenek ve din ekseninde ideolojik ağlardan beslenen bayramların yerine farklı bir konsepte dayandırılmıştır. Teorik düzeyde de olsa temel amaç Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm tebaanın vatandaşlık konsepti içinde milli bir bayram kutlaması amacıyla kenetlenmesi ve siyasal katılım düşüncesinin geliştirilmesidir.

Bu bayramın kabul edilişinde şüphesiz 31 Mart 1325 Rumi tarihinde meydana gelen (13 Nisan 1909 Miladi) ve II. Meşrutiyet'i boğmaya çalışan ayaklanmanın Selanik'ten hareket eden III. Ordu ve hürriyet yanlısı II. Ordunun müdahalesiyle bastırılması sonrasında yaşanan süreç de etkili olmuş görünmektedir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında 1908'de Hürriyet'in İlanı'nı hazırlayan gelişmeler ve Meşrutiyet'in ilanını takip eden siyasal krizlerin Osmanlı toprak bütünlüğünü tehdit etmesi karşısında siyasal ve toplumsal devrim açısından güçlü dayanak noktalarına ihtiyaç duyulduğu görülmektedir.

Belirtildiği üzere milli semboller Meşrutiyet'in ilanının özel anlam ve önemini ortaya koyan, halkın daha önce 24 Aralık 1876 tarihli Kanun-u Esasi'de deneyimlerini geliştiremediği I. Meşrutiyet'ten farklı statüsünü ortaya koymaktadır. Bu bilinç geniş anlamda Jön Türklerin temsil ettiği grupların bileşkesinden oluşmaktadır. Türk milliyetçiliğini temsil edenler arasında Çarlık Rusya kökenli gruplar ve Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan aydınlar yer almıştır. Fakat Osmanlıcılığın sorgulandığı, milli

bir kültüre dayanan stratejinin ışığında milli bayramın tüm Osmanlı uyruklarının bayramı olarak kutlanması gerektiği ve millet tanımlaması içinde pozitif ayrımcılığın yaratabileceği sakıncalar aydınların imgeleminde önemli bir tartışma konusunu oluşturmuştur. Dönemin basınında İkdâm ve Tanin gazetelerinden verdiği örnekler ışığında Çolak'ın yer verdiği eleştiri örneğinde zaman içinde hem uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan ve Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü tehdit eden savaşlar nedeniyle hem de halkın uzun yıllardır yaşadığı toplumsal ve ekonomik sıkıntıların etkisiyle bayram coşkusu azalmaya yüz tuttuğu görülmektedir. Bayramların II. Meşrutiyet döneminde kutlanma örnekleri arasında Çolak'ın değindiği bir ayrıntı I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti ile aynı blokta yer alan Almanya'nın başkenti Berlin'de Alman ve Türk yetkililerin de katıldığı bir bayram kutlamasının organize edilmiş olmasıdır (İkdâm, 10 Temmuz 1331 (23 Temmuz 1915), No. 6620'den aktaran Çolak, 2008: 208)

Milli Bayram kutlamalarının zamanla azalan coşkusunu etkileyen başlıca faktörler çalışma kapsamında sorgulanan tarihsel diyalektiği anlamak açısından önem taşımaktadır. I. Dünya Savaşı gibi geniş çaplı, cephe gerisini de etkileyen Avrupa dışına taşarak yayılan bir savaşın uluslararası kriz boyutuyla, toplumsal, ekonomik, askeri ve siyasal yansımalarıyla değerlendirilmesi gerektiği dönemin koşullarından da izlenebilmektedir. Donanma Cemiyeti gibi tarihsel rolü ordu-millet dayanışmasını işaretleyen bir cemiyetin organizasyonunda kutlanan 23 Temmuz Meşrutiyet Bayramı, ulusal bayramların geçen yıllar içinde hem uluslararası gelişme ve krizlerden hem de bölgesel ve küresel savaş dinamiklerinden etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinin karmaşık bir algoritma içinde değerlendirilmesi zorunluluğu karşısında siyasal hayattaki dalgalanmaların Meşrutiyet Bayramı'na yansımaları heyecanın kısmen kaybedilmesi yönünde olmuştur. Savaş yorgunluğunun, harp ekonomisinin ortaya çıkardığı sorunların ağırlığı altında ezilen Osmanlı toplumunda Meşrutiyet, hem özgürlük hem de siyasal hedefler etrafında yürütülen mücadele ışığında vatanın kurtarılması hedefinin sürekliliğini imleyen geleneklerle bezenerek geliştirilmeye çalışılmıştır.

Geleneğin Yaratımı ve Hafıza Kurgusunun Yansımaları

Yıldönümü kutlamaları siyasal rejimlerin meşrulaştırma ve hatırlama süreçlerinin anlamlandırılması açısından önem taşıyan dönüm noktalarıdır. Bu kapsamda padişahların tahta çıkışlarında cülûs törenleri ve doğum yıl dönümlerinde kutlamalar düzenlenmiştir. Sembolik önemi bulunsu da bahşış verilen törenlerle, dini bayramlarla siyasal katılımın devlet ve toplumu kuşatan siyasal yönüyle sınırlı olmayan bir atmosfer yaratması amaçlanmıştır. Bu atmosferin genel çerçevesi içinde şenlikler, kutlama programları, yardım kampanyaları, deniz gezintileri (tenezzühleri), kitlesel kutlama anlayışının yaygınlaştırılması açısından önem taşıyan idman kültürünün yerleştirilmesi vd. biçiminde bir dizi hedef belirlenmiş ve uygulanmıştır. Kitlenin psikolojisini de yansıtmaları açısından yöneten ve yönetilenler arasındaki katılım bilincini temsil eden tören, kutlama ve anmalar 19. yüzyıldan itibaren yeni semboller biçiminde benimsenmeye başlamıştır.

Modern dönemde basın-yayın hayatında etki sahibi olan gazeteler ve tekniğin ilerlemesiyle kitle iletişimine yön veren yeni araçlar siyasal katılım düşüncesinin gelişmesine katkı sağlamıştır. Sembolizmin iki yönlü ifadesi hem belirlenen devlet ve toplumun bütünleşmesini ifade eden, toplumun milliyet (nationality) adına bilinçlenmesini hedefleyen anma günleriyle hem de anma törenlerinin mekânsal dağılımıyla bağlantılıdır. Bu yönüyle milli bir kutlama biçimi ve töreni olarak bayram çok çeşitli kapsamlarda alt dallara ayrılırken ülke ve devlet tarihinin dönüm noktaları araştırılmıştır. Bu konuda Mehmet Serhat Yılmaz'ın İstanbul'da *Iyd-ı Milli* kutlamalarını ele aldığı çalışmasında değindiği önemli bir ayrıntı bayram kutlamasının referansı olarak çeşitli tarihlerin önerilmesi, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilen 27 Ocak tarihinin yanı sıra Osmanlı'da ilk hutbenin okunduğu tarihin ya da Kanun-u Esasi'nin de başlangıç noktası olarak önerilmesi örneklerinde devlet-imparatorluk çizgisinde tarihsel bağlantının izlerini sürmek mümkündür. Milli bir bayram kutlamasının uygulamaya konulması amacıyla dile getirilen çeşitli önerilerin bileşkesi bu dönemde mebus Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk) tarafından ifade edilen Osmanlılık adına milli kimliği simgeleyecek bir bayramın kutlanmasıdır. Bu bayram fikrinin Genç Osmanlılar gibi henüz siyasal partileşme sürecinin geliştirilemediği dönemde Kanun-u Esasi'yi yürürlüğe koyan yönetici bir azınlık nezdindeki anlam ve önemi, II. Meşrutiyet'in ilanıyla hürriyet, eşitlik ve adalet prensipleri ışığında kardeşlik ilkesiyle buluşturulmuştur. Tüm Osmanlılığı temsil edecek bayramın referansının 10 (23) Temmuz tarihi olduğu görüşü kabul görmüştür (Yılmaz, yy: 1149; Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 1982: 285).

Sonuçta literatürde yapılan tartışmalar ekseninde birleştirici, harmanlayıcı rolüne dikkat çekilen ve milli kimliğin belirsiz alanları karşısında etkili bir simge ve hafıza konsepti olarak tasarlanan ulusal bayramların çerçevesi Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'le gerçekleştirilmeye, siyasal rejimi anlamlandıran hükümdarın yetkilerini sınırlandıran anayasal ilkeler ışığında belirlenmeye çalışılmıştır. Bayramlar arasında daha sonra zımni bir hiyerarşiye işaret eden milli bayram düzenlemesinde temel referans Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan herkesi bir araya getirebilecek ve çatı kimliğinin yansımasını sağlayacak bir kutlama örneğinin benimsenmesidir. Dayanağını milli kültürün kuşatıcılığından ve milli bir idealizmden alan bu bayram, aynı zamanda II. Meşrutiyet'in köklerini Tanzimat ve I. Meşrutiyet dönemleri ile istibdat döneminde sınırlanan II. Abdülhamit dönemindeki deneyimleri de gözden uzak tutmamıştır.

Bu kutlamaların II. Meşrutiyet dönemindeki yansımalarını inceleyen diğer çalışmalar arasında Mehmet Şahingöz'ün İstiklal-i Osmani Günü anmasına (1999:194-195), Melis Süloş'un Cumhuriyet döneminde 23 Temmuz Bayramı'nın kutlanma biçimlerine (2006: 72-75), Bengül Salman Bolat'ın milli bayram olgusu ve Cumhuriyet dönemindeki kutlamalara odaklanan (2007) çalışmaları ile Ali Şükrü Çoruk'un (2016: 79-98) çalışması örnek gösterilebilmektedir. Tüm çalışmalarda bayram ortak olguyu karşılarken, kutlama formu olarak 23 Temmuz önemli bir referans noktası sayılmıştır. Çoruk'un çalışması, savaşlarla yoğrulan Osmanlı siyasal ve toplumsal imgeleminde yeni geleneklerin icat edilmesi konusundaki arayışlara işaret etmesi yönüyle dikkat

çekmektedir. Fatih Sultan Mehmet İhtifali olarak geçen fetih kutlamaları Balkan Harbi'nin hemen sonrasında siyasal ve toplumsal pratiği güçlendirecek ortak paydalara dayalı gelenek icadında olduğu gibi, bu dönemde siyasal ve toplumsal ajandanın gündeminde yer almıştır. Yine aynı tarihsel süreçte, devletin meşruiyet zemininin yanı sıra prestij unsuru olarak da önem taşıyan Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıldönümü de bir kutlama günü olarak düşünülmüştür (Çoruk, 2018: 80-84).

Bu yeni kutlamanın farklı eğilimlerin ve siyasal pratiklerin kültürel çeşitlilik içinde süregeldiği çok uluslu imparatorluk coğrafyasında II. Meşrutiyet'in geliştirmeye çalıştığı millet egemenliğine dayalı siyasal yönetim stratejisinin sonuçlarının izlenmesi açısından ciddi bir birikim sağladığı tüm çalışmalarda yürütülen tartışmalardan anlaşılmaktadır. Bu dönemi anlamak açısından imparatorluk topraklarında farklı eğilimlerin ve siyasal merkezde, Balkanlarda ve Anadolu'daki yansımaları dikkat çeken hürriyet hareketinin ve Jön Türklerin geliştirdiği Türk milliyetçiliğinin algılanma biçimini yansıtan anı türündeki eserlere de başvurulabilir.

Siyasal anı türündeki eserlerde önemli bulgulara ulaşılabilen bu dönemi anlamak açısından Meşrutiyet'in ilanından I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan evrede yapılan tartışmaları kapsamlı bir incelemede ele almak gerekliliği açıkça görülmektedir. Bir anı kitabı olmamasına karşılık, Peyami Safa'nın Türk İnkılabına Bakışlar adlı kitabı otobiyografik ya da biyografik incelemelere katkı sağlayacak önemli çözümlemelere yer vermektedir. Anı türünden önemli çıkarımlarla ilerleyen ve konuyu kapsamlı sorularla irdeleyen eserinde dönemin temel tartışmalarının reform düşüncesinin içeriğine ve düşünce akımlarına yönelik olduğu kadar tarihsel bakış ışığında da ele alınabileceği vurgulanmıştır. Safa, Türk İnkılabı'nın nasıl geliştiğini ve karşılaştığı engelleri, bocalamaları incelerken Meşrutiyet döneminde önemli sorularla karşılaştığını vurgular ve bu dönemin düşünce dünyasında Balkan Harbi süreci ve sonrasında önemli tartışmaların yapıldığını belirtir (Safa, 1988, 14). Safa'nın eserinde temel sav, Türk İnkılabı'nın Meşrutiyet dönemlerinin birikimini yakından inceleyen ve etüdün devamında sentezleyici yaklaşımlar geliştiren yönleriyle tek bir akıma indirgenmeden ele alınması gerekliliği görüşünün de yadsınmamasıdır. "Hayatın içinde birbirine karışan akımları" irdeleyen Safa, "Türkçü-İslamcı, Türkçü-Garpçı, İslamcı-Garpçı ve Türkçü-İslamcı-Garpçı gibi mürekkep fikir zümreleri peyda olduğunu" belirtmiştir (Safa, 1988: 14).

Meşrutiyet'in ilk kabinesine gelen süreçte II. Abdülhamid'in istibdat döneminde uzun yıllar Şeyhülislam olarak görev yapan ve Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesinde hükümetteki görevini sürdürmekte olan Cemaleddin Efendi'nin anılarında da dönemin düşünce dünyasını anlamak açısından önemli ipuçları sunan bir değerlendirme dikkat çekmektedir. Cemaleddin Efendi, imparatorluğun çok farklı yerlerinde yaşayan kavimlerin millet olma sürecinde yaşadığı farklılıkların Kanun-u Esasi'nin çerçevesini belirlediği hukuk düzeninin ve eğitim-öğretim hayatının geliştirilmesiyle aşılabileceğini ve bu doğrultuda milli kültürün kurumsal uygulamalarının yaygınlaştırılabileceğini değerlendirmiştir: "Velhasıl devletin bekası için Osmanlılık âlemini oluşturan muhtelif milletleri Kanun-u Esasi'nin nimet, hürriyet ve adaletinden hakkıyla istifade ettirerek tek vücut haline getirmek faydalı olacaktır" (Şeyhülislam Cemaleddin Efendi, 2021: 47) Bu çerçevede Osmanlılık ve Türklük çizgilerinde seyreden siyasal ve fikri arayışların yansımaları ağırlıklı olarak Osmanlılık fikrinin temsil ettiği çok uluslu imparatorluk yapısına uygun bir kompozisyona ve siyasal temsil ile katılımın yeni Meclis'te paylaşılmasına dayanmaktadır. Meclis-i Milli adını alan bu dönemin parlamentosunun temel özelliği Osmanlı Devleti'nin I. Meşrutiyet'le gelişme dinamiklerini yakalayan fakat istibdat dönemiyle sona eren anayasal yönetiminin tüm Osmanlı uyruklarının siyasal ve toplumsal katılımını sağlayacak bir vizyonu ortaya koymasındır.

İlerleyen süreçte siyasal tarihin akışı içinde belirsizlikler karşısında Meşrutiyet'in ilkelerinin hayata geçirilmesi amacıyla sürdürülen parlamenterizmi eleştirerek çelişkili argümanlar ortaya koyan Cemaleddin Çelebi'nin anılarında bu arayışın tüm Osmanlı yönetici ve aydın çevrelerini ilgilendirdiği ve bir araya getirdiği belirtilmekle birlikte yöntem farklılıkları açıkça görülmektedir. Cemaleddin Çelebi de imparatorluğun Meşrutiyet'in ilanı sonrasındaki uygulama eksikliklerinin arka planında yapısal milliyetçilik ve sömürgecilik karşısında geliştirilmeye çalışılan modelin tartışmasına eğilmekte ve bu aşamada Türklere ve Müslüman topluluklara yönelen Pantürkizm programının milli bir anayasal sistem arayışındaki yerini değerlendirmektedir. Sonuçta, Tevfik Çavdar'ın vurguladığı üzere, II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik hayatı "tümüyle dışa bağlı bir niteliğe" bürünmüştür. Bu ekonomik bağımlılığın kapitülasyonlar, dış ticaret şeklinde çeşitli başlıklar altında incelenmesiyle konunun daha yetkin ölçülerde etüt edilmesi mümkün görünmektedir.

Çavdar, bu konuda II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren Birinci Dünya Savaşı'na kadar gelişen olaylar çerçevesinde ekonominin yarı-sömürgeleşmesi sürecinin kritik bir aşamaya geldiğini belirtmektedir. Osmanlı ekonomisindeki yarı bağımlılaştırma sürecinin kısa ve orta vadeli etkileri imparatorluğun yoğun toprak kayıpları yaşadığı dönemde panTürkizmin ekonomi politik vizyonunu da beraberinde getirmiştir. Çavdar çalışmasında Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapısında ağırlığı oluşturanların levantenler ve azınlıklardan oluştuğunu vurgulamaktadır: "Dünya savaşından önce mali (banka), sanayi ve ticaret kurumlarının %80'i Levant, Rum ve Ermenilerin elindeydi" (Çavdar, 1970: 110). Bu değerlendirmesinde tarihsel mücadele alanı olarak ekonominin hedeflendiği yeni bir döneme girildiğini belirtmiştir.

Bu dönemde sembollerle kurulan doğal ve yapay etkileşim sürecini siyasal bir topoğrafya ışığında değerlendirmek için siyasal rejimin çok çeşitli simgelere başvurduğu görülmektedir. Simgeler siyasal ve toplumsal anlam örüntüleriyle belleğin kurgulanmasında etkili mesajlarıyla dikkat çekmiş ve milli kimlik kurgusunda ana rolü üstlenmiştir. Bilinçlenmenin, kitle psikolojisinin yeniden ulusal katılım düzeyinde üretiminin ana öğeleri olarak somut ve somut olmayan milli kimlik araçlarının tanıtılması ve halk kitlelerine ulaştırılması amaçlanmıştır. Bu algılama düzeyinin temel varsayımı kitlelerin kalabalıklar halinde etkinliklere, törenlere, kutlamalara katılmaları kadar sembollerin gündelik hayata yansımalarının da dikkatle takip edilmesidir. Sembollerin belirleyici farkı halkın siyasal bir bilinç sahibi olarak harekete geçmesiyle milli bir araca dönüştürülmesidir. Marşlar,

ulusal anıtlar ya da bayramlar bu kategoride değerlendirilen ve siyasal rejimin temsil arayışlarını karşılayan örneklerdir. Bununla birlikte simgelerin kavramsal çerçevesini belirleyen ideoloji ve hayata yansımaları olduğu için marşın ya da ulusal anıtın benimsenme düzeyleri simgeler arasındaki farklılıkları da yansıtmaktadır.

Tıpkı J.J. Rousseau'nun Polonyalıların milli kimlik arayışında değindiği ulusal anıtın etrafında bütünleşme çağrısında olduğu gibi gelenek yaratımına dayalı seri sembollerin kurgulanışında hafıza mekânlarının da önemli bir yeri bulunmaktadır. Hafızanın nasıl kuşatılacağı konusunda siyasal ve toplumsal ortam belirleyici özelliklere sahiptir. Bu bağlamda II. Meşrutiyet'in ilanı ve Meşrutiyet döneminin siyasal tarihinde birbirlerinden ayrıştırılmadan ele alınabilecek siyasal süreçler hürriyetin kazanılması ve kitleselleştirilmesi ile etnik kimlik ekseninde dikkat çeken meşrutiyet arayışlarıdır. Geniş bir çerçeve içinde II. Meşrutiyet'in kavramsal penceresini hürriyet ve meşrutiyet çizgisinde kimlik mücadeleleri oluşturmuştur. Bu yönüyle bayram olgusunun tüm Osmanlı ahalisinin katılımına uygun bir anlayışla resmileştirilmesi ve uygulanması hedeflenmiştir. Bu kolektivist çabayı Fransız milliyetçiliğinden esintili bir yaklaşımda ve Jön Türk milliyetçiliğinin yüksek semboller etrafında kümelenen stratejisinde aramak gerekmektedir. Greenfeld, milliyetçiliğin kısa bir tarihini sunduğu incelemesinde Fransız milliyetçiliğinin kolektivist ruhuna değinirken İngiltere'de milliyetçiliğin bireyselci yönünü vurgulamıştır. "İngiltere'de bireysel özgürlük milletin özgürlüğünü sağlarken; Fransa'da bu mücadele milletin özgürlüğünün bireysel özgürlüğü sağlaması" şeklinde gerçekleşmiştir (Greenfeld, 2021: 56-57).

II. Meşrutiyet açısından dikkat çeken ayrıntı kitlesel ruhun yakalanması amacıyla "bütünün itibarı"nın gurur kaynağı olarak yüceltmeye çalışılması ve bu amaçla milli bayram fikrinin hürriyet idealiyle özdeşleştirilerek hayata geçirilmesi olmuştur. Greenfeld'in değindiği Fransa ve İngiltere örneklerinde (Greenfeld, 2021: 56) II. Meşrutiyet düşünce dünyası açısından önemli dersler bulunmaktadır. İngiliz millet ve milliyetçilik anlayışında "otoritenin kaynağının birey olarak görüldüğü ve bu otoritenin temsilcilerinin millet adına görev yapmak üzere sorumluluk üstlendikleri" belirtilirken, Fransız millet imgeleminde otoritenin kaynağı doğrudan millet olarak görülmüş ve Fransız ulusunun "kolektif bir birey" olarak doğduğu vurgulanmıştır (Greenfeld, 2021: 56) Meşrutiyet'in ortaya koyduğu siyasal ve toplumsal vizyonda yine anma, kutlama, bilinçlendirme işlevlerini üstlenen kolektif kimliğin beslenme kaynağı milli bayramlardır. Millet, klasik millet sistemi ayrımından kopuş sağlamak üzere Tanzimat döneminde hayata geçirilen, fakat uygulamada sorunların görüldüğü düalist düzenin dışına çıkarılmaya çalışılırken ana ekseninde Jön Türk hareketinin doğurduğu ve kurumsallaştırmaya çalıştığı milliyetçilik yorumu ve modernleşme uygulamaları yer almıştır.

Osmanlı halkının birbirinden ayrılmadan, gayrimüslim ve Müslüman ayrımı türünde millet sisteminin bakiyesi ayrımlardan etkilenmemesi amaçlanmıştır. Milli bayramın yanı sıra hafızayı kurgulamak açısından Hürriyet'in varoluş mücadelesinin simge anıtı olarak Abide-i Hürriyet (Hürriyet Anıtı), aynı adlı tepede bir anma mekânına dönüştürülmüştür ("Hürriyeti Ebediye Tepesi", Hürriyet 22 Ekim 1954: 4; Sakaoglu, 1996: 120).

Simgelerin kanunlarla sınırlanması söz konusu değildir; yine de kanunların etkisi değerlendirildiğinde askerlik hizmetinin önemli bir bileşeni karşıladığı kolaylıkla fark edilmektedir. Gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi eşit şartlarda askerlik görevini yerine getirmesi zorunluluğunu düzenleyen yasada eşitlik, adalet ve hürriyetin yanı sıra kardeşlik ilkesinin de güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Rumi takvimde 31 Mart 1325 tarihine karşılık gelen 13 Nisan 1909'da başlayan, yaklaşık on gün içinde bastırılabilen ayaklanma Meşrutiyet'in yeniden tesis etmeye çalıştığı siyasal rejimi boğmaya yönelik gerici bir ayaklanma olarak önemli bir kırılma noktasıdır. Ayaklanmanın bastırılması sonrasında anma günü olarak böyle bir tarih ileri sürülmemişse de Meşrutiyet'in geri döndürülemez bir kazanım olduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinin ve daha sonra dikkat çeken anma günleri arasında yer alan İstanbul'un Fethi'nin yıldönümü kutlamaları da Meşrutiyet'in çerçevesini genişletmek üzere Balkan Harbi sonrasında görülen örnekler arasında yer almıştır. Her ne kadar uluslararası kriz ve savaş ortamının yansımaları göz ardı edilmese de gelenek icadında tarihsel bir referans olarak 19. yüzyılın Fransız Devrimi'nin ortaya çıkardığı uygulamalardan esinlenerek hayata geçirilen kutlama günleri de etkili olmuştur. Bu çerçeveyi iktidarın kurulu düzeninin titizlikle korunan alanları olarak tarif eden Selim Deringil'in belirttiği şekliyle halkın devletin protokolünü izleyebildiği ve tüm toplumu kapsama iddiasında olan etkinlikleri 19. yüzyılda II. Mahmut dönemi ve ardından Tanzimat dönemindeki kutlama törenlerinde görmek mümkündür. Bu referanslar yüzyıllık akış içinde Osmanlı modernleşmesinin halka mesaj verme boyutunu da yansıtmıştır. Bu halka mesaj verme anlayışı genel çerçevesiyle efkâr-ı umumiye'ye yönelik bir siyasal bilinç oluşturmaya başlamıştır. II. Abdülhamit döneminin Ertuğrul Gazi anma etkinlikleri etrafında Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna yönelik bir kutlama geleneğinin iktidarın titizlikle korunan alanları arasında önemli bir yer tuttuğunu vurgulayan Deringil, anma, yer isimlendirmesi, siyasal ve toplumsal imgelemde yer edinen dil sembolizminin örneklerini sunmaktadır. (Deringil, 2002: 45) Saat kuleleri gibi mekânsal örneklerdeki sekülerizm damarına karşılık, Deringil'in vurguladığı anısal mekânlar arasında (*lieux de mémoire*) küçük köy ve kasabalardaki camiler de dikkat çekmiştir. Bu yönleriyle bakıldığında anma etkinlikleri (ihtifal) Osmanlı ülkesinde resmi bir ikonografi, kentlerde ve taşrada yoğun bir sembolizmi içermiştir. (Deringil, 2002: 39-47). Anmanın mekân, zaman ve düşünce boyutunun keşfedilmesi açısından Deringil'in sunduğu örnekler üzerinde ayrıca durulması ve bu bağlamın genel çerçevesini belirleyen yeni olgunun 19. Yüzyılın son çeyreğinde işaretleri güçlenen Panislamizm olduğunu vurgulamakta yarar bulunmaktadır (Deringil: 2007: 29-51).

Yukarıda belirtildiği üzere literatürde kapsamlı bir inceleme milli kimlik, milliyetçiliğe teorik ve pratik bakışlar eşliğinde bütüncül bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sürekliliğin gelenekler açısından taşıdığı önemin kavranması Hobsbawm'ın değerlendirmesiyle kültürel öğelerin kullanılmasıyla ilerlemiş ve belirli bir aşamaya ulaşmıştır. Hobsbawm, *icat edilen gelenekler (invention of tradition)* çerçevesinde üç tipten söz etmektedir. İlk olarak "toplumsal birlik ve beraberliği ya da gerçek ya da yapay cemaatlere grup aidiyetini oluşturan veya sembolize eden gelenekler" sayılmaktadır. İkinci olarak "kurumları, statü ya da otorite ilişkilerini oluşturan veya meşrulaştıran gelenekler" sayılmaktadır. (Hobsbawm, 2006: 12) Son olarak "ana

amacı toplumsallaşma, inançların, değer yargılarının, davranış teamüllerinin aşılıp aktarılması olan gelenekler” üzerinden milli bayram olgusunu açıklayacak yeni bir formül ortaya konulmaktadır. Taç giyme törenlerinden, bahşiş verilmesine kadar canlı tanıklığın tarihsel bir anlam kazandığı tüm kutlama, yıldönümü, doğum günü, anma etkinliklerinde özel bir anlam bulunmaktadır. Hobsbawm’ın vurguladığı üç tip gelenek icadında dikkat çeken toplumsal birlik ve beraberlik arayışı, siyasal ve toplumsal bir hedeftir. Bu hedefin destek noktasını kültürde bulmak gerektiği için cemaatlerin gerçekliği ya da yapaylığı karşısında grup aidiyeti önemli bir bileşen işlevi görmektedir.

Çalışmada, sınıfsal paradigma ekseninde tarihsel bir çekişmeden, korporatizm bağlantısıyla yürütülen tartışmalardan hareket ederek Atatürk ilkelerine kadar uzanan geniş bir ölçekte değerlendirilen ulusal semboller, kutlamalar arasında Hürriyet Bayramı’nın anlam ve önemi üzerinde durulmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş yıllarının çok çeşitli yönleriyle semboller, marşlar ve kutlamalar üzerinden siyasal ve toplumsal aktarım ve devrimlerin inşa etmeyi amaçladığı toplumsal, siyasal ve ekonomik formasyon ışığında değerlendirilmesi çalışmanın genel çerçevesini oluşturmaktadır.

Bu sürekliliği Cumhuriyet’in ilanından başlayarak, 1935 yılında “ulusal bayramlar ve hafta sonu tatili” konularını kapsayan bir inkılap düzenlemesinin hayata geçirilmesiyle “İyd-ı Milli”nin kaldırılmasına bakarak bir çelişki biçiminde değerlendirmemek gerektiğini yansıması açısından 1920’li ve 1930’lu yıllarda ülke basınında yer alan haber ve yorumlara bakmakta yarar bulunmaktadır. Bu kapsamda İyd-i Milli’nin Cumhuriyet döneminde kutlanma biçimleri üzerinde durularak, bayramın coşkuyla kutlanması yönündeki çalışmaların ardından yeni ve kuşatıcı bir “ulusal bayram modeli” içinde değerlendirilmesinin ayrıntıları irdelenecektir.

İyd-ı Milli’nin Türkiye Cumhuriyeti’nin Devrim Yıllarına Yansımaları

Hürriyet Bayramı, 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’in ilan edilmesine ve I. Meşrutiyet’in ardından “istibdat” adı verilen keyfi yönetimin kurulduğu, anayasanın rafa kaldırıldığı, padişahın merkezinde yer aldığı siyasal rejimin sonlandırılmasına dayanan siyasal konjoktürde tasarlanan bir bayram olduğu kadar, ilk “milli bayram” olma özelliğini taşımıştır.

1908, yakın Türkiye tarihi açısından sadece II. Meşrutiyet’in ilanını yansıtan bir tarih olarak değil, aynı zamanda yılın sonlarında Bulgaristan Prenslığı’nın bağımsızlığının, Girit’in Yunanistan’a bağlandırılmasının ilan edilmesi ve Avusturya-Macaristan’ın Bosna-Hersek’i ilhakı gibi gelişmeler ışığında Osmanlı Devleti’nin güvenlik konseptini gözden geçireceği bir sürecin hızlanması açısından da dikkat çekmiştir. Bu dönemde Osmanlı Devleti’nin siyasal rejiminin sınırlarını belirlemeye başladığı canlı tartışma ortamı Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan’ın oluşturduğu Meclis-i Umumi’de somut bir hale gelmeye başlamıştır.

1908, aslında bir süreci ifade eden inkılap hareketlerinin bütünüleştik olarak ele alınabileceği bir hürriyet programıdır. Bu programın en azından Tanzimat dönemi reformlarına ve Genç Osmanlılar hareketinin ortaya koyduğu düşüncelere ve tarihsel birikime bakmadan anlaşılması mümkün olmamakla birlikte, 23 Temmuz 1908’den itibaren ilk yıl içerisinde geçirilen tüm aşamalarıyla değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

1878’de Meclis-i Mebusan’ın kapatılması ve anayasanın rafa kaldırılmasıyla “mutlakîyet” adlandırmasının geri döndüğü istibdat dönemini sonlandıran “Meşrutiyet”, sadece bir parlamentonun kurulmasını sağlayan anayasal yürürlükle sınırlı kalmamıştır. Bu dönem padişahın yetkilerinin sınırlandırılması hedefiyle Osmanlı siyasal rejiminde çok önemli bir dönüşümü ifade etmiştir. 1878’de başlayıp, yaklaşık otuz yıl süren dönemin siyasal rejim tipolojisi açısından sultanın istibdadını çerçeveleyen sorumsuzluğu nedeniyle ortaya çıkan boşluk, 1876’da yürürlüğe giren fakat askıya alınan Kanunu-u Esasi’nin tadiller ışığında güçlendirilmesiyle aşılmaya çalışılmıştır. Bu süreç 1908’de II. Meşrutiyet’in ilanı ile yeni bir siyasal anlayışın doğmasına etki etmiştir. 1908 yılının Temmuz ayında başlayan bir yıllık süreçte dikkat çeken en önemli olgu artık tasavvur edilen bir millete mal edilen yeni bir yönetsel yapının çatısının kurulmaya başlanmasıdır. Bu çatı emniyet idaresinden, ordudaki tensikata kadar hem siyasal bir bilinci hem de milli kimlik tasavvuruna uygun bir kurguyu ifade etmiştir. Meclis artık milli bir karaktere sahip olmak iddiasındadır. Bu milli kimliği Osmanlılık olarak tanımlayan II. Meşrutiyet fikir hareketlerindeki canlılığın görüldüğü bir siyasal tartışma dönemidir. Bu dönemin Osmanlılık düşüncesine uygun bir kuşatıcı yönü askerlik gibi dikkat çeken bir hizmetin gayrimüslimler için zorunlu kılınmasını sağlayan düzenlemesinden izlenebilmektedir. (II. Meşrutiyet’in İlk Yılı: 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909, 2008: 392) Yine belirtmek gerekir ki, Osmanlı toplumunda müslümanlar ve gayrimüslimler şeklinde bir ayırım yapmadan siyasal temsiliyetin sağlanması Türk ve/veya Müslüman olmayan çeşitli nazırların yerine yeni atamalar söz konusu olduğunda esen havadan da izlenebilmiştir. Bu konuda Hüseyin Cahit Yalçın’ın II. Meşrutiyet yıllarında tanıdığı portrelere yer verdiği çalışmasında Noradungyan Efendi yerine nazırlığa getirilen Hallacyan Efendi örneği dikkat çekmektedir: “Parlamento usulü demek, uzlaşma ve anlaşma demek olduğuna göre, mecliste ekseriyet teminine muhtaç olanlar her tarafı gözetmeye mecbur idiler. Onun için, nazırlıklar âdeta bir gedik haline geliyor, muhtelif unsurlar arasında meşruta evler gibi paylaşılyordu. (Yalçın, 2002: 155)

1908’in dikkat çeken gelişmeleri Meşrutiyet’in ilanının ardından devam eden toprak kayıpları ve gayri müslim unsurların milliyetçilik düşüncesinin etkisi altında bağımsızlık idealine yaslanan ayrılık hareketlerinin dizginlenmesiyle bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Tanzimat’tan itibaren tartışılan bu düzenlemeler arasında “bedel-i askeri” tartışmalarına da bir yanıt niteliği taşıdığı anlaşılan düzenlemeyle gayrimüslimlere askerlik hizmeti zorunlu hale getirilmiştir. Böylece Osmanlı millet sisteminin bakiyesi siyasal anlayışın geride bırakılacağı ve Osmanlılık fikrinin düşünce akımları arasında öncü niteliği bulunan Osmanlılık idealiyle tüm Osmanlı halklarını kapsayacak bir yurttaşlık yöntemine dönüşeceğine inanılmıştır. Bu açıdan “Ahz-ı Asker kanunu” adını taşıyan düzenleme (21 Temmuz 1909) ile II. Meşrutiyet, Osmanlı yönetim yapısının yeni düzenlemeleri ışığında toplumsal sözleşmeye önemli bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Bütün bu sürecin özeti *Ahz-ı Asker Kanunu* ile aynı

dönemde kabul edilen, “İyd-i Milli” adı verilen milli bayram düzenlemesi ışığında şarkılar, törenler, kanun düzenlemeleriyle “Osmanlılık” milli kimlik ve karakterinin kodlarının belirlenmesi olmuştur. Tarihsel inşa sürecinde çizgisel bir ilerlemenin mümkün olmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu süreç çizgisel karakter taşımamıştır, fakat yine de II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında uyanan iyimser havanın etkisiyle millet” adına simgeleşen bir “devrim şarkısı”nın hazırlanması ve hürriyet idealinin yükseltilmesine yönelik süreçte herhangi bir boşluk yaşanmaması amaçlanmıştır. Şair Tevfik Fikret’in imzasını taşıyan “Millet Şarkısı” “hak yolu”, “millet yolu” kavramları ışığında yeni bir çağrışımla kitleleşme hedefini belirlemiştir: “Millet yoludur, hak yoludur tuttuğumuz yol; ey hak yaşı, ey sevgili millet, yaşa... varol!” (Topuz, 2012: 167-168)

“İyd-i Milli” de, edebi kanonun referanslarıyla tam anlamıyla uyumlu çerçeveyi ifade eden bir düzenleme olur. Bu bayram ilk haliyle düşünce akımları arasında seyreden bir millet tasavvurunun üstlenmesi ümit edilen ve uygulamaya konulan, büyük çaplı şenliklerle devam eden Osmanlılık bayramı olarak hayata geçirilmiştir. İmgeleminde gayrimüslimleri dışarıda bırakmayan ve II. Meşrutiyet’in çıkış ruhunun izlerini taşıyan bu bayram 1909’dan itibaren belirli dönüşümlerle kutlanmaya devam etmiştir. Abdi Tevfik’in Muhit dergisinde II. Meşrutiyet’in ilk yıldönümünde kaleme aldığı satırlar “ıyd-ı milli-yi millet” tasavvuruna dair önemli ipuçları sunmaktadır: “10 Temmuz, işte bir İyd-i Milli-yi Millet, her Osmanlının kalbine bipayan (sonu olmayan) hisler ilka eden bir yevm-i pürsürür. Evet! Öyle bir yevm-i sürür ki, inkıza yüz tutmuş koca bir milleti yıldızın mezellet ve esaretinden kurtaran...” (Abdi Tevfik, *Musavver Muhit*, 10 Temmuz 1325: 1).

“Yevm-i pürsürür” tanımlaması baştan sona Milli Bayram tasavvurunu ortaya koymaktadır. Bu aşamada Meclis-i Milli’nin yeniden açılmasına referansla “yevm-i küşad” ifadesi kullanılmaktadır. Coşkun’un yansıdığı toplumsal kimliğin II. Meşrutiyet ilan edildiğinde Osmanlılık olarak tanımlandığı, fakat bu tanımlamada Türk kimliğinin benimsenmesine ilişkin işaretlerin milli bayram kutlamalarıyla yaygınlaştığı görülmektedir. Bayram “Her Sene On Temmuz Tarihinin İyad-ı Resmiye-i Osmaniye’den Addine Dair Kanun” başlığıyla “Temmuz Onuncu Günü İyad-ı Resmiye-i Osmaniye’den Olup Her Sene Yevm-i Mezkurede İcra-yı Şehr-i Ayin Edilecektir” maddesiyle yürürlüğe girmiştir. (*Her Sene On Temmuz Tarihinin İyad-ı Resmiye-i Osmaniye’den Addine Dair Kanun*, 10 Haziran 1325: 2). Bu bayram 1909 yılından 1935 yılına kadar kutlanmış, 27 Mayıs 1935 tarihinde çıkarılan Ulusal Bayramlar hakkındaki yasayla kaldırılmıştır. Böylece ulusal ve dini bayramları düzenleyen, devrimlerin sosyal yönden gelişmesini amaçlayan yasayla Cumartesi saat 13’ten itibaren Pazar günü tüm gün dâhil hafta sonu tatili uygulaması kabul edilmiştir. (Ateş, 2004: 331)

Hürriyet’in ilanının her yıl 23 Temmuz tarihinde “milli bayram” sayılarak kutlanması, sonraki örneklerden Hâkimiyet-i Milliye Bayramı, Cumhuriyet Bayramı ışığında ulusal kimlik ve ulus-devlet inşa süreçlerinin önemli yansımaları arasında dikkat çekmiştir. Böyle olmasına karşılık, 1920’li yıllarda meşrutiyetin yansımaları istibdat idaresinden kurtuluş biçiminde izlenmiş ve yeni ulusal imgelemin merkezinde yer alan Cumhuriyet’in dışarıda bıraktığı bir kutlama olarak kabul edilmemiştir. Bu durum özellikle Cumhuriyet Türkiye’sinin inşa sürecinde ulusal düşüncenin belirli bir kesitinde Hürriyet Bayramı’na yer verilmesi ve bu konunun siyasal rejimin benimsediği başlıklar arasında yer almasından izlenebilmiştir. Bu konuda dikkat çeken örneklerden birini *Zonguldak* gazetesinde yer alan şu satırlardan izlemek mümkündür: “Milletimizin istibdattan kurtulup hürriyete kavuştuğu 23 Temmuz Bayramı şehrimizde ve vilayetimizin her tarafında bütün daireler ve müesseseler kapanmak ve her taraf bayraklarımızla donanmak suretile tes’it edilmiştir”. (“23 Tammuz Hürriyet Bayramı”, *Zonguldak Gazetesi*, 30 Tammuz 1929: 1)

1920’li yıllarda Türkiye’de ulusal kimlik programının çağdaş uygarlık düzeyini yakalama hedefi doğrultusunda belirli referanslara dayanarak inşa edilmesi hedeflenmiştir. Bu referanslar ulusal bütünleşme, çağdaşlaşma ekseninde billurlaşma sürecinde olan Atatürk ilkelerinin temelleriyle özdeşleştirilir. Bu süreçte ulusal bayramların farklı yansımalarına karşılık resmî törenler eşliğinde kutlanması amaçlanır. Bayramlar her dönemde yeniden üretimi sağlamaya yönelik bir bakış açısını ortaya koymakta ve ulusal kimlik açısından toplumun tüm bireylerini kapsayacak bir atmosfer yaratmayı amaçlamaktadır. Burada tarihsel referansın uluslaşma politikaları ekseninde tüm ulusları ya da halkları kapsayacak biçimde ele alınması gerekmektedir. Uluslaşmanın teorik ve pratik yansımalarını yüzlerce yıllık kültürel birikime dayandırarak ele alan çalışmalarda da “primordial” vurgunun modern dönem olgusuna yönelik sınırlamaları bir noktada tıkanmaktadır. Bu açıdan ulus kimliği tarihsel derinliğin içinde biçimlenmiş ve modern dönemin kentleşme, sanayileşme, okullaşma, basın-yayın hayatının gelişmesi, kapitalizmin kurumsal girişimleri vb. dinamikleri ışığında anlam kazanmaya başlamıştır. Bu noktada bayramların dönemlerin politik ve ekonomik atmosferinden etkilenmiştir. Bu çerçevede tarihi süreçlerin coğrafyaya bağlı olduğu kadar, geçirilen dönemlere de bağlı olduğunu, politika yapım süreçlerinin de göz ardı edilemeyeceğini vurgulamak gerekmektedir.

Yirminci yüzyılın başlarında uluslaşma arayışlarının yansımalarını Yunanlar, Sırlar, Ermeniler, Araplar, Bulgarlar, Hırvatlar, Finler, Rumenler, Çekler vb. pek çok halkın tarihsel rotasında görmek mümkündür. 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, milli bir bayram kutlanması amacıyla benimsendiğinde bu kutlamanın Osmanlı siyasal düşüncesinde herhangi bir akımın penceresine sıkıştırılmaması amaçlanmıştır. Meşrutiyet’in başta *Osmanlılık* (*pan-Ottomanizm*), *İslamcılık* (*pan-İslamizm*), *Türkçülük* (*pan-Türkizm*) şeklinde sıralanan üç “pan” akımı ve Batıcılık başta olmak üzere liberalizmden sosyalizme uzanan düşünce akımları arasında seyreden renkli doğası milli kimlik idealine yönelik arayışların başlangıcını temsil etmiştir. Böylece milli bir bayramın “hürriyet” fikri etrafında filizlendirilmesi amaçlanmıştır. Osmanlı siyasal düşüncesinde hürriyetin gelişme evreleri Yeni Osmanlılar hareketinden başlayarak etkilerini göstermeye başlamıştır. Milli bayramın etkileri daha sonraki süreçte yeni bayramlarla devam etmiş; gençlik bayramları için kolektif bir ruhu ve özneyi temsil eden özel bir toplumsal kesim olarak bilinçlendirme çalışmalarının merkezinde yer almıştır. Siyasal mobilizasyonun milli bayramlara yansımaları dönemin gelişmelerinden ve uluslararası ilişkilerde öne çıkan konu başlıklarından etkilenmiştir.

Fotoğraf-1

Aynı dönem, basın-yayın hayatındaki canlanma düşünüldüğünde “matbuat”ın kurumsal yapıya kavuşturulması yönüyle de dikkat çekmektedir. Bu süreçte 1917’de, Osmanlı-Türkiye basın hayatının neredeyse yüzüncü yılına gelinirken, basının temel rollerinin geliştirilmesi sürecine girilmiştir. Bu evrede ilk Matbuat Cemiyeti’nin kurulmasıyla basının temel ilkelerinin yerine getirilmesi hedefi ivme kazanmıştır. Böylece ulusçuluk fikrini yansıtacak bayram kutlamalarının Meşrutiyet’in fikir, anayasa ve program ışığında, uluslararası ilişkiler faktörünün etkili olduğu dalgalı yıllarda kamuoyunu keşfeden Osmanlı toplumuna ulaşması da amaçlanmıştır. 1917’de kurulan Matbuat Cemiyeti (“İstanbulda İlk Matbuat Cemiyeti”, *Vatan*, 25 Haziran 1954: 2) Türkiye’nin 19. yüzyılın ilk yarısında başlayan basın hayatında yüzyıllık gelişme sürecinde bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Fakat bu dönüm noktasını 23 Temmuz 1908’de ilan edilen II. Meşrutiyet’in siyasal ve sosyal bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Aynı bağlamın çevrelediği atmosferi Kanunu Esasi’nin toplantı hürriyeti ve cemiyetlerin ihdasıyla ilgili 120. maddesi ışığında Hürriyet’in İlânı’nın yıldönümünde toplanan Erzurum Kongresi’nde görmek mümkündür. Böylece Ulusal Kurtuluş Savaşı döneminde 1921’de TBMM’nin kabul ettiği Hâkimiyet-i Milliye Bayramı (Jaeschke, 1939: 104) ve Cumhuriyet’in ilan edilmesinin ardından kabul edilen Cumhuriyet Bayramı ile bağlantılı olarak bayram üçlemesinin yönlendirdiği bir ulusal kutlama kültürü yaygınlaşmaya devam etmiştir.

Çağdaş uygarlık düzeyini hedefleyen Atatürk ilke ve devrimlerinin yansımaları Hürriyet Bayramı ile bir uzlaşmazlığı yansıtmamıştır; fakat Osmanlı Devleti döneminde padişahın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırıldığı ve parlamento üstünlüğünün amaçlandığı bir monarşinin temsil ettiği siyasal değerler konusunda Cumhuriyet’in daha açık bir tavır sergilemesi gerekmiştir. Böylece devrimlerin bir uzantısı olarak “Ulusal Bayramlar” konulu inkılâp hayata geçirilmiştir. Cumhuriyet, hürriyet fikrinin içkin hale getirildiği yeni bir siyasal kompozisyon olarak tanımlanırken, rejimin toplumsal düzeyde anlaşılması açısından önem taşıyan ilkeler ulusal egemenlik anlayışı ışığında geliştirilmeye başlamıştır. Hürriyet Bayramı’nın (*İyd-ı Milli*) Cumhuriyet öncesinde kurgulanan, fakat daha sonra da siyasal düşünce ve Cumhuriyet anlayışında benimsenen bir bayram olduğu dikkat çekmektedir. Mutlakiyetten Meşrutiyet’e geçişin tarihsel denklemde Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e geçiş ve hayata geçirilen devrimler ışığında yeni dengeleri ortaya çıkardığı kısa sürede anlaşılmıştır. Hürriyet fikri, bayramın, kutlamaların biçim yönüne değil, daha çok özüne yönelik bir anlayışı ifade etmektedir. Padişaha bağlılığını ifade eden ve milli kimlik arayışında olan geniş bir topluluğun siyasal tanımlama içinde ele alındığı süreç ulusal bayramların sadece konjonktüre dayanan bir programla sınırlı olmadığını ispat etmiştir.

Fotoğraf-2

Cumhuriyet’in ilk yıllarında milli bayramlar için Hürriyet’in ilanı bir dönüm noktasını oluşturmaya devam etmiştir. Resmi, siyasal devrim ve dönüşüm hamlelerine yönelik bayram kutlamalarının arka planında düşüncenin yer alması gerektiği kısa zamanda anlaşılmıştır. Hürriyet fikri, sembolik bir tanımlama olarak görülse de siyasi partilerin isimlerinde yer aldığı gibi,

Erzurum Kongresi'nin toplandığı tarihten de görüldüğü üzere ulusal kurtuluş mücadelesinin merkezinde yer almaya devam etmiştir. Bu fikri kuşatan yeni fikir ulusal egemenlik ilkesidir.¹

Bu fikrin yansımaları 1909'dan itibaren dönemin koşullarına göre takip edilebilecek bir çizgiyle bağlantılı olarak irdelenebilir. 10 Temmuz 1913'te basılan manzum bir eser bayramın algılanma biçimini yansıtan örnek ifadeler sunmaktadır. Aradan geçen yıllar içinde Meşrutiyet'in ilanının, hürriyet ruhunun yeniden kodlanması amacıyla bu tür yayınlara önemli bir anlam yüklendiği görülmektedir. Bu eserde I. Dünya Savaşı sürecinde Meşrutiyet'in ilanı ve Hürriyet Bayramı'nın anlam ve önemi üzerinde durulmaktadır: "Bugün; tam altı yıl evvel nasıl bir ruz-u ruşendi, silinmiş dide-i pürhun-u millet; çehreler şendi. Tadiler, zalimler mahvedildi; hepsi çiğnendi, behar olmuştu, gün doğmuştu, her yer sahn-ı gülşendi, umumen sineler endişe-i ferdaya memundu". (10 Temmuz 329: s. 1)

Eserin takip eden paragraflarında daha çok ulusal bayram atmosferi yaratan bir siyasal dönüşümün kutlanmasına yer verildiği dikkat çekmektedir: "Bugün, biz ahd ve peyman eylemiştik; nam-ı mevlaya hilalin namını ala için ta arş-ı âlâya uyanmış sandılar, ateş döküldü, kalb-i edaya, fakat aldandılar..." (10 Temmuz 329: s. 1)

Uluslararası gelişmeler bayram düşüncesini gölgede bırakmaya başlamış ve kitlesel kutlama coşkusu sönümlendirecek etkileri ortaya çıkarmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca çok çeşitli cephelerde yaşanan çatışmalar ve sıkıyönetim nedeniyle kutlamalar büyük ölçüde aksamıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren önemli görevlerde bulunan bir komutan olarak Kazım Karabekir günlüklerinde 1914 yılının kritik bir eşiğinde, Saraybosna Suikastı'nın ardından gergin bir atmosferin Avrupa'yı etkilemeye başladığı dönemde 23 Temmuz Bayramı'nın "id-i milli şerefine" yapılan kutlamalarına değinmektedir. Bu kutlamalarda Levent Çiftliği'ne kolay ulaşılamaması nedeniyle halk katılımı sınırlı düzeyde kalmıştır. Karabekir, günlüğüne kutlamaların Levent yerine Çırpıcı'da yapılmasının halkın katılımı için kolaylık sağlayacağı notunu düşmüştür. (Karabekir, 2009: 321). Bununla birlikte ulusal kurtuluş mücadelesinin verildiği Kurtuluş Savaşı yıllarında hem Sakarya Meydan Muharebesi'nin öncesinde TBMM'nin tehdit altında görüldüğü konjonktürde 1921 yılında (Karabekir, 2009: 588) hem de Büyük Taarruz hazırlıklarının hızlandırıldığı, Birinci Ordu'da görev değişikliğinin yaşandığı kritik dönemde 23 Temmuz Hürriyet Bayramı için merasim yapıldığı görülmektedir. (İnönü, 2008: 34) 1922'de Türk Kurtuluş Savaşı'nın kritik bir aşamasında, ıyd-ı milli şerefine yapılan kutlamalarla ilgili (BCA, 13-113-44- 18.07.1922: s. 1) Kazım Karabekir günlüklerinde kendi nutkundan şu alıntıya yer vermiştir: "Millet nerede hâkimiyeti eline almazsa, orada ezilir, harap olur". (Karabekir, 2009: 630).

Bu yönüyle Milli Mücadele döneminin 23 Temmuz kutlamaları ayrıca incelemeye değer bir kesit oluşturmıştır. TBMM'nin açılışının ilk yıl dönümünde "Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde kırmızı mürekkeple basılan" kanun haberiyle duyurulan 23 Nisan Hâkimiyet-i Milliye Bayramının kutlanmasına devam edilmesi Hürriyet Bayramı'nın etkisini ortadan kaldırmamıştır. Başlangıçta TBMM'de dinsel inançlar ve bayramlar karşısında milli bayramlara gerek olmadığı yönünde itirazları dile getiren milletvekilleri olmasına karşılık, bayram kutlanması teklifi geniş ölçüde kabul görmüştür. Üç yıl boyunca kutlanan bu bayram 24 Ekim 1923'te kabul edilen bir başka yasa ile saltanatın kaldırıldığı 1 Kasım tarihi Egemenlik Bayramı sayılmıştır. Bu tarih siyasi alanda gerçekleşen devrimler açısından belirgin bir dönüm noktasıdır. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında 19 Ekim 1925'te yürürlüğe giren yasa ile 29 Ekim, Cumhuriyet'in ilan edildiği tarihe referansla ulusal bayram olarak kabul edilmiştir. (Turan, 1992)

Uygur Kocabaşoğlu'nun 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı'na ilişkin incelemesinde vurguladığı üzere 1925 yılının Ekim ayında yurt içinde ve dışında devlet töreninin yapılacağı bayram Cumhuriyet Bayramı olarak belirlenmiştir. Bu tarihten sonra 12 Nisan 1926'da kuvvet komutanlıklarının uhdesinde 725 sayılı yasayla 1922'de zafer-i kati'nin simgeleştirildiği tarih olarak 30 Ağustos Zafer Bayramı kabul edilmiştir. (Kocabaşoğlu, 1997: 134-135)

İzleyen süreçte, Cumhuriyet'in çocuk politikalarının çağdaş bir vizyon ortaya koyduğu bir diğer düzenleme hayata geçirilmiştir. 23 Nisan Ulusal Egemenlik düşüncesiyle Çocuk Bayramı bir çatı altında toplanmış ve yeni Türkiye'nin çocuklarının temel dayanak noktasını oluşturan halk egemenliği düşüncesinin kayıtsız şartsız sürdürülmesi anlayışıyla 1929'da Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kabul edilmiştir.

¹ "Erzurum Kongresinin Yıl dönümü", *Akşam*, 24 Temmuz 1934, s. 2. 23 Temmuz tarihinin Hürriyet Bayramı'nın yanı sıra, Ulusal Kurtuluş Savaşı açısından taşıdığı önem zaman zaman ulusal basında karşılık bulmuş ve Erzurum Kongresi anması Hürriyet Bayramı'yla birlikte gerçekleştirilmiştir.

Fotoğraf-3: 24 Temmuz 1933, Milliyet, s. 1.

Iyd-ı Milli Kutlamalarından Yansıyanlar ve Bayramın Kaldırılması

İyd-ı Milli adlandırması tüm bayramların karşılandığı bir çatı isim olarak dikkat çekmiştir. Cumhuriyet’in ilk yıllarında yerini 23 Temmuz (10 Temmuz) Bayramı ifadesine bıraktığında da bu belleğin etkilerinin tamamen kaybedilmemesi amaçlanmıştır. Bu adlandırmaya bakıldığında en çok dikkat çeken nokta sönümlenen bir bayram havası yerine daha çok gazetelerin ilk sayfalarında küçük bir sütunda yer alan bayram kutlamasının sürdürülmesidir. 23 Temmuz, tarihsel derinliği içinde anlaşılabilecek bir Meşrutiyet bayramı olmakla kalmamış, aynı zamanda Cumhuriyet’in uhdesine aldığı ve devrimlerle geliştirmeyi amaçladığı “hürriyet” ilkesinin sembolik tarihlerinden biri haline gelmiştir. 23 Temmuz bayramıyla ilgili haberler bir gün sonrasında basında yer aldığında Cumhuriyet idaresinin vurgulamaya ihtiyaç duyduğu kutlama Lozan Barış Antlaşması’nın yıldönümü olmuştur. Genel olarak “Lozan Günü” başlığı ya da alt başlığı altında incelenen bu kutlamalar, milli bayramlar açısından yol gösterici olan İyd-ı Milli’nin ya da üstü örtülü biçimde Meşrutiyet’in yeniden ilanının taşıdığı anlam ve önemi ifade eden bayramları dışarıda bırakmamaktadır. Bu açıdan Cumhuriyet siyasi felsefesinin tamamen dışarıda bırakmadığı fikri Meşrutiyet idaresi şeklinde tanımlanamamaktadır.

Dolayısıyla birbirinin yerine kullanılan bayram kutlamaları yaklaşımından kaçınılarak, Lozan gününün özel anlam ve önemini vurgulayan bir bakış açısı basın-yayın rejiminin göz ardı etmediği bir konu olarak kaydedilmiştir.

Fotoğraf-4: “İnkılap Sahasında”, Son Saat, 24 Temmuz 1927, s. 1.

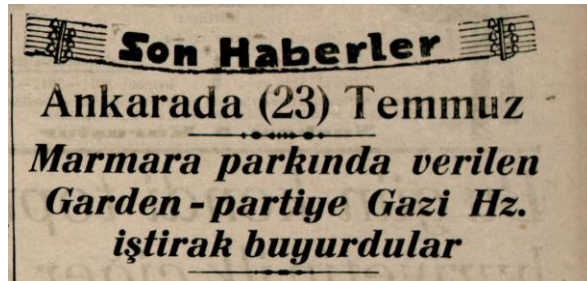
Bu doğrultuda *Son Saat* gazetesinde 24 Temmuz 1927’de yer alan kutlama haberlerine bakıldığında hürriyet düşüncesinin geliştirildiği Cumhuriyet fikrinden söz edildiği görülmektedir. Artık II. Meşrutiyet’in ilanının ardından Cumhuriyet fikrinin geliştirilmesi amacıyla “Hürriyet Bayramı” anmasının sürdürüldüğü ve kutlamaların devam ettiği hatırlatılmaktadır: “İnkılap Sahasında” başlığıyla verilen haberde her yıl yapılan kutlamalar arasında resmi tatil de dikkat çekmektedir: “On dokuz sene

evvel bugün sabahleyin gazetelerine bakanlar, alelade haberler arasına karışmış dört satırlık nim resmi (yarı resmi) bir tebliğ gördüler: Şevketmeap efendimiz Kanun-u Esasi mucibince Meclis-i Mebusan'ın içtimasına avdetini buyurmuşlardır, deniliyordu. O gün, bu mühim satırların manası birden anlaşılmadı ve mesele ancak birkaç gün sonra tavrı etti: Selanik'te bir kıyam hareketi başlamıştı. Genç bir zümre padişahın hürriyet istiyordu ve padişah da korkmuş ve istenileni vermeye karar vermişti. O günden bu güne kadar tam on dokuz sene geçti ve bugünkü nesil ömr-ü beşere uzun ve fakat tarihe göre çok kısa olan bu müddet zarfında binlerce hadise gördük, geçirdik. Nihayet o zaman bin müşkilatla alınan hürriyetin en geniş şekli olan cumhuriyete kavuştuk. Binaenaleyh, 23 Temmuz tarihini kıymetli inkılabımızda bir merhale olarak hatırlamalıyız". (Son Saat, 24 Temmuz 1927: 1) Bu bayram dolayısıyla devlet dairelerinin kapalı olması yanı sıra, gece tenvirat yapılarak düzenlenen etkinliklere de yer verilmiştir: "Bugün 23 Temmuz münasebetiyle devair-i resmiye, borsa ve bankalar kapalıdır. Gece tenvirat yapılacaktır". (Son Saat, 24 Temmuz 1927: 1)

1920'lerin sonlarında 23 Temmuz bayramının kutlanışında belirli bir şablona dayanan kutlama örnekleriyle karşılaşmaktadır. Bu kutlamaların tamamen sönümlenmesi amaçlanmamakla birlikte 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ışığında Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin çalışmalarıyla bağlantılı olarak sürdürüldüğü görülmektedir. Haberlerde devlet dairelerinin kapalı olmasından, 21 pare top atışıyla bayramın kutlandığından söz edildiği dikkat çekmektedir: "Dün (23) Temmuza müsadif olduğu için devair ve müessesat-ı resmiye tatil edilmiş ve zeval vakti toplar atılmak suretiyle bu milli bayram tesid edilmiştir. Bu münasebetiyle Himaye-i Etfal Cemiyeti tarafından rozet tevdi edilmiştir." (Milliyet, 24 Temmuz 1928: 3)

Bayram belirli etkinliklerle kutlanmaya devam etmektedir. Bu bayramın siyasal rejimin temsiliyeti yanı sıra milli bir karakter taşımasında Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal (Atatürk)'ün katıldığı etkinliklerin de katkısı dikkat çekmektedir. Kutlamaların yapıldığı yerler arasında bulunan Marmara Parkı'nda düzenlenen bahçe (garden) partisinden yansıyanlar bayramın belirli bir coşkuyla kutlandığını ispatlamaktadır: "23 Temmuz bayramı münasebetile Ankara fevkalâde bir surette donanmıştır. Tenvir edilen binalar arasında bilhassa Hukuk Mektebi, yeni Ziraat Bankası binası çok göze çarpıyordu". (Milliyet, 24 Temmuz 1929: 2)

Ankara'da ve yurdun başka pek çok yerinde kamu binalarının kapalı olduğu birkaç günlük bayram tatilinde ulusal sembollerin dikkat çektiği aydınlatma çalışmalarının yanı sıra kamusal yarar güdülen yemek etkinlikleri de planlanmaktadır. Bu aşamada Hilaliahmer'in düzenlediği garden-parti çok dikkat çekmiştir: "Hilaliahmer tarafından gece Marmara parkında verilen garden-parti çok muntazam olmuş, Ankara'nın ileri gelen mahafiline mensup birçok aileler iştirak etmişlerdir. Hasılât büyük bir yekûne balığ olmuştur". Bu etkinlikler tenezzüh şeklinde de kutlanmışlardır. Marmara parkındaki kutlamada Gazi hazretlerinin yer aldığı ve "piyanko dairesini teşrif ettikleri" bilgisine yer verilen bu satırlarda müteaddit piyango biletleri çekilmiştir. Bahçe partisi sabah saatlerine kadar devam etmiş ve atılan "havai fişenker" şehrin her tarafından görülmüştür. Şehirde halk sokaklarda dolaşmaktadır. Eğlence mahalleri doludur". (Milliyet, 24 Temmuz 1929: 2)

Fotoğraf-5

Bayram havasının nasıl sönümlenmeye yüz tuttuğunu konuya odaklanan ve ahalinin tepkilerini ölçen köşe yazılarından izlemek mümkündür. Bu dönemde ulusal basında konunun belirli bir şablon içinde ele alındığına dair pek çok örneğe rastlanmaktadır. Cumhuriyet gazetesinde Abidin Dâver'in *Hem Nalına Hem Mihına* adlı köşesinde yer alan satırlar 23 Temmuz bayramının kutlanma biçimine ilişkin ayrıntılar içermektedir: "Dün 10-23 Temmuz Milli Bayramına müsadifti. Fakat ne sönük bayram! Bu milli günü, tes'it namına, bütün yaptıklarımız, halka rozet takmak, beş, on bayrak asmak, 21 pare top atmak, geceleyin de birkaç binayı aydınlatmaktan ibaret kaldı". (Abidin Dâver, Cumhuriyet, 24 Temmuz 1930: 3).

Dâver, II. Meşrutiyet döneminde basın hayatına atılmış, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet idaresinde savaş dönemlerini yaşamış, ulusal kurtuluş savaşının ardından Cumhuriyet'in kuruluş yıllarına tanıklık eden bir gazeteci olarak bu bayramın neden sönümlendiğini sorgularken 1908'deki o coşkuyu hatırlatmıştır: "İstanbul'un bir dünkü sessizliğine baktım, bir de yirmi iki sene evvelki 1908 temmuzunun o müthiş galeyan ve heyecanını hatırladım. Aradaki fark, bir volkanın alevler saçan coşkun halile sönmüş, uslanmış zamanı arasındaki farkın aynidir". (Dâver, 1930: 3)

Ülkeleri karşılaştırmak ulus-devletler öncesine dayanan bir yaklaşım biçimi olarak değerlendirilse de bu uygulamanın ulus-devletler açısından özel bir önem taşıdığı görülmektedir. Bu süreçte ulusçuluk düşüncesinin etkileri ışığında Avrupa uygarlık mirasının yansımalarına bakılan ve milli bayramlar gibi kutlamaların, törenlerin öne çıkarıldığı bazı değerlendirmeler bu yıllarda tekrar gündeme gelmiştir. Dâver köşe yazısında Fransızların bayramına değinir ve bu bayramın eskimediği tespitini yapar: "Fransız'ların 14 temmuzu, bayram yaptıkları İhtilâli Kebirden beri 140 sene geçmiştir. Öyle olduğu halde Fransız'lar, 14 Temmuz bayramını her sene daha coşkun, daha neş'eli bir surette tes'it ederler. O gün bütün Fransa ayaklanır ve insan, koca

milletin hakikaten bayram ettiğini görür". (Dâver, 1930: 3) Dâver'in değerlendirmesi Fransızlar örneğiyle sınırlı görünse de Avrupa'daki bayram kültürünün merkezinde ulus-devletin tarihsel gelişimi ve bilincinin yer aldığını vurgulamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, Osmanlı Devleti'nden miras kalan bir bayramın anlam ve önemi ışığında değerlendirilmesi şartıyla hatırlanabileceği ve bayram kültürünün geliştirilebileceği belirtilmektedir. "Biz, pek çok şey bilmediğimiz gibi bayram etmedi de bilmeyiz ve onun için böyle büyük günlerimiz adeta bir matem günü gibi sessiz, neş'esiz, eğlencesiz geçer. Hâlbuki milli bayram günlerinin heyecanını ebediyen yaşatmak için o günlerde bütün milleti ayaklandırmak, vecde getirmek, neş'elendirmek hükûmetin de belediyelerin de, diğer bütün millî teşekküllerin de vazifesidir". Bu vazifeleri hatırlatırken Dâver'in tarihsel bilincin derinliğini iki boyutta yakalayan bir gazeteci, yazar, spor, denizcilik gibi Türkiye'de yükseltilmeye çalışılan alanlara ilgi duyan bir araştırmacı olduğunu dikkate almak gerekmektedir. (Yümlü, 2019: 249-259)

Ulusal bayramlar semboller, kutlamalar ve milli kimlikle özdeşleşen tüm düzenlemelerin imparatorluğun dağılma sürecine tanıklık eden kuşak üzerindeki etkileri bu satırlarda kolaylıkla görülmektedir. Resmî törenler ve kutlamalar belirli düzeyde anlam taşısa da halkın katılımı ve bayramları benimsemesi ve coşkuyla tarihsel bir önem kazanmaktadır. Yazar, Osmanlı siyasal düzeninin yansımalarına bakarak değil, ulusal bir bayram tasavvurunun Osmanlılıktan Türk ulusal kimliğine geçişteki dengelerine bakarak bir çağrı yapmaktadır. Cumhuriyet, Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet döneminde yaşadığı ve siyasal laboratuvar niteliği taşıyan reform sürecinin dışarıda bırakıldığı çizgilerin yanı sıra Meşrutiyet'in siyasal egemenliği halkın yararına geliştirme çizgisine uygun bir vizyonu devrimlerle ilerletmeyi amaçlamıştır. Doğrudan halkın halk tarafından idaresinin siyasal rejim ilkesi olarak kurgulanışında Fransa'nın devrim mirasının yansımaları da göz ardı edilmemektedir. Bununla birlikte, Dâver, bu karşılaştırmayı yaparken coğrafyanın özgünlüğünü de atlamamaktadır. Bu eleştirilerini doğrudan aynı politikaları uygulamak gerekmesi de Türkiye Cumhuriyeti'nin milli bayramlar konusundaki bilinç düzeyi için açıklamıştır: "Hani resmigeçitler, hani mızıkalar, hani fener alayları, hani fişekler, hani büyük meydanlarda ve umumî bahçelerde eğlenceler?" Hiç, hiçbir şey yok! Fransızların 14 Temmuz bayramını Paris'te gören bir adam, dokuz gün sonra bizim 23 Temmuz bayramını da İstanbul'da görse şaşar, kalır, bizim milli bayramdan filan pek haberimiz olmadığına yahut da uykuda olduğumuza hükmeder. Bu hal yalnız 10-23 Temmuz bayramına münhasır değildir, bütün diğer bayramlarımızda da aşağı yukarı böyledir. Bu sükûnetin sebebi de bayram yapmayı bilmeyişimizdir". 1930 yılının Temmuz ayından bakıldığında ülkede bayramları kutlama bilincinin yeteri kadar gelişmediği, hatta benimsenen ilk milli bayramın 1909'dan 1930'lara gelindiğinde sönümlenmeye başladığı belirtilmiştir. Dâver, ince bir mizah anlayışına sahip olduğunu çok çeşitli yazılarında gösteren ve ulusal kimliğin kültürel kalıplarına ilişkin yazılar kaleme alan bir gazeteci olarak millî bayramların unutulmaması için bayramların canlandırılması konusunda şu esprili öneriyi paylaşmıştır: "Ne yapmalı, bilmem ki, bayram tes'idini öğrenmek için Amerika'dan bir mütehassıs mı getirtmeli, yoksa Avrupa'ya bir tetkik heyeti mi göndermeli?" (Dâver, 1930: s. 3)

Bayramlar kesin olarak unutulmasalar da zamanın akışı karşısında etkilerini ve coşkularını kısmen yitirmeleri tahmin edilebilecek bir durumdur. Bu dönemde halkın ve toplumsal coşkunun kaynağını oluşturan gençliğin katılımının sağlanması amacıyla "deniz tenezzühleri" düzenlenmesine devam edilmiştir. Arif Oruç öncülüğünde yayın hayatına atılan *Yarın* gazetesinde 1931 yılındaki kutlamaların ardından şu satırlar yer almıştır: "23 Temmuz bayramı şehrimizin her tarafında tes'it edilmiştir. Havanın da müsait olması kır gezmeleri tertip edenleri büsbütün neşelendirmiştir. Halk, fevç, fevç sokaklara akın etmiş ve her taraf donanmıştı. Bilhassa, birçok deniz tenezzühleri de tertip olunmuştur... 23 Temmuz bayramı münasebetile, dün şehrimizin muhtelif yerlerinde şehir bandosu da terennümsaz olmuştur". (Yarın, 24 Temmuz 1931: 2)

Fotoğraf-6

Dâver'in 1930 yılının yaz döneminde verdiği örneğin ardından bir yıl sonra deniz tenezzühlerinde yapılan kutlamalar spor, deniz tutkusunun buluşmasına dair örnekler içermektedir. Bu açıdan keskin bir ayrışma söz konusu olmamakla birlikte, genç Cumhuriyet idaresinin yöneldiği temel politika denizcilik ve spor ekseninde ulusal etkinliklerin yaygınlaştırılması olmuştur.

Cumhuriyet gazetesinin 24 Temmuz 1932 tarihli haberinde bayramın tezahüratla geçtiği belirtilirken, Beyazıt Halk Fırkası Ocağı tarafından çocuklar için sünnet töreni düzenlendiği belirtilmektedir. Tören bağlamında sünnet gibi geleneksel bir etkinlik kültür ve milliyetçilik arasındaki bağıntıları irdelemek açısından dikkat çekmektedir. Bu örneğe referansla dikkat çeken bir olgu da hava sıcaklığıdır. Bayram coşkusunun sayfiye yerlerine kadar taşınması açısından tenezzühler gençliğin aktif biçimde katıldığı ulusal bir buluşmaya dönüşmektedir. Resmi dairelerin kapalı olduğu bu bayram kutlaması geleneği Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne hürriyet düşüncesinin geliştirilmesi amacıyla miras kalmış görünmekle birlikte, ileriye işaret eden bir siyasal otorite devriminin öncüsü olarak da yorumlanmış ve halka anlatılmaya çalışılmıştır. Bu kutlamalarda sayılan mekânlar arasında Marmara bahçesi de dikkat çekmektedir. Yine dönemin ünlü restoranlarından Baba Karpiç'in adını taşıyan Ankara'daki Karpiç Lokantası'nda verilen müsamere ya da Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti tarafından düzenlenen ve Kastamonu ve Sivas'tan gelen gençlerin katıldığı milli oyunlar etkinliklerin kapsamını yansıtan örnekler arasında sayılmıştır. (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1932: 2)

Bayramlar turnuvaların düzenlenebileceği, kitle katılımının sağlanabileceği etkinlikleri de kapsamaktadır. Bu etkinliklerin gelenekselleşmeden sürdürüldüğü ve belirli bir bağlam içinde benimsenmesi 1930'lu yılların başlarında dikkat çeken bir olgudur. Dönemin havasını ekonomi ve politik bağlamda değerlendirirken, tıpkı 1909'da 31 Mart Vak'ası sonrasında biçimlenen politik ortamda olduğu gibi, dışsal faktörlerin yarattığı dalgalanmalara bakarak değerlendirmek gerektiği anlaşılmaktadır. Sonraki süreçte 1929 Dünya ekonomik krizinin etkilerini dikkate alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin öz kaynaklara dayalı temel tüketim stratejisini hedefleyen sınai kalkınma vizyonunun bayramlara yönelik doğrudan bir müdahalesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Devletçiliğin ekonomik yansımaları ilk aşamada ulusal kimlik inşasında devrimci ideallere yaslanan genç Türkiye Cumhuriyeti'nin bayram kutlamalarına ekonomik bir fren mekanizması biçiminde etki etmemiştir. Bununla birlikte, 1930'lu yıllar artık genç Cumhuriyet'in siyasal alandan başlayarak toplum, ekonomi, kültür, hukuk, sağlık, idare, eğitim vb. alanlarda sürdürdüğü devrim niteliği taşıması amaçlanan çağdaşlaşma hamleleriyle bağlantılı olarak Cumhuriyet Bayramı etrafında birleşmeye başladığı ve siyasal felsefenin kristalizasyonu sağlayan bir dönemi anlatmaktadır. 1925'te kabul edilen Cumhuriyet Bayramı tüm bayramları temsilen milli bayramların çatı bayramı olarak benimsenmiştir. Böylece 1930'lu yılların başlarında tenezzühlerle gündemde yer alan ve halkın belirli bir coşkuyla kutlamaya devam ettiği hürriyet düşüncesinin bayramı anlam ve önemini yitirmeden yerini "gerçek hürriyet" düşüncesini temsil eden Cumhuriyet Bayramı'na bırakmıştır. 27 Mayıs 1935'te kabul edilen 2739 sayılı kanunun ilk maddesinde "Ulusal Bayram yalnız Cumhuriyet'in ilân edildiği 29 Ekim günüdür. Türkiye'nin içinde ve dışında devlet adına yalnız o gün tören yapılır. Bayram 28 Ekim öğleden sonra başlamak üzere 29 ve 30 günleri devam eder" ibarelerine yer verilmiştir. (Mürşid Balabanlılar vd., 1998: 60)

Fotoğraf-7: 24 Temmuz 1932, Cumhuriyet, s. 2.

Bir yıl sonra kutlamalarda yine tenezzüh sırasındaki coşkulu hava dikkat çekmiştir. 1933 yılı, Cumhuriyet'in onuncu yılı olması nedeniyle ulusal bayram atmosferinin 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'ndan 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na uzanan bir çizgide ele alınmasını gerektiren önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktasını dikkate alarak halkın hürriyet düşüncesine sahip çıkmasının izlerinin kentlerde ve Cumhuriyet'in devrimleriyle aradaki ayrımı ortadan kaldırmayı amaçladığı taşradaki yansımalarının da irdelenmesinde yarar bulunmaktadır. Hava durumunun elverişli olduğu bugünün kutlamalarında halk tenezzühten keyif almış, İzmir'de kara ve deniz nakil araçları bayraklarla donatılmıştır. Hürriyet Bayramı, 1908'deki ve 1909'daki havaya bakıldığında sıkıyönetimin ilan edildiği konjonktürle sınırlı bir bayram değildir. 1930'larda genç Cumhuriyet'in hürriyet, demokrasi ve Cumhuriyet ekseninde kurguladığı siyasal katılım, toplumsal meşruiyet, ulusal kimlik ve coşku hedefleriyle uyumluluğunu sürdürmüştür. 1933'te Galatasaraylılar Cemiyeti'nin İstanbul'da Kalamış vapuruyla düzenlediği etkinlik sadece okul çevresinde değil, vapurun uğradığı tüm iskelelerde coşku yaratmıştır. Köprü (Galata Köprüsü) başlangıç noktasını oluştururken, bu tenezzüh Kadıköy, Üsküdar, Ortaköy, Bebek ve Büyükdere'ye uğrayarak boğazdaki kısa turunu tamamlamış ve Köprü'ye dönmüştür. Akşam saatlerinde bu gezi daha kısa bir tur biçiminde tekrarlanmış ve aynı yerde tamamlanmıştır. (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1933: 2)

Bütün bu anlatımlar dönemin basınının taşıdığı önemi dikkate alarak belirli bir enformasyon ağı içindeki bilgilere dayanmaktadır. Öte yandan, yukarıda ilk örneklerinden birine yer verilen Abidin Dâver'in yazısında olduğu gibi, 1933'te de manzaraya bakarak siyasal sistemin geliştirilmesi hedefi üzerinden çeşitli eleştirilerin gündeme getirildiği görülmektedir. Peyami Safa'nın Cumhuriyet'te arka sayfalarda kalan eleştirisi dikkate değer tespitleri ortaya koymuştur: "Dün İstanbul Hürriyet Bayramı yaptı. Vapurlar ve tramvaylar bayraklarla donandılar; Darüşşafaklılar, Galatasaraylılar, Himaye-i Etfal Cemiyetleri deniz gezintisine

çıkıldılar; hükümet daireleri tatil edildi ve yakalarında rozetlerle bütün bir şehir ahalisi evlerden caddelere, sayfiyelere aktı". Ünlü romancının tespiti deniz gezintileri, kamusal sorumluluklarıyla dikkat çeken çeşitli derneklerin üstlendiği etkinliklerle sınırlı değildir. Bu konudaki eleştirileri dile getirirken basın bu kutlamalara günlük olaylar kadar yer vermediğini belirten Safa, Milliyet, Akın, Vakıf gibi gazetelerde bayramla ilgili belki bir iki satıra yer verildiğini ya da herhangi bir habere yer verilmediğini belirtmiştir. Safa'nın Fransa'da *Le Matin* ya da *Le Temps* gibi gazetelere bakarak aktardığı haberde hürriyetin siyasal rejim ve toplumsal hayat açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır: "Biz diktatörlüğe karşı ârâ-yı umumiye taraftarıyız ve daima öyle kalacağız. Biz şahsi hükûmete karşı parlamenter rejim taraftarıyız ve daima öyle kalacağız. Her nevi hürriyet ve yalnız o. Çünkü biz hürriyetsiz cumhuriyet ve hürriyetsiz memleket kabul etmiyoruz". Safa, bu alıntıyla Cumhuriyet'in temellerinin –daha sonra Tarık Zafer Tunaya tarafından daha yetkin bir çerçevede sunulmuştur– hürriyet düşüncesine dayandığını hatırlatmaktadır. Basında titiz davranmadığını düşündüğü kimi yazarlardan örnekler vermiştir. "İşte hudutlarını betonarma istihkâmlarla çeviren, işte buhrana en az maruz kalan, işte en rahat ve en müreffeh, işte zengin ve dünyanın altın stokları üstüne oturmuş Fransa böyle söylüyor". "Bugünün vak'ası ve hakikati budur. Kehaneti bırakalım, faşist rejim Balbo ile öğünebilir fakat öteki rejimlerin öğünebilecekleri binlerce kahraman daha vardır. Bu ferdi misaller hiçbir şey ifade etmez; hususile bir Türk inkılabının yıldönümünde yabancı inkılâpların propagandasını andıran bir yazının içinde, bu köksüz delil çürük diş gibi sallanıyor. İşte Hürriyet Bayramında bir kısım matbuatın manzarası! Vaktile ben "Seviye, seviye!" diye sesimi yükseltmekte haksız mı imişim?"

Safa'nın bu eleştirisi Cumhuriyet'in basın hayatı açısından sorgulanacak bir konuya da işaret etmektedir. Milli bayram tartışması dolayısıyla millilik ya da ulusal kimliğin taşıyıcılığı tartışmaya açılmaktadır. Bunu daha çok "seviye" metaforuyla ifade eden yazar, aynı zamanda Türkiye'nin siyasal rejimiyle karşılaştırırken, ülkenin Fransa ile aynı kefiye konulamayacağı sonucuna ulaşır. Safa'nın yorumlarından ulusal kimliği tanımlarken değerlendirilen ayrıntılar arasında tarihsel deneyimi biçimlendiren dil, kültür, eğitim vb. toplumsal öğelerin mantığını çözümlmek gerektiği görüşü dikkat çekmektedir. Bu süreçte bayramın ulusal aidiyeti yansıtan bir alamet-i farika olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren etkili olan düşünsel kodlamadaki nüanslara karşılık "hâkimiyet-i milliye" yani "ulusal egemenlik" düşüncesi ön planda yer almaktadır. Bu düşüncenin yansımalarını içermesi nedeniyle bayramın sönümlenmemesi gerektiğine inanılmış ve kavramların doğası gereği sürdürülen dinamizme bakarak daha geniş bir tanımlama yurttaşlık bilgisinin parçası haline gelmiştir. Hürriyet Bayramı'nın Rumi ya da Miladi takvime göre 10 ya da 23 Temmuz tarihleriyle kutlamaların pek çok kente yansımadaki belirsizliklere karşılık Cumhuriyet yönetiminin sahip çıktığı bayramlar arasında yer aldığı görülmektedir. *Son Saat* gazetesi bayram kutlamasını "Hürriyetin Yıldönümü" başlığıyla vermiştir. Bu kutlamalarda dikkat çeken ayrıntılardan biri Himaye-i Etfâl Cemiyeti'nin dağıttığı rozetlerdir. (Son Saat, 24 Temmuz 1933: 3) Rozetleri satın alarak cemiyete yardım eden yurttaşların sorumluluğu Cumhuriyet'in yetiştirdiği kuşaklara aktarılmaktadır ve 23 Temmuz Hürriyet Bayramı aynı zamanda Yetimler Günü adı altında bir anma ve bilinçlendirme gününe dönüşmektedir. (Milliyet, 24 Temmuz 1930: s. 1) Bu açıdan Hürriyet'in ilanının yıldönümü hem bir bayram anlamı taşımış hem de Himaye-i Etfâl Cemiyeti ile özdeşleşen bir "yetimler günü" anması ışığında sürdürülmüştür. Bayram son olarak 1934 yılında kutlanmış, fakat Yetimler Günü kutlaması ayrı bir kategoride değerlendirilmemiştir. Bir süredir Lozan Anma Günü etkisi altında olduğu dönemin basınında pek çok gazetede dikkat çekmiştir.² (Abidin Dâver, *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1935: s. 1, 5.)

Lozan zaferi konusunda kapsamlı değerlendirmelerin yer aldığı pek çok yazı dönem basınının yanı sıra literatürün genişlemesine katkı sağlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş belgesi niteliğinde olan bir siyasi antlaşmanın anlam ve önemi üzerinde durulmasına devam edilmiştir. Bu antlaşma siyasal ve ekonomik bağımsızlık hedefleriyle örtüşen bir kuruluş antlaşması olmasının yanı sıra ülkenin ulusal kimliğinin de bir parçası olarak değerlendirilmiştir. 1934'te Cumhuriyet'in "Lozan Zaferi" başlıklı haberinde vurgulandığı üzere, 23 Temmuz Hürriyet Bayramı resmi dairelerin kapalı olduğu ve yurdun çeşitli yerlerinde kutlamaların sürdürüldüğü, yetim çocuklar için rozetler tevzi olunan bir bayram olarak kayda geçmiştir. "Tatilden istifade eden pek çok kimseler gezme yerlerine bilhassa plâjlara tehacüm göstermişlerdir. Birçok vapur gezintileri de yapılmıştır". (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1934: s. 5) Bu süreçte 23 Temmuz tarihi Hürriyet ilanının yıldönümü ve bu yıldönümünde toplanan Erzurum kongre ışığında anlam kazanmaya devam etmiştir. 24 Temmuz tarihi ise uzun soluklu ve şubat ayı başlarından Nisan ayı sonlarına kadar kesintiye uğrayan Lozan Barış Konferansı'nın sonuçlandırıldığı tarihi antlaşmanın yıldönümüdür. Bu yönüyle bakıldığında ulusal bayramların kutlanmasına devam edildiğini ve bu süreçte dönüşümün de izlendiğini dikkate almak gerekmektedir. Demokrasi ve çağdaşlık hedeflerine doğru ilerlemeyi amaçlayan siyasal rejim bilincinin yükselmesi açısından Cumhuriyet Bayramı ulusal bayramlar arasında öncelikli yere sahip olmaya başladığında bu bayramın çerçevesini oluşturan bir diğer bayramın da Hürriyet Bayramı olduğu dikkat çekmeye başlamıştır. Böylece 1934 yılının temmuz ayında, bunalıcı sıcakların ve kuraklığın hissedildiği³ ve halkın "plâjlara tehacümünün arttığı" bir dönemde "milli bayram" statüsünde kutlanmaya devam edilen 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'nın kutlamaları belirli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bir günlük hatta birkaç saatlik kutlama sürecinin halk açısından anlam ve önemi Meşrutiyet yıllarını yaşayan kuşağın anılarında canlanmaktadır.

² Bu konuda dikkat çeken bir örnek, 23 Temmuz Hürriyet Bayramı'nın kaldırılması sonrasında Lozan Anma Günü'nün kutlandığı 24 Temmuz 1935'teki Cumhuriyet gazetesi haberidir. "Lozan, Türk Tarihinde Bir Devrin Başlangıcıdır!" başlığıyla verilen yazıda Lozan'ın ulaştırdığı yeni devlet dönüm noktasıyla Hürriyet Bayramı arasında bir bağlantı kurulmamıştır. Abidin Dâver, "Lozan, Türk Tarihinde Bir Devrin Başlangıcıdır!", *Cumhuriyet*, 24 Temmuz 1935:1, 5.

³ "Dün Şehrimizde Sıcaklık Derecesi 40 İdi", *Türksözü*, 24 Temmuz 1934: 1. "Trabzon'da Sıcaklar: Kuraklık Dolayısıyla Mahsul Çok Zarara Uğradı", *Türksözü*, 24 Temmuz 1934: 1. "İhtiyar Dünya Bunadı mı? Her Taraftaki Seller, Zelzeleler, Sıcaklar İnsanlara Puslayı Şaşırttı", *Türksözü*, 24 Temmuz 1934: 1.

Fotoğraf-8: *Milliyet*, 24 Temmuz 1930, s. 1.

Cumhuriyet rejiminin kurumsal ağını oluşturan Halk Evleri'nin yaygınlaştığı bir süreçte müsamere kollarının sergilediği piyesler ya da Hürriyet fikrini Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi, Şinasi ve Mithat Paşa gibi genç Osmanlı aydınlarının düşünce hayatına ve edebiyata kazandırdığı eserlere referansla düzenlenen etkinlikler ilgi uyandırmaya devam etmiştir. Bu etkinliklerin kitleselleşmesi açısından Hürriyet Bayramı'nın, bayramlar hiyerarşisinde zımnî olarak merkezde yer alan Cumhuriyet Bayramı'nın ulusal bayram olarak belirlendiği yasal çerçeve içinde yer alması gerektiği düşünülmüş ve 1935 yılından itibaren bu bayramın kutlanmasına son verilmiştir. Halkevlerinin varlığını sürdürdüğü 1930'lu yılların politik atmosferine dikkatle bakıldığında milli bayramların Avrupa'da farklı versiyonlar ile takip edildiği ve bu kutlamaların "ulusal kültür bagajı" içinde değerlendirildiği dikkat çekmektedir. CHF'nin 1932'de yayınlanan Halk evleri Talimatnamesinde Macaristan, İtalya, Almanya, İngiltere gibi ülke örneklerinden hareket ederek "Halk Kültür Teşkilatı"nın etkinliklerine değinilmekte ve bayramlar ve kütüphanelerde düzenlenen etkinlikler de bu kategoride irdelenmektedir. Talimatnamede belirtilen jimnastik bayramları Halk Evleri teşkilatının etkin fonksiyonunu anlamak açısından önem taşımakta ve gençlik ruhunun bayramlarla yükseltilmesinin ulusal kültür açısından taşıdığı önemi yansıtmaktadır. Aynı zamanda berraklaşan Atatürk ilkelerinin sıralandığı 1932 talimatnamesinde halk terbiyesinin cumhuriyetçilik ve milliyetçilik ilkelerinin bir araya geldiği yeni bir program ışığında geliştirilmesi hedefi ortaya konulmuştur. (C.H.F. Halk evleri Talimatnamesi, 1932: 4-5, 11) Bu yönüyle İyd-ı Millî ya da Meşrutiyet/Hürriyet Bayramı, Türkiye'de anayasa, parlamento ve demokratikleşme tarihi içinde biçimlenen ve milliyetçilik düşüncesinin siyasal düşünce tarihindeki izdüşümlerinden etkilenen ilk (ulusal) bayram olma özelliğini taşımıştır. Daha sonraki yıllarda Demokrat Parti'nin muhalefet sıralarında yer aldığı çok partili hayata geçiş sürecinde milli bayram konusunun yeniden ele alınmaya başlamasıyla "hürriyet ve anayasa" fikrinin merkezinde yer aldığı ulusal kutlamalar gündemde yer almıştır.

Fotoğraf-9: 24 Temmuz 1933, Cumhuriyet: 2.

Fotoğraf-10: 24 Temmuz 1934, Türksözü: 2.

Sonuç

23 Temmuz Hürriyet Bayramı, siyasal rejimin dönüşüm parametrelerine göre büyük çaplı reformların hayata geçirildiği bir anayasa hareketinin kutlanması amacıyla 1909'da kabul edilen kanunla yürürlüğe girmiştir. Bu bayram 27 Mayıs 1935'te yapılan inkılap düzenlemesiyle kaldırılmıştır.

Bu tarihten itibaren özellikle “ulusal egemenlik” bayramının ön planda yer aldığı “hâkimiyet-i milliye” ilkesinden cumhuriyet siyasal dizgesine kadar uzanan bir bayram anlayışı yükselmeye başlamıştır. Bu yükselişte temel referans Cumhuriyet'in ilke ve devrimleridir. Türkiye Cumhuriyeti devleti bu temel ilkeler üzerine inşa edilmeye devam etmiştir. Devlet, bir soyutlama aracı olarak değerlendirildiğinde, siyasal, toplumsal, ekonomik ve hukuki alanlara işaret eden ilkelerin güncelleştirilmeye çalışıldığı bir felsefeye yaslanmaktadır. Bununla birlikte bu ideal tanımlama ya da betimlemenin sınırlarının abartılmaması gerektiği ulusal bayramlardaki dönüşüm parametrelerinden yansımaktadır. Hürriyet Bayramı, özünde yer alan siyasal düşüncenin izleri herhangi biçimde kaybolmadan, parlamento üstünlüğüne dayanan kuvvetler ayrılığı ilkesinin anayasayla çerçevelenen monarşi sisteminde anlam kazanmaya başlamış; daha sonraki süreçte bu aşamanın ötesinde halkın, halk tarafından yönetimini demokrasiye dönüştürmeyi amaçlayan cumhuriyet idaresi altında gelişmesi hedeflenmiştir.

Bu bayramın gençliğin, yetim çocukların bayramı olarak kutlanmasından izlenebildiği üzere demokrasi 1920'li ve 1930'lu yıllarda temel referans haline getirilmeye çalışılmıştır. Bu konuda “İyd-i Milli” adlandırması yanı sıra gayri müslimleri herhangi bir ayrımcılığın dışında tutmaya çalışan anayasal yurttaşlık ölçülerinin hayata geçirilmesi de önem taşımıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ivme kazanan “demokrasi ve hürriyet” düşüncesi, Genç Osmanlılardan başlayarak Jön Türklere kadar gelişme gösteren bir düşünceyi temsil etmiştir. II. Meşrutiyet hayatındaki “demokrasi” düşüncesi siyasi fırkalara da yansımıştır. Bu kategorinin siyasi fırkalar ve cemiyetlerin kurulmasıyla kitleselleşme hedefine uygun biçimde değerlendirilmesi mümkündür. Doğan Çetinkaya'nın Gramsci'den referansla irdelediği “orta katman aydınların Türk milliyetçiliği hareketini kitleselleştirme arayışları” bu döneme denk gelmektedir. Çetinkaya'nın, Gramsci'den “Aydınların Nitel Hiyerarşisi”ne referans vererek vurguladığı orta katman aydın mobilizasyonu Türk milliyetçiliği açısından yeni bir hareketliliği ortaya çıkarmış ve geniş kitlelerin bu ideolojiyle ve toplumsal, ekonomik hayata yansımalarıyla tanışmalarına katkı sağlamıştır (Çetinkaya, 2008: 91-92). Bu bağlam tarihsel blok adını taşıyan bir aydınlar bloğunun üstlendiği hegemonya katmanlarının sorumluluğunda sürdürülen politikalarla ilerlemektedir. Böylece ulusal bayramlar da ulusal kimliğin bir parçası olarak kaleme alınan güfteler, şiirler de kitleselleşme hedefiyle bütünleşmektedir.

Edebi kanonda Tevfik Fikret'in *Millet Şarkısı*'nın özel bir örnek oluşturduğu dikkat çekmiştir. Bu açıdan basının tarihsel rolünü yadsımamak gerekir. Çünkü basın tarihsel hegemonya stratejilerinin billurlaşmasında etkili bir fonksiyona sahip olan orta katman aydınların laboratuvarı niteliğindedir. Bu laboratuvarda ortaya çıkan siyasal düşüncelerin uzun soluklu olarak tartışılması ve incelenmesi II. Meşrutiyet dönemi açısından bir zorunluluktur. Orta katman aydınların etkileri basın hayatında öne çıkan tartışmalarla başlamakta ve Osmanlılık fikri etrafında gerçekleştirilmesi hedeflenen, milli kültürden besleneceği düşünülen bayramlara kadar uzanmaktadır.

II. Meşrutiyet döneminin ulusal bayram çerçevesi dışında temel yönelimlerinden biri siyasi fırkaların kurulmasıdır. Siyasi fırkalar geniş anlamda toplumsal bütünleşme arayışlarının yakalanabileceği ortak paydalardan bağımsız sayılmamaktadır. Osmanlı Demokrat Fırkası (Fırka-i İbad) bu dönemde kurulan siyasi partilerden yalnızca biridir. Bu partinin programında “Meşrutiyet'in korunması ve vatanın yücelmesi için hâkimiyet-i âmmeye (toplum/kamu egemenliğine) önem verileceğini” (Turan, 2002: 74) ifade eden bir madde konulması dikkate değer örnekler arasındadır. Dönemin ortak paydası ulusal bayram olarak kabul edilen 23 Temmuz Hürriyet Bayramı gibi Osmanlı Devleti'nin tarihsel referanslarından seçilmiştir. Bu bakımdan siyasal düşüncenin evriminin çizdiği damarı takip ederek geniş bir bantta ilerleyen siyasal imgelem Cumhuriyet ve hedeflediği demokrasiyi daha geniş ölçülere taşıyan bir bayrama ulaştırmıştır. Böylelikle hürriyet idealinin sınırlarını genişlettiği siyasal katılım, parlamentonun üstünlüğü, ulusal egemenlik (hâkimiyet-i milliye), ulusal amaç (gaye-i milliye), Ziya Gökalp'in “hars”

kavramından esinlenerek gelişen kültürün ulusal ölçülerdeki tanımları genç Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm yurttaşlarına seslenen bir bayram çatısı altında toplanmıştır.

Bu aşamada İyd-ı Milli muhayyel ve sınırlarını tayin etmekte güçlüklerle karşılaşılın ulusal kimliğe referansla kurgulanan bir bayram ve anma günü yelpazesi içinde merkezde yer almaya devam etmiştir. II. Meşrutiyet dönemi siyasal ve ekonomik mücadelelerin de dikkat çektiği, kısa barış dönemlerine karşılık aralıksız savaşların etkileriyle toprak kayıplarının devam ettiği, emperyalizm ve milliyetçiliğin çekişmelerinin hissedildiği çalkantılı bir dönemdir. Bu dönemin ana akım etkilerine bakıldığında dikkat çeken ayrıntılardan biri Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının devam etmesi karşısında İttihat ve Terakki'nin etkili olduğu popüler bir boykotajın başlatılmasıdır. Böylece 1908 Ekim'inde başlayan boykotaj Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Almanya mallarına yönelen bir tepkisel harekete dönüşmüştür (Sir Edward S. Creasy, 1910: 510a) Bu tepkiselliğin yabancı düşmanlığı duygu ve düşüncesinden beslenmek yerine, Osmanlı yurtseverliği düşüncesinden ayrılarak bir kimlik arayışına karşılık gelen Türk milliyetçiliğine dönüşme süreci yine İyd-ı Milli'nin izdüşümlerine bakarak irdelenebilmektedir. Meşrutiyet ilan edildiğinde vurgulanan “barış, kardeşlik ve esenlik” yüz yılı aşan bir süredir tedavülde bulunan sloganların sentezlemesinden yansıyan örnekler içermektedir. Bu coşkun kaybedilmemesi açısından “özgürlük simgeleri ve bayraklara bürünmüş subaylar, kalabalık arasına karışarak sokak sokak tüm kentlerin dolaşılması” ya da “Serez valisinin karısının da bulunduğu, yüzleri peçe ya da çarşafı örtülü olmayan Türk kadınlarının özgürlük sloganları atmaları” (Petrosyan, 1974: 320) örneğinde olduğu gibi geniş çaplı bir kitlesel coşkunun sürdürülmesi amaçlanmıştır (Lucy M. Garnett, 1911: 261).

Bu dönemde 1910 yılında İstanbul'un Fethi kutlamalarının başlatılmasına yönelik girişim ya da Balkan Savaşlarının ardından Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihi sayılarak 30 Aralık tarihinde kutlamalar düzenlenmesi de milliyetçilik düşüncesinden kaynaklanan yeni bir kimlik evreninin sınırlarının çizilmeye çalışıldığını göstermektedir (Çapa, 1999: 562). Bu açıdan milliyetçilik kuramları çerçevesinde sınır olgusunun hem fiziki düzeyde hem de kurgusal düzeyde etkilerinin değerlendirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Tarihsel meşrutiyet arayışında İttihat ve Terakki'nin İslam dini ve tarihsel birikim üzerinden verdiği referanslar milliyetçilik üzerindeki dönüştürücü etkisiyle dikkat çekmiştir. Bu sırada milliyetçiliğin yeni bir kimlik kurgusuna yöneldiği de görülmektedir. Bu kurgunun Cumhuriyet'in ilanı sonrasında laiklik ilkesinin anayasal çerçevede yer alması ve uygulamadaki arayışlarla bağlantısının da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş sürecinde çok uluslu bir imparatorluk mirası ışığında farklı etno-dinsel kimlik örüntülerine dayanan anlayıştaki kırılmalar karşısında, laiklik ilkesine bağlanan modern toplum anlayışının çerçevesini belirlemek üzere milliyetçilik ve cumhuriyetçilik ilkelerinden yararlanmıştır. Kültürel yönüyle milliyetçiliğin temellerini de Cumhuriyet'in siyasal felsefesi belirlemeye başlamıştır.

Sonuçta, Cumhuriyet Bayramı tüm bayramları kapsayan ulusal bayram olarak kabul edildiğinde, dış ve iç politik ortamın dönemsel etkilerine göre yeni bayramların kabul edilmesi sürecindeki değerlendirmeler ve Lozan Anma Günü kapsamındaki etkinlikler basında yer almaya devam etmiştir (Abidin Dâver, 24 Temmuz 1939: 1, 7). Bu sürecin siyasal düşünce tarihi açısından analitik bir çerçeveyi belirleyen yansımalarının irdelenmesi amacıyla 1930'ların ikinci yarısından itibaren sürdürülen tartışmalara bakılmasında yarar bulunmaktadır. Böylece Türk milliyetçiliğinin kimlik arayışını belirleyen etkiler ışığında ilk formüllerinden birinin izdüşümleri Osmanlı Devleti'nin Meşrutiyet döneminden Cumhuriyet'in devrimlerine yansıyacak biçimde etkilerini sürdürmüştür. Türk milliyetçiliğinin kuruluş evresi olarak kabul edilen 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki gelişmelere etkisiyle İyd-ı Milli ya da 23 Temmuz Hürriyet Bayramı, anayasa ve hürriyet ideallerinin Cumhuriyet'e bıraktığı noktalarla dikkat çekmiştir. Böylece 1946'dan itibaren çok partili hayata geçiş sürecinde yeniden gündeme gelen bu bayram Cumhuriyet ve basın hayatında hürriyet arayışlarının bir dönüm noktası olarak kabul edilir.

Hürriyet fikrinin çerçevesinin basın hürriyeti üzerinden değerlendirilmesi açısından 23 Temmuz, ulusal bayramların ve simgelerin oluşturduğu geniş ölçekli katılım arayışlarının desteklediği özel bir örneği oluşturmıştır. İyd-ı Milli, Osmanlı siyasal rejiminin dönüşümüne uygun bir gelenek tasarımı olarak kutlanmaktayken, Cumhuriyet'in hayata geçirdiği ve çağdaş uygarlık (muasır medeniyet) ülküsüne yönelen devrimleriyle özel bir anlam kazanmıştır. Cumhuriyet'in düşünsel mirasının paydalarından biri olarak kabul edilen “hürriyet” düşüncesi bir yönetim sistemi, siyasal rejim olarak Cumhuriyet'in temel bileşeni sayılmıştır. Milli bayramlar açısından Cumhuriyet düşüncesiyle kapsamlı hürriyet düşüncesi arasında yer alan ve ilk örneği oluşturan bayram gençliğin heyecanı ve ulusal kimlik ülküsüyle eklemlenerek 1935 yılına kadar kutlanmıştır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BCA, “Temmuz’un 23’ü Milli Bayram Olduğundan Tebrik ve Dua Merasiminde Hazır Bulunulması”, 51-0-0-0, 13-113-44, 18.07.1922.

Telif Eserler

Akbayrak, Hasan. (Temmuz, 1987), “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Milli Bayramlar”, *Tarih ve Toplum*, s. 31-38.

Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spread of Nationalism*, London: Verso.

“Ankarada (23) Temmuz”, *Milliyet*. (1929 24 Temmuz).

Ateş, Toktamış. (2004). *Türk Devrim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- C.H.F. Halkevleri Talimatnamesi. (1932). Ankara: Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Creasy, Sir Edward S. (1910). *The History of Nations: Turkey*. Chicago: H.W. Snow and Son Company.
- Çavdar, Tefik. (1970). *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul: Ant Yayınları.
- Çapa, Mesut. (1999). “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Yıldönümü Kutlamaları (1913-1922)”, *Uluslararası Osmanlı Tarihi Sempozyumu Bildirileri*.
- Çetinkaya, Y. Doğan. (2008). “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleselleşmesi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, c. IV*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 91-102.
- Çolak, Filiz. “Osmanlı Devleti’nde 10 Temmuz İyd-i Milli’si Üzerine”, *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.6, Yaz, 2008, s.197-213.
- Çoruk, Ali Şükrü. (2016). “Bir Gelenek Olarak II. Meşrutiyet Döneminde Gerçekleştirilen İstanbul’un Fethi Törenleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 7, (Bahar, 2016), s. 79-98.
- Deringil, Selim. (2002). *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamit Dönemi (1876-1909)*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul: Doğan Kitap.
- Deringil, Selim. (2007). *Simgeden Millete: II. Abdülhamid’den Mustafa Kemal’e Devlet ve Millet*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, Cengiz ve Balıkcıoğlu, Tuğba. (Hz.) (1998). *Türkiye Cumhuriyeti’nin 75 Yılı: 1923-1998*. İstanbul: Hürküç Gazetecilik.
- Erdoğan, Tamer. Ed. (2008). *II. Meşrutiyet’in İlk Yılı: 23 Temmuz 1908-23 Temmuz 1909*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Garnett, Lucy M. (1911). *Turkey of the Ottomans*. New York: Charles Scribner’s Son.
- Greenfeld, Liah. (2021). *Milliyetçilik: Bir Kısa Tarih*, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Her Sene On Temmuz Tarihinin İyad-ı Resmiye-i Osmaniye’den Addine Dair Kanun*. 10 Haziran 1325 (1910).
- İnönü, İsmet. (2008). *Defterler: 1919-1973*. hz. Ahmet Demirel, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jaeschke, Gotthard. (1939). *Türk İnkılabı Tarihi Kronolojisi: 1918-1923 c. 1*. Niyazi Recep Aksu (Çev.). İstanbul: Milli Mecmua Basımevi.
- Hobsbawm, Eric J. E. (2006). “Seri Üretim Gelenekler, Avrupa: 1870-1914”, *Geleneğin İcadı*, trc. Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karabekir, Kazım. (2009). *Günlükler (1906-1948)*, c. 1-2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kocabaşoğlu, Uygur. (1997). *İki Arada Bir Derede: İmlaya Gelmez Tarih Yazıları*, Ankara: İmge Yayınları.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (4 Kânunuevvel 1324-9 Şubat 1324)*, (1982), Devre I, İçtima I, C. I, TBMM Basımevi: Ankara.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, (16 Mayıs 1325-11 Haziran 1325)*, (1982), Devre I, İçtima I, C. IV, TBMM Basımevi: Ankara.
- “On Dokuz Sene Evvel İnkılap Sahasında”, Son Saat, (1927 24 Temmuz).
- On Temmuz 329. (1329/1913)*
- Petrosyan, Yuriy Aşatoviç. (1974). *Sovyet Gözüyle Jöntürkler*, Mazlum Beyhan ve Ayşe Hacıhasanoğlu (Çev.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Salman Bolat, Bengül. *Milli Bayram Olgusu ve Türkiye’de Yapılan Cumhuriyet Bayramı Kutlamaları (1923-1960)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2007.
- Süloş, Melis. (Temmuz, 2006), “Cumhuriyet Döneminde 1908 Hürriyet Bayramı Kutlamaları”, *Toplumsal Tarih*, s. 72-75.
- Şahingöz, Mehmet. “Osmanlı’dan Milli Mücadele’ye İstiklal-i Osmani Günü Kutlamaları”, *Yeni Türkiye Dergisi (Osmanlı Özel Sayısı)*, c. 1, 1999, s. 194-195.
- Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi. (2021). *Siyasi Hatıralarım: 1908-1913 Meşrutiyet Yılları*, yy. hz. Recep Yılmaz, İstanbul, Kapı Yayınları.
- Tanör, Bülent. (2010). *Anayasal Gelişme Tezleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Tevfik, Abdi. (1910). “10 Temmuz”, *Musavver Muhit*, 10 Temmuz 1325, S. 26-14.
- Topuz, Hıfzı. (2012). *Elbet Sabah Olacaktır*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Turan, Şerafettin. (1992). *Türk Devrim Tarihi-II: Ulusal Direnişten Türkiye Cumhuriyeti’ne*. Ankara: Bilgi Yayınları.
- Turan, Şerafettin. (2002). “Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi Kültürü”, yy hz. Özer Ozankaya. *Cumhuriyet ya da Demokrasi*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.

- Yalçın, Hüseyin Cahit. (2002). *Tanıdıklarım*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Yamak, Sanem. (2008). “Meşrutiyet’in Bayramı: 10 Temmuz İd-i Millisi”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, n. 38, Mart, s. 323-342.
- Yılmaz, Mehmet Serhat. “Kastamonu’da 10 Temmuz Milli Bayram Kutlamaları”, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, y.4, S. 8, (Güz 2008), s. 79-104.
- Yümlü, Murat. (2019). “Yarım Asra Ulaşan Basın Emeği Işığında Gazeteci Abidin Dâver”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*. 29 (1), İstanbul 2019. 249-299.
- “Yirmi Üç Temmuz Münasebetiyle”, *Milliyet*. (1928, 24 Temmuz).
- “Yirmi Üç Temmuz Hürriyet Bayramı”, *Zonguldak Gazetesi*. (1929, 30 Temmuz).
- Dâver, Abidin. “Bu, Nasıl Bayram?”, *Cumhuriyet*. S. 2231, (1930, 24 Temmuz).
- “Yirmi Üç Temmuz Hürriyet Bayramı Dün Tesit Edildi”, *Milliyet*. (1930, 24 Temmuz).
- “Deniz Tenezzühleri”, *Yarın*. (1931, 24 Temmuz).
- “Yirmi Üç Temmuz Bayramı Tezahüratla Geçti”, *Cumhuriyet*. (1932, 24 Temmuz).
- “On-Yirmi Üç Temmuz Bayramı Neşeli Geçti”, *Cumhuriyet*. (1933, 24 Temmuz).
- “Hürriyetin Yıldönümü”, *Son Saat*. (1933, 24 Temmuz).
- “Yirmi Üç Temmuz Hürriyet Bayramı”, *Cumhuriyet*. (1934, 24 Temmuz).
- “Dün Şehrimizde Sıcaklık Derecesi 40 İdi”, *Türksözü* (1934, 24 Temmuz).
- “Trabzon’da Sıcaklar: Kuraklık Dolayısıyla Mahsul Çok Zarara Uğradı”, *Türksözü*. (1934, 24 Temmuz).
- “İhtiyar Dünya Bunadı mı?: Her Taraftaki Seller, Zelzeleler, Sıcaklar İnsanlara Pusulayı Şaşırttı”, *Türksözü*. (1934, 24 Temmuz).
- Dâver, Abidin. “Lozan, Türk Tarihinde Bir Devrin Başlangıcıdır!”, *Cumhuriyet*. (1935, 24 Temmuz).
- Dâver, Abidin. “Lozan 20. Asrın En Sağlam Sulhüdür”, *Cumhuriyet*. (1939, 24 Temmuz).
- “İstanbulda İlk Matbuat Cemiyeti”, *Vatan*. (1954, 25 Haziran).
- “Hürriyeti Ebediye Tepesi”, *Hürriyet*. (1954, 22 Ekim).
- “Abide-i Hürriyet”, *Skylife*. (Temmuz, 1996).

Öğretmenlerin Psikolojik Güçlendirilmesinin Okullarda Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Gösterme Eğilimleri Üzerindeki Etkisi

The Effect Of Teachers' Psychological Empowerment On The Tendencies To Engage Organizational Citizenship Behavior In Schools

Ezgi Fatma ERBAŞ KELEBEK*

*Öğr. Gör. Dr. Kocaeli Üniversitesi, ezgi.kelebek@kocaeli.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5187-3416

Öz

Bu çalışmanın amacı, psikolojik güçlendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisini açıklamaktır. Bu amaç doğrultusunda Kocaeli'nin Başiskele İlçesi'nde bulunan özel ortaokullarda çalışmakta olan öğretmenlere yönelik bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada personel güçlendirme kavramının psikolojik boyutu olan anlam, yetkinlik, özerklik (otonomi) ve etki olarak dört boyutta ele alınırken; örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), özgecilik (diğerlerini düşünme), vicdanlılık (ileri görev bilinci), sivil erdem (örgüt gelişimine destek verme), centilmenlik (gönüllülük) ve nezaket boyutları ile incelenmiştir. Araştırmada öğretmenlerin ÖVD sergileme düzeyini belirlemek amacıyla, geçerlilik ve güvenilirliği daha önce ülkemizde yapılan araştırmalarda da test edilmiş olan ÖVD ölçeği, öğretmenlerin psikolojik güçlendirme ile ilgili algılarını ölçmek amacıyla ise psikolojik güçlendirme ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Açıklayıcı faktör analizleri ve hipotezleri test etmek için regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma kapsamında yaklaşık 210 kişiye internet üzerinden ve yüz yüze anket formunu doldurmaları amacı ile ulaşılmıştır. Toplanan verilerden eksik ve özensiz olarak doldurulan formlar değerlendirilmeden çıkarılmıştır. Bu formlar da çıkarılınca değerlendirilmeye 177 adet anket kalmıştır. 177 öğretmenin verdiği cevaplara göre yapılan analiz sonuçları, psikolojik güçlendirmenin alt boyutlarından "özerklik" ve "yetkinlik" boyutlarının, örgütsel vatandaşlık davranışının alt boyutlarından "özgecilik", "vicdanlılık" ve "centilmenlik" boyutları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkisinin olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Personel güçlendirme, psikolojik güçlendirme, örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD), eğitim sektörü.

Abstract

The aim of this study is to explain the effect of psychological empowerment on organizational citizenship behavior. For this purpose, this research was conducted on teachers working in private secondary schools in Başiskele District of Kocaeli. In the study, while the psychological dimension of the concept of personal empowerment is discussed in four dimensions: meaning, competence, self-determination, (autonomy) and impact, organizational citizenship behavior (OCB) was examined in terms of altruism (thinking of others), conscientiousness (advanced duty consciousness), civic virtue (supporting organizational development), sportsmanship (volunteering), and courtesy. The OCB scale was used to determine the level of teachers' OCB engagement, and the psychological empowerment scale was used to measure teachers' perceptions about psychological empowerment. A questionnaire was used as the data collection method in this research. Explanatory factor analyses and regression analyses were performed to test the hypotheses. Within the scope of the research, approximately 210 people were reached both via the Internet and face-to-face and asked to fill the questionnaire. Forms filled incompletely and/or carelessly were excluded from the collected data, and thus from the evaluation. When these forms were removed, 177 questionnaires remained to be evaluated. The results of the analysis based on the answers given by 177 teachers indicated that "self determination (autonomy)" and "competence", which are sub-dimensions of psychological empowerment, have a statistically significant and positive effect on "altruism", "conscientiousness" and "sportsmanship", which are the sub-dimensions of organizational citizenship behavior.

Keywords: Personal empowerment, psychological empowerment, organizational citizenship behavior (OCB), education sector.

Giriş

Günümüzde toplumun sürekli değişen gereksinimleri beraberinde örgütlerdeki yönetim anlayışında da değişimlere yol açmış ve güncel yönetim yaklaşımlarına ihtiyaç duyulmuştur. Örgütlerin hayatlarını sürdürebilmeleri, örgüt amaçlarına erişebilmeleri vb. konularında geleneksel yönetim teknikleri artık yetersiz kalmaktadır (Taşhıyan vd., 2015: 314). Örgütler çalışanlarına eğitim verip, onların örgütsel kararlara katılımlarını sağlayıp ve onları sorumluluk almaya özendirip çalışanlarını ön plana çıkarmaya çalışmaktadırlar (İlisu, 2012: ii). Diğer bir deyişle; örgütler çalışanlarının etkili ve verimli olmalarını, inisiyatif almalarını, değişen durumlar karşısında hızlı karar vermelerini sağlama çabasıdadırlar. Bu nokta da güçlendirme kavramı ortaya çıkmaktadır.

Personel güçlendirme ile yönetici ve çalışan bir takım gibi birlikte çalışmakta, yaptıkları işbirliği artmakta, çalışanların çalışma arkadaşlarıyla kişisel ilişkileri gelişmekte, örgütte alınan kararlara katılımları ve hissettikleri önem duyguları artmaktadır. Bunun sonucunda da kişisel büyüme ve gelişme sağlanmakta ve öğrenen çalışanın iş tatminini olumlu şekilde etkilenmektedir. Ek olarak, güçlendirilen çalışanın, işine bağlı olma, kendine güven duyma ve çalıştığı örgüte sadık olma gibi duyguları da daha yüksek olmaktadır (Karakaş, 2014: 90).

Örgütlerin hepsi, varlıklarını sürdürebilmek için örgüt hedef ve çıkarları doğrultusunda gönülden isteyerek hareket edecek, sadakat ve bağlılık duyguları gelişmiş çalışanlarla çalışma isteği ve arzusu içerisindedir. Bu bağlamda, çalışanların performanslarında etkili olan ve aynı zamanda örgütün de bir bütün olarak performansını arttıran ekstra rol davranışları önem kazanmaktadır. Bu davranışlardan biri örgütsel vatandaşlık davranışı (ÖVD) kavramıdır. Çalışanların mevcut iş tanımları içinde yer almayan ÖVD'nin sonuçları yukarıda da belirtildiği gibi örgütlerin bir bütün olarak performanslarını etkilemektedir. Bu da kavramın stratejik önemini göstermektedir (İlisu, 2012: 1; Yener ve Aykol, 2009: 257). Bu bilgiler ışığında güçlendirildiğini algılayan çalışanlar örgütleri tarafından kendilerine saygı duyulduğunu, örgütlerinin kendilerine önem verdiğini hissetmektedir. Bu hisler neticesinde çalışanlar örgütleri için önemli olduklarını düşünüp; örgütlerine daha fazla güven duymakta, aidiyet duygusu geliştirmekte ve rol ötesi davranışlar denilen ÖVD sergilemektedirler (Chiang ve Hsieh, 2012: 182).

Tüm örgütlerde olduğu gibi eğitim kurumlarında da benzer sonuçlar söz konusudur. Eğitim kurumlarının ana hedeflerinden bir tanesi, eğitim-öğretimi sağlıklı bir şekilde yürütmek ve topluma fayda sağlayacak nitelikli bireyler yetiştirmektir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde de en önemli görev öğretmenlere düşmektedir. Öğretmenlerin güçlendirilmesi sürecin kalitesini arttırmakta ve öğretmenlerin ders saatleri dışında öğrencileri için ek çalışmalar hazırlama, ders dışı etkinlikler düzenleme, okulda gönüllü olarak görev alma, meslektaşlarına yardım etme vb. ÖVD'ler göstermelerine sebep olabilmektedir (Altınkurt vd. 2016). Uluslararası ve ulusal literatüre bakıldığında; eğitim sektöründe ve özellikle de özel okullarda bu iki değişken arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar sınırlı sayıdadır. Bu bağlamda öğretmenlerinin özellikle psikolojik güçlendirme algılarının ÖVD üzerindeki etkisi üzerine gerçekleştirilen bu çalışmanın örgütsel davranış alanındaki literatüre katkı sağlayacağı beklenmektedir. Bu çalışmanın devam eden bölümlerinde öncelikle ÖVD ve psikolojik güçlendirme kavramlarından bahsedilmiş, ardından bu iki kavram arasındaki etki hakkında literatür incelemesi yapılarak, bu etkileşim eğitim sektöründe yapılan saha çalışması ile desteklenmeye çalışılmıştır.

Kavramsal Çerçeve

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Kavramı ve Tanımı

1988 yılında Dennis Organ ve arkadaşları tarafından ilk kez kullanılan ÖVD kavramı, örgütün formel ödül sistemi içinde direkt ve açık olarak ifade edilmeyen ancak bütünüyle örgütün verimliliğine, performansına yardımcı olan davranışlar olarak tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle bu davranışlar örgütteki görev tanımlarında zorunlu olarak bulunmayan, yerine getirilmemesi durumunda ceza gerektirmeyen ve gönüllülük esasına göre sergilenen davranışlardır (Köse vd. 2003: 2). Tanımda gönüllülük ifadesiyle anlatılmak istenen ÖVD'nin çalışanlar için bir zorunluluk olmayışıdır. Yani, davranışın yerine getirilmemesi durumunda çalışana herhangi bir ceza uygulanmayacağını ifade etmektedir. Çalışan bu davranışını içinden gelerek, örgütle yaptığı psikolojik sözleşme gereğince ortaya koymaktadır (Atalay, 2009: 35).

Çalışanların, gönüllü olarak örgütün ahengini bozmadan yaptığı rol fazlası davranışlar olarak da tanımlanabilen ÖVD; çalışanların belli beklentiler ve korkuya dayanan davranışlarını kapsamamaktadır. Örneğin, bir çalışanın yönetimin terfi kararını etkilemek için yaptığı fazla mesai ya da yöneticilerin yakında olduğu durumlarda çalışma arkadaşlarına destek olması ÖVD olmamaktadır. Sonuç olarak bu tür davranışlar örgüt için yararlı davranışlar olabilirler ancak; bir beklenti söz konusu olduğu için yapıldığından ÖVD olarak nitelendirilmemektedir (İlisu, 2012: 31-32).

Bir ülkede resmi otorite tarafından düzenlenen kanunlar, yönetmelikler vs. haricinde o ülkenin vatandaşları, kendiliğinden ülkeleri için fazladan olumlu davranışlar gösterebilmektedir. Örgütsel vatandaşlık davranışının temel yapıtaşı da bu noktadır. Yani aynı yaklaşımın örgütsel ortamda da geçerli olacağı düşüncesi ile ÖVD'nin, bir kişinin bireysel olarak gönüllülük çerçevesinde göstereceği olumlu davranışların, örgütün hedeflerine ulaşmasında büyük önem taşıdığı ifade edilmektedir (Ala, 2010: 4). Değinen bu bilgiler göz önüne alındığında, ÖVD ile ilgili belirgin özellikler aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz (Karaaslan vd. 2009: 138-139):

- ÖVD, doğrudan ya da dolaylı olarak formel ödül sistemi içerisine girmeden sergilenen davranışlardır.

- ÖVD, örgütün fonksiyonel yapısının etkin bir şekilde işleyişini destekleyen, örgütsel faaliyetler içerisinde yer alan davranışlardır.

- ÖVD, formel iş ve görev tanımları ile rollerin dışında olan, yapılmadığı zaman karşılığında bir ceza zorunluluğu olmayan, zorlayıcı olmayan, çalışanların gönüllü olarak beklenilenden fazlasını yaptıkları davranışlardır.

- ÖVD, sonuçları itibarıyla çalışana/örgüte/her ikisine/örgütsel yapıya olumlu katkılar sağlayan davranışlardır

Özetle bu tür davranışlar, örgütün etkinliğini ve verimliliğini bir bütün olarak yükseltmeye dönük, yerine getirilememesi halinde cezalandırılma gerektirmeyen ya da yapıldığında formel olarak ödüllendirilmeyen, zorunlu tutulmayan ve gönüllülük esasına bağlı olan davranışlardır (Podsakoff vd., 2000: 529).

ÖVD'nin sonuçlarıyla ilgili yapılan araştırmalara bakıldığında, ÖVD'nin, örgütün ve çalışma gruplarının etkinliğini olumlu yönde etkilediği görülmektedir (Altunkese, 2002: 41). Cohen ve Vigoda (2000), ÖVD'nin örgütsel başarı üzerindeki etkilerini aşağıdaki biçimde özetlemektedir:

- Çalışanların ve üst yönetimin verimliliğini artırması,
- Grup içerisinde ve gruplar arasındaki faaliyetlerin ve bireylerin koordinasyonunu sağlaması,
- Örgütün en iyi çalışanlarını örgütte tutma ve en iyi çalışanları örgüte çekme yeteneğinin güçlendirmesi,
- Örgüt performansının sürekliliğinin sağlaması,
- Örgütün çevresel değişimlere yönelik daha etkili bir şekilde adapte olmasına yardımcı olması.

Bir örgütte ÖVD'nin sergilenmesi iş gücü devrinin düşük seviyelerde olmasına sebep olmaktadır. ÖVD gösteren çalışanların örgütlerinde çalışma süreleri artmakta, örgütlerine birçok yönden katkı sağlamakta ve böylece kendi iş konuları ile ilgili daha kaliteli üretim yapmaktadırlar. Ek olarak ÖVD'nin örgüt içinde yayılması daha güzel bir çalışma ortamının oluşmasına sebep olmakta, bu durum da çalışanların örgütlerine bağlı olması ve nihayet yüksek verimlilik ve düşük iş gücü devri ile neticelenmektedir. (Chen vd., 1998: 922). Dolayısıyla, görev performans tanımlamalarında yer almayan ve çalışanlar tarafından gönüllü olarak gerçekleştirilen ÖVD ayrı bir önem kazanmaktadır (Keleş ve Pelit, 2009: 25).

Örgütsel Vatandaşlık Kavramının Boyutları

ÖVD'nin boyutları ile ilgili olarak çeşitli araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler, sınıflandırmalar bulunmaktadır. Organ (1988) ve Podsakoff vd. (1990) ÖVD'nin boyutlarını; yardım severlik, vicdanlılık, nezaket, sivil erdem, centilmenlik olarak beş boyuta ayırmıştır. Williams ve Anderson (1991), ÖVD'nin boyutlarını diğer çalışma arkadaşlarına yardımcı olma (ÖVD-Birey) ve genel olarak örgüte yardımcı olma (ÖVD-Örgüt) şeklinde iki boyut olarak belirlemişlerdir. Van Dyne vd.'nin (1995) yaptığı ayırmada ise ÖVD, ilişki odaklı ve meydan okuyucu olmak üzere iki ana grup altında toplanmıştır.

Literatürde görüldüğü üzere ÖVD'nin boyutları ile ilgili olarak tam bir görüş birliği bulunmamaktadır. Podsakoff ve çalışma arkadaşları, her ülkenin kendine özgü kültürel özelliklerinin olması sebebi ile örgütlerde gözlemlenecek ÖVD'lerin etkilenebileceğini (Alizadeh vd., 2012: 502), dolayısıyla kültürel farklılıkların farklı ÖVD'lerin diğerlerine nazaran ön plana çıkabileceğini ifade etmişlerdir. Örneğin; "yardımcı olma" Çin'de ekstra rol davranışı şeklinde düşünülmeyeceği için ÖVD'nin bir boyutu olarak görülmemektedir (Yücel ve Demirel, 2012: 24).

Bu çalışmada Organ'ın geliştirdiği, literatürde en fazla tercih edilen ve genel kabul görmüş yardımseverlik (özgecilik, diğerlerini düşünme, diğergamlık, yardımseverlik), vicdanlılık (ileri görev bilinci), nezaket tabanlı bilgilendirme, sivil erdem (örgütün gelişimine destek verme) ve centilmenlik (sportmenlik) olmak üzere beş boyutlu ÖVD ele alınmaktadır.

-Özgecilik (Yardımseverlik-Diğerlerini Düşünme-Diğergamlık): Çalışanların içlerinden gelerek ve doğrudan çalışma arkadaşlarına yardım etmesidir. Bireyin, işe yeni alınan veya iş yükü çok fazla olan arkadaşlarına işlerini yetiştirmeleri için gönüllü olarak yardımcı olması, örgüt içindeki bireyler arasındaki işbirliğini geliştirmektedir. Böylece örgütte oluşabilecek çatışmalar ve gerginlikler azalmakta, çalışanlar birbirleriyle iyi ilişkiler kurmakta, yakınlaşmakta ve sosyalleşmektedirler (Yücel ve Demirel, 2012: 24-25). Bu kavram literatürde yardımseverlik, diğerlerini düşünme olarak da isimlendirilmektedir (Becker ve Randall, 1994: 164).

-Vicdanlılık (İleri Görev Bilinci): Organ, "vicdanlılık" kavramını, çalışanlardan beklenen formel rol davranışları dışında, ekstra bir davranış sergilemeye gönüllü olmaları olarak tanımlamaktadır. ÖVD'nin vicdanlılık boyutu, çalışanın işini düzgün olarak yapmak için en ince detayları bile gözden kaçırmayarak titiz davranma, sorumluluk sahibi olma, dakik olma, fazla mesai yapma, dinlenme zamanlarını yerinde kullanma vb. davranışları içermektedir. Bu kavramın, Organ'ın ÖVD literatürüne kazandırdığı diğer bir ÖVD boyutu olan yardımseverlik boyutu ile benzerlikleri bulunmaktadır. Bunun sebebi her iki boyutun da yardımseverlik temelli olmasıdır. Ancak iki kavram arasında farklılıklar bulunmakta olup tek bir kategoride yer almaları uygun olmayacaktır. İki boyut arasındaki en belirgin fark, yapılan yardımların dayandığı noktadır. Yardımseverlikte, çalışanlar belli bir kişiye yardımcı olmak için harekete geçerken, vicdanlılıkta ise yardımseverlikten farklı olarak belli bir kişiye yönelik davranışlar gösterilmemekte, örgütün geneline faydası dokunacak davranışlar gösterilmektedir.

Bu konuda değinilmesi gereken diğer bir konu, vicdanlılık davranışı gösteren bir kişinin aynı zamanda yardımseverlik davranışı göstermesinin beklenmemesidir. Çünkü örgütte yardımseverlik davranışının oluşmasına neden olan durumlar, her zaman vicdanlılık davranışını da ortaya çıkarmamaktadır (İşbaşı, 2000: 26; Ala, 2010: 17-18).

-Nezaket: Örgüttü ilgilendiren bir karar almadan önce, bu kararın alınmasından etkilenebilecek kişilerden karar ile ilgili düşünce ve görüşlerini almak, örgütte ortaya çıkabilecek sorunlarla, kilit konularla alakalı diğer çalışanları önceden uyarmak, onlara bilgi sağlamak, grup içinde ortaya çıkan sorunlara yönelik yapıcı tutum sergilemek gibi davranışları kapsayan ÖVD'nin nezaket boyutu iş ilişkilerinden kaynaklanan problemleri engellemeyi sağlamaktadır (Aydın, 2015: 64; Gürbüz, 2006: 56).

Organ'a göre, yardımseverlik ve nezaket boyutlarının tanımları "yardımseverlik" temelli olması nedeni ile birbirlerinden ayırt edilmesi güçtür. İki boyut arasındaki en temel farklılık, yardım etme eyleminin gerçekleştiği zaman ile ilgilidir. Yardımseverlik davranışında bir sorun oluştuğundan sonra, o sorunu çözmek için kişilerin yardımlaşmaları söz konusu iken nezaket boyutunda ise olması beklenen sorunun oluşmasına mani olmak veya o sorunun etkisini hafifletmek için önceden somut adımlar atmayı gerektiren davranışlar bulunmaktadır (Kaynak Taşçı, 2007: 33).

-Sivil Erdem (Örgüt Gelişimine Destek Verme): Örgüt gelişimine destek verme olarak da ifade edilen sivil erdem boyutu ise çalışanların örgüt vatandaşı olmasından kaynaklanan sorumluluklarıyla alakalı, bir bütün olarak örgütlerine bağlı olmalarını veya makro seviyede örgütlerine olan ilgilerini ifade etmektedir. Çalışanların toplantılara katılması, örgütlerinin izleyeceği stratejilerle ilgili görüşlerini bildirmesi, izlenecek politikalarla ilgili tartışmalara girmesi, örgüt ilgili konular üzerinde düşünmesi, örgütün çıkarlarını üstün tutmaya dikkat etmesi gibi faaliyetler bu boyut kapsamındaki davranışlardır (Malkoç, 2011: 10; Mackenzie ve Podsakoff, 1994: 351). Özetle sivil erdem davranışı çalışanın yalnızca örgütün günlük işlerini sorgusuzca yapması değil, örgüt ile ilgili tüm konularda kendisini bilgilili kılması, kararlara ve toplantılara sorumlu biçimde katılması, geliştirdiği fikirleri ifade edebilmesidir (Yücel ve Taşçı, 2008: 686).

-Centilmenlik (Sportmenlik): Örgüt içinde çalışanlar arasında huzurlu iş ortamını bozup gerginlik yaratabilecek tüm olumsuzlukları tolere etme, olumsuz konularda şikâyet etmeme anlamına gelmektedir. Kişinin iş arkadaşlarına saygılı olması, sorunlardan gereksiz yere şikâyetçi olarak zaman harcamaması, sorunları olduğundan daha fazla büyütmemesi, işlerin olumsuz yanlarından çok olumlu yanlarını görmesi, örgüt ile ilgili sorunlarda yapıcı davranması, örgütün faaliyet ve imajını örgüt dışında da savunması, bu boyut altında toplanabilecek davranışlar arasında gösterilebilir (Gürbüz, 2006: 56). Bu tür davranışın olmaması, örgütsel mutluluğun ve olumlu bir örgüt ikliminin yakalanmasını engellemekte ve örgüte karşı sadakat duygusunun azalmasına neden olmaktadır.

Personel Güçlendirme Kavramı ve Tanımı

Günümüzde rekabetin giderek artması, teknolojik değişimler, küreselleşme, müşteri beklentilerindeki farklılaşma gibi gelişmeler, örgütlerde insan faktörünün önemini iyice ortaya çıkarmakta ve bu nokta da örgütler, personeli güçlü kılmamanın yollarını aramakta ve personeli güçlendirme, çağdaş yönetim uygulamaları arasında en çok ilgi çeken konulardan biri haline almaktadır (Bolat, 2003: 215). Personel güçlendirme ile çalışanlar, örgütün faaliyetleri ile ilgili alacağı kararlara daha fazla katılma ve örgütün performansını artırmak için daha fazla sorumluluğa sahip olma fırsatını elde etmektedir. Böylece; çalışanların işlerini yapabilme kabiliyetlerini azaltan sınırlamalar ortadan kalkacak ve onların işlerini kendilerinin yapmaları sağlanmış olacaktır (Doğan ve Demiral, 2009: 49).

Güçlendirme konusunda en önemli konu, çalışanın herhangi bir işi başarabileceğine ilişkin inancının tam olması ve kendi kendine yetebilmesidir. Diğer bir deyişle; personel güçlendirme, örgütsel hedef ve stratejilere erişebilme, müşteri taleplerini karşılama, bu süreci geliştirme vb. konularda örgütsel bağlılığa sahip, güven ve yetenek sahibi olan çalışanın iyi belirlenmiş sınırlarla işini sahiplenmesi ve işi ile ilgili sorumluluklarını üstlenmesidir (Akçakaya, 2010: 149-150). Çalışanlar bu sayede, yaptıkları işin sahibi durumuna gelerek, faaliyet gösterdikleri alan içinde kimseden izin almaya gerek duymadan karar verebilme gücüne sahip olmaktadır (Karakas, 2014: 81).

Tüm bu açıklamaların ardından personel güçlendirme ile ilgili genel bir tanımlama yapılacak olursa; güçlendirme; çalışanın, kendisini motive olmuş hissettiği, bilgisine ve uzmanlığına olan güvenin yükseldiği, inisiyatif kullanıp harekete geçme arzusu duyduğu, olayları kontrol edebileceğine inandığı ve örgütün amaçlarına yönelik uygun ve anlamlı bulduğu işleri yapmasına imkân veren uygulamaları ve koşulları ifade etmektedir (Koçel, 2014: 476).

Personel Güçlendirme Boyutları

Literatürde personel güçlendirme kavramı iki boyutla ele alınmaktadır. Birincisi makro olup örgütte güçlendirmeyi sağlayan sosyal ve yapısal koşulları ifade eden güçlendirmenin davranışsal(yapısal) boyutudur; ikincisi ise mikro olup çalışanların algılarına odaklanan güçlendirmenin psikolojik boyutudur (Spreitzer, 2008: 54).

*Personel Güçlendirmenin Davranışsal (Yapısal) Boyutu: Davranışsal boyuta göre güçlendirme, çalışanların daha fazla kararlara katılabilmesi için, onların güçlendirilmesi, sahip oldukları deneyim ve yeteneklerinden yararlanılması ve çalışanların cesaretlendirilmesi sürecidir. Böylece çalışanların etkin bir şekilde çalışabilmesi ve sorumluluk alabilmesi için serbestlik ve kaynaklara ulaşma fırsatı sağlanmış olmaktadır (Atalay, 2009: 9). Yani davranışsal güçlendirmenin esası yöneticilerin örgütün hedefleri yönünde, sahip oldukları gücü astlarıyla paylaşmaları, karar almada astlarının da katılımını sağlayan bir sürecin

işlemesidir (Spreitzer, 2008: 55). Aynı zamanda güçlendirici davranışlarla yöneticilerin görev ve sorumluluklarının kapsamı ve güçlendirmeye engel olan sınırlamaların nasıl yok edilebileceği de açıklanmaya çalışılmaktadır (Yücel ve Demirel, 2012: 21).

*Personel Güçlendirmenin Psikolojik Boyutu: Tepeden başlayıp alt kademelere doğru örgütün misyon, vizyon ve değerlerini belirleyerek, iş ve görev dağılımının yapıldığı, sorumluluk ve yetkiyi delege etmek suretiyle çalışanları hedeflerden ve örgütsel sonuçlardan sorumlu tutmak olarak tanımayan, güçlendirmeye "mekanik" olarak yaklaşan güçlendirmenin davranışsal boyutunun örgütte güçlendirmenin gerçekleştirilmesi için yeterli olmadığı görülmüştür (Quinn ve Spreitzer, 1997: 38). Diğer bir deyişle, yönetim ile ilgili uygulamaların güçlendirme için gereken şartlardan sadece bir kısmını gerçekleştirdiği, bu nedenle söz konusu uygulamaların çalışanları ancak sınırlı bir ölçüde güçlendirebileceği belirtilmektedir (Çöl, 2008: 37). Çünkü çalışanları güçlendirebilmek için uygun koşullara, çalışanların mevcut koşulları nasıl algıladığının, ne hissettiklerinin ve onları neyin güçlendirdiğinin bilinmesi gerekmektedir (Bolat, 2003: 206). Dolayısıyla bu çalışmada üst yönetimin uygulamalarının çalışanlarca nasıl algılandığına odaklanan psikolojik güçlendirme dikkate alınmaktadır (Ulufer Kansoy, 2021: 1834). Çünkü bu uygulamalar çalışanlar tarafından güçlendirme faaliyetleri olarak algılanmadığı sürece yapılanların bir önemi bulunmamaktadır (Çöl, 2008: 36). Söz konusu psikolojik bakış açısını güçlendirme kavramına ilk kazandıran kişi Conger ve Kanungo (1988)'dur. Bunu, Thomas ve Velthouse (1990) izlemiştir. Spreitzer (1995) de çalışmasında, Thomas ve Velthouse'un çalışmasına benzerlik gösterecek şekilde güçlendirmeyi; anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olarak dört algısal boyutta incelemiş ve motivasyonel bir yapı olarak tanımlamıştır (Aktaran: Yücel ve Demirel, 2012: 22).

-Anlam: Çalışanın üstlendiği görev amaçlarının, gereklerinin, çalışanın kendi ideallerine, inançlarına ya da standartlarına uyumlu olmasını ifade etmektedir. Çalışan için işin anlamlı olması işte devamlılık, örgüte bağlılık ve katılımın artmasına sebep olurken tam tersi durumlar için de çalışanın, örgüte bağlılığı azalacak, ihmal ve önemsememe olayları artacaktır (Arslantaş, 2007: 230).

-Yetkinlik: Çalışanın işini yapabilme yeteneğine ve düzeyine sahip olmasıdır. Diğer bir ifadeyle, çalışanın işini ve çalışma ortamını şekillendirmek istemesi ve buna yetisinin olmasıdır. Yetkinlik, insan kaynağının kendi kapasitesine olan inancını temsil etmektedir (Atalay, 2009: 13).

-Özerklik (Otonomi): Çalışanın işiyle ilgili karar serbestisidir. Çalışan işiyle ilgili kararları hiyerarşik düzendeki yöneticilerinden bağımsız verebilme özgürlüğüdür. Böylece çalışan kendisini daha özgür bir şekilde değerlendirerek güçlü hissedecektir (Taşlıyan vd., 2015: 315).

-Etki: Çalışanın örgütte değişim yapabilme gücü olarak açıklanabilir. Diğer bir ifade ile örgüt ile ilgili stratejiler veya sonuçlar üzerinde tesir yetkisine sahip olma derecesidir. Etkinin özerklikten farkı; özerklik çalışanın kendi işi ile ilgili kararlarla ilgili iken; etki, çalışanın örgütsel sonuçlar üzerindeki kontrol duygusuna işaret etmektedir (Çöl, 2008: 38).

Tüm bu anlatılanlar ışığında, eğitim ve öğretimin verimliliği arttıran ve sağlıklı bir şekilde işlemesini sağlayan en önemli faktörlerden biri olan öğretmenlerin de güçlendirilmesi, özellikle de psikolojik olarak güçlendirilmesi, öğretmenlerin yaptıkları işin sahibi olmaları sağlanmakta ve sürecin kalitesini arttırmaktadır. Bu şekilde güçlendirildiklerini hisseden çalışanlar ÖVD sergileyerek; kendilerinden beklenen davranışların ötesinden davranışlar göstererek, iş tanımlarının ötesine geçmektedirler.

Yöntem

Araştırmanın Evreni, Örneklemi ve Amacı

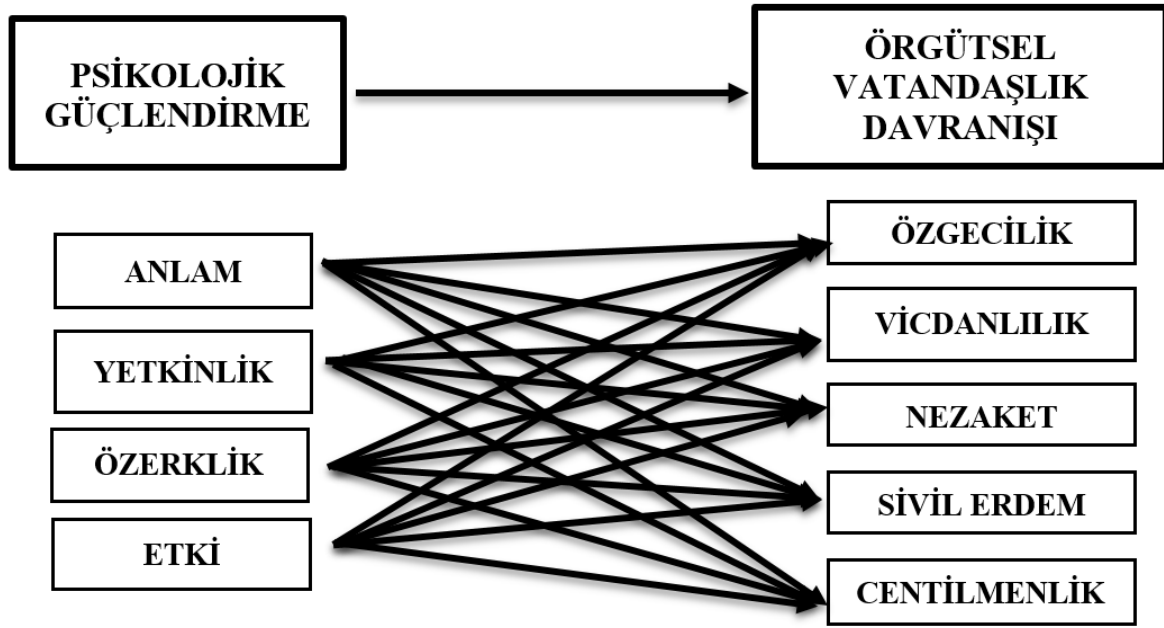
Bu araştırmanın amacı, psikolojik güçlendirmenin ÖVD üzerindeki etkisinin olup olmadığını incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın evrenini Kocaeli'nin Başiskele İlçesi'nde bulunan özel ortaokullarda çalışan 251 öğretmen oluşturmaktadır (MEB, 2020). Evrendeki öğretmen sayısı bilindiği için örneklem sayısının belirlenmesinde $n = N \cdot t^2 \cdot p \cdot q / N \cdot d^2 + t^2 \cdot p \cdot q$ formülü kullanılmıştır. (İslamoğlu ve Alnıaçık, 2019: 211). Buna göre örneklem büyüklüğü %95 güven düzeyi ve %5 hata düzeyi için 152 olarak hesaplanmıştır. Tüm öğretmenlere ulaşmak mümkün olmadığından kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş olup araştırma kapsamında yaklaşık 210 kişiye internet üzerinden ve yüz yüze anket formunu doldurmaları amacı ile ulaşılmıştır. Toplanan verilerden eksik ve özensiz olarak doldurulan formlar değerlendirmeden çıkarılmıştır. Bu formlar da çıkarılınca değerlendirilmeye 177 adet anket kalmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırmanın sınırlılığı araştırmanın sadece Kocaeli Başiskele ilçesindeki özel ortaokullarda uygulanmış olmasıdır. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, veri toplama alanının genişletilmesi ve hatta kamu sektöründe çalışan öğretmenlere de ulaşılarak özel ve kamu sektöründe çalışan öğretmenler arasında karşılaştırma yapılması önerilmektedir. Ek olarak ileride yapılacak çalışmalara farklı değişkenlerin (örgütsel özdeşleşme, örgütsel destek, örgütsel güven, örgütsel sinizm vb.) eklenmesi önerilmekte, bu sayede farklı sonuçların elde edilebileceği düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Bu araştırmanın modeli aşağıda sunulmuştur. (Şekil:1) Modele göre araştırmanın bağımsız değişkeni psikolojik güçlendirme bağımlı değişkeni ise örgütsel vatandaşlık davranışlarıdır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Örgütün gerek günlük kararlarında gerekse stratejik kararlarında çalışanların etkin bir rol oynamalarının ve bu süreçte etkili olmalarının sağlanması, bilgi, beceri ve yetenekleri çerçevesinde ödüllendirilmeleri, bu bilgi, beceri ve yeteneklerini geliştirmeleri amacı ile eğitimler yapılması, gerekli durumlarda gerekli bilgiye ulaşmalarının sağlanması gibi uygulamalar personel güçlendirmeye yönelik faaliyetler arasında yer almaktadır (Spreitzer, 2008: 56). Güçlendirildiğini hisseden bir çalışan da yaptığı işe ve örgütüne karşı kendisinden beklenen rolün ötesinde hareket ederek görevini fazlasıyla yerine getirmektedir. Bu şekilde güçlendirilmiş bir çalışanın sergilediği rol fazlası davranış Blau (1964) tarafından geliştirilmiş olan sosyal değişim teorisinden temellerini almaktadır. Sosyal Değişim Teorisi tarafların karşılıklı olarak birbirlerine iyilik yapmasını ifade etmektedir. Bu teori karşılıklık (mütekabiliyet) ilkesine göre gelecekte benzeri bir karşılığının bulunacağı düşüncesi ile gerçekleştirilen gönüllü davranışları incelemektedir (Aktaran: Yücel ve Demirel, 2012: 27-28). Diğer bir deyişle sosyal değişim teorisi, taraflar arasında somut, sosyal veya psikolojik kaynakların değişimini içermektedir (Göktaş Kulualp ve Sarı, 2019: 647). Sosyal değişim neticesinde tarafların sahip olacağı kazanımlar pazarlık konusu yapılmamakta, gönüllülük esasına dayanmakta ve tarafların takdirine bırakılmaktadır (Bolat vd., 2009: 219).

Çalışanlar güçlendirildiklerinde içsel motivasyonlarının yükselmesiyle herhangi bir dış uyarıcıya gerek kalmaksızın içlerinden gelen istekle ÖVD sergileyebilmektedirler. Dolayısı ile çalışanlar kendilerini güçlendirilmiş hissettikleri diğer bir deyişle örgütlerinden destek almaları ÖVD gösterme eğilimlerine katkı sağlamaktadır (Turhan ve Helvacı, 2020: 629). Literatürde bu iki kavram ile ilgili yapılan bazı çalışmalar aşağıdaki gibidir.

Wat ve Shaffer (2005: 406) Hong-Kong'da 31 yatırım bankasında 78 yönetici ve 361 çalışan ile yaptıkları çalışmalarında; çalışanların psikolojik güçlendirmelerinin ÖVD'yi pozitif olarak etkilediğini ifade etmişlerdir. Chiang ve Hsieh (2012: 180) Tayvan'da bulunan 513 otel çalışanı ile yaptıkları çalışmaları ile psikolojik güçlendirmenin ve desteğin çalışanların ÖVD gösterme eğilimlerini artırdığını belirtmişlerdir. Yücel ve Demirel (2012: 19) bir kamu kurumuna yönelik yaptıkları çalışmalarında; ÖVD boyutlarından diğergamlık ve vicdanlılık ile psikolojik güçlendirmenin tüm boyutları arasında orta düzeyde pozitif bir ilişkinin olduğu; ayrıca, ÖVD boyutlarından centilmenlik ve nezaket ile psikolojik güçlendirme boyutlarından anlam ve uyum arasında da orta düzeyde pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Akgündüz vd. (2014: 1) Antalya'da bulunan ve futbol turizmine yönelik hizmet veren otellerde çalışan 171 çalışana uyguladıkları çalışmalarında; psikolojik güçlendirildiklerine inanan otel çalışanlarının ÖVD sergileme eğilimlerinin arttığını saptamışlardır. Çavuşoğlu ve Güler (2017: 47) İzmir'de faaliyet gösteren beş yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan 434 kişi ile yaptıkları çalışmalarında, psikolojik olarak güçlendirilmiş hisseden çalışanların ÖVD gösterme eğilimlerinin daha yüksek seviyede olduğunu saptamışlardır. Camgöz ve Bağcı (2019: 362) Denizli il ve ilçelerinde faaliyet gösteren banka şubelerinde çalışan 200 kişi ile gerçekleştirilen çalışmalarında psikolojik güçlendirme ile ÖVD arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Altınkurt vd. (2016: 79) Muğla il merkezinde görev yapan 384 öğretmen ile yaptıkları çalışmalarında psikolojik güçlendirmenin ÖVD üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. Cheasakul ve Varma (2016: 422) Thailand'daki özel bir üniversitede çalışan 124 akademisyen ile gerçekleştirdiği çalışmalarında statüleri, profesyonel olarak gelişimleri, öz

yeterlilikleri, kararlara katılma oranları yüksek olan kısacası güçlendirilmiş olan katılımcıların ÖVD’de bulunma olasılıklarının yüksek olduğunu saptamışlardır.

Bogler ve Somech (2004: 277) İsrail’de 983 ortaokul ve lise öğretmenleri ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında öğretmenlerin psikolojik güçlendirilmesinin ÖVD sergilemelerini olumlu yönde etkilediğini ortaya çıkarmışlardır. Turhan ve Helvacı (2020) Mersin’de faaliyet gösteren özel okullarda çalışan 219 öğretmen üzerinde gerçekleştirdikleri çalışmalarında psikolojik güçlendirme alt boyutlarından etkinin, yardımseverlik üzerinde, yeterlilik ve etkinin sivil erdem ile vicdanlılık üzerinde, anlam ve etkinin centilmenlik(sportmenlik) üzerinde ve genel olarak psikolojik güçlendirmenin ÖVD üzerinde pozitif etkisinin olduğunu saptamışlardır. (Turhan ve Helvacı, 2020: 625).

Sonuç olarak güçlendirilmiş çalışanlar güçlendirilmiş bir örgüt yaratmaktadır. Bu nedenle, yönetim çalışanlarının bağımsız hissettikleri, takdir edildikleri, motive edildikleri ve güçlendirildikleri bir örgüt ortamını sağlamalıdır. Bu açıdan, gerek resmi örgüt yapısı içinde gerekse resmi olmayan ilişkilerde psikolojik güçlendirme sağlanırsa, örgütün olumlu sonuçlarla karşılaşması olası bir durumdur. Bu çalışmada da çalışanların psikolojik güçlendirmeleri ile ÖVD arasındaki etkileşim eğitim sektörü açısından araştırılmaktadır. Faktör analizleri neticesinde psikolojik güçlendirmenin iki faktöre (özerklik ve yetkinlik); ÖVD’nin ise üç boyuta (özgecilik, vicdanlılık ve centilmenlik) ayrılması ile araştırmanın hipotezleri şu şekilde belirlenmiştir:

H₁: Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının özgecilik boyutu üzerinde pozitif etkisi vardır

H₂: Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının vicdanlılık üzerinde pozitif etkisi vardır

H₃: Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik üzerinde pozitif etkisi vardır

H₄: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının özgecilik üzerinde pozitif etkisi vardır

H₅: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının vicdanlılık üzerinde pozitif etkisi vardır

H₆: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik üzerinde pozitif etkisi vardır

Veri Toplama Aracı

Araştırmada kullanılan anket formu katılımcılara internet üzerinden ve yüz yüze uygulanmış olup veri girişi dijital ortamda yapılmıştır. Anket formunda üç bölüm bulunmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili sorular bulunmaktadır.

İkinci bölümde, araştırmaya katılan öğretmenlerin ÖVD sergileme düzeyini belirlemek amacıyla, geçerlilik ve güvenilirliği daha önce ülkemizde yapılan araştırmalarda (İşbaşı, 2000; Ünüvar, 2006; Bitmiş vd. 2014) test edilmiş olan Podsakoff vd. (1990)’nin (Organ (1988)’in beş boyutlu yapısını temel alan) geliştirdikleri ölçek bulunmaktadır. Bu ölçek, özgecilik, vicdanlılık, nezaket, sivil erdem ve centilmenlik boyutlarından oluşan örgütsel vatandaşlık davranışını ölçen 20 maddeden oluşmaktadır. Cevaplarda 5’li Likert derecelendirmesi kullanılmıştır (1= Hiç Katılmıyorum; 5= Tamamen Katılıyorum).

Son bölümde, araştırmaya katılan öğretmenlerin personel güçlendirme ile ilgili algılarını ölçmek amacıyla 1995 yılında Spreitzer tarafından geliştirilen anlam, yetkinlik, özerklik ve etki olarak dört boyuttan oluşan psikolojik güçlendirme ölçeği bulunmaktadır. Bu ölçeğin sık kullanılmasının sebebi Amerika’daki ilk 500 firmada, çalışanlar üzerinde uygulanmış olmasıdır (Spreitzer vd., 1997). Cevaplarda 5’li Likert derecelendirmesi kullanılmıştır (1= Hiç Katılmıyorum; 5= Tamamen Katılıyorum).

Hipotez testlerinin analizine geçmeden önce değişkenleri ölçmede kullanılan ölçeklerin faktör yapıları ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Ölçeklerin faktör yapılarını görebilmek için her bir ölçek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Faktör analizinin uygulanmasında temel bileşenler analizi ve faktörlerin dönüştürülmesinde de varimax yöntemi kullanılmıştır. Verilerin faktör analizi yapmaya uygun olup olmadığını belirlemek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) (Örnekleme Yeterliliği Ölçütü) ve değişkenlerin birbiri ile olan ilişkisinin anlamlılığını belirlemek için Bartlett Küresellik Testi (Bartlett’s Test of Sphericity) kullanılmıştır. 0 ve 1 arasında bir değeri olan KMO katsayısının 0,6’nın üzerinde olması gerekmektedir. Bartlett Küresellik Testi sonucunun ise $p < 0,05$ çıkması istenmektedir (İslamoğlu ve Alnaçık, 2019: 430).

Tablo 1: Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeğine ait faktör analizi ve güvenilirlik testi

İfadeler	Boyutlar
	Özgecilik Vicdanlılık Centilmenlik
İş yükü bulunan öğretmen arkadaşlarıma işlerinde yardım ederim.	0,835
Herhangi bir sebeple okula gelemeyen bir arkadaşımın o	0,789

güncü dersine gönüllü olarak ben girerim.		
Okula yeni atanan öğretmen arkadaşlarıma yeni işine uyum sağlamasında yardımcı olurum.	0,786	
Okul ile ilgili sorun yaşayan öğretmen arkadaşlarıma yardımcı olmak için gereken zamanı ayırıyorum.	0,774	
Okula gelmemek için geçerli sebeplerim olduğu günlerde bile devamsızlık yapmam.		0,775
Teneffüs aralarımı asla uzatmam.		0,759
Teneffüs zamanı dışında işime ara vermem.		0,725
Dakiğimdir, her gün zamanında okulda olurum.		0,719
Kişisel işlerimi çalışma saatleri dışında yaparım.		0,675
İşlerimi her zaman zamanında tamamlarım.		0,659
İşimle ilgili olarak küçük detaylara takılmam.		0,832
Okulun olumsuz yönlerinden çok olumlu yönlerini vurgulamayı tercih ederim.		0,725
Okulda yapılan gelişmelere ayak uydurmaya çalışırım.		0,715
Çalıştığım okulu eleştiren çalışanlara karşı okulumu korurum.		0,625
	KMO	0,852
	Bartlett Küresellik Testi Ki-Kare	466,736
	df	45
	p değeri	0,001
Toplam Açıklanan Varyans/Cronbach Alpha Katsayısı	%60,59/ 0,821	

Örgütsel Vatandaşlık Davranışı ölçeğinin güvenilirlik testi sonucunda Cronbach α (Cronbach Alpha) katsayısı 0,821 çıkmıştır. Bu değer, 0,70'ten yüksek olduğu için ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Uygulanacak faktör analizi için kullanılan KMO testinin sonucu 0,852 olarak bulunmuştur. Bartlett Küresellik Testi sonucu da istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($p=0,000<0,01$). Dolayısıyla, analiz için örneklemin yeterli ve faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılarak faktör analizine devam edilmiştir. (Tablo 1) Faktör yükleri yukarıdaki Tablo 1'de görüldüğü gibi 0,835 ile 0,625 arasında farklılık göstermekte ve faktör analizi orijinalinde beş boyut olarak belirtilen ölçeğin, orijinal halinden farklı olarak özel okul çalışanlarına uygulanmış hali üç boyut altında toplanmıştır. Bu üç boyut toplam varyansın % 60,59'unu açıklamaktadır.

Tablo 2: Psikolojik güçlendirme ölçeğine ait faktör analizi ve güvenilirlik testi

İfadeler	Boyutlar	
	Özerklik	Yetkinlik
İşimi nasıl yapacağımı belirleme konusunda özgürüm.	0,892	
İşimi nasıl yürüteceğim ile ilgili kendi başıma karar verebilirim.	0,885	
İşimi nasıl yapacağım konusunda farklı yöntemler seçme konusunda bağımsızlık ve serbestlik fırsatına sahibim.	0,872	
İşimi yapmak için gereken yeteneklere sahip olduğum konusunda kendime güvenirim.		0,868

İşle ilgili faaliyetlerimi yapmak için gereken kapasiteye sahibim.	0,856
İşim için gerekli olan yetenekleri zaman içinde geliştirmiş bulunmaktayım.	0,794
KMO	0,843
Bartlett Küresellik Testi Ki-Kare	847,944
df	36
p değeri	0,001
Toplam Açıklanan Varyans / Cronbach Alpha Katsayısı	%76,34/0,864

Psikolojik Güçlendirme ölçeğinin güvenilirlik testi sonucunda Cronbach α (Cronbach Alpha) katsayısı 0,864 çıkmıştır. Bu değer, 0,70'ten yüksek olduğu için ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Uygulanacak faktör analizi için kullanılan KMO testinin sonucu 0,843 olarak bulunmuştur. Bartlett Küresellik Testi (BTS) sonucu da istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($p=0,000<0,01$). Dolayısıyla, analiz için örneklemin yeterli ve faktör analizine uygun olduğu sonucuna varılarak faktör analizine devam edilmiştir. (Tablo 2) Faktör yükleri yukarıdaki Tablo 2'de görüldüğü gibi 0,892 ile 0,794 arasında farklılık göstermekte ve faktör analizi orijinalinde dört boyut olarak belirtilen ölçeğin, orijinal halinden farklı olarak öğretmenlere uygulanmış hali iki boyut altında toplanmıştır. Bu iki boyut toplam varyansın % 76,34'unu açıklamaktadır.

Verilerin analizine geçilmeden önce verilerin normal dağılıma sahip olup olmadığına bakılmıştır. Dağılımın normalliği çarpıklık ve basıklık değerleri ile kontrol edilmiş ve bu değerlerin +1 ile -1 aralığında olduğu görülmüştür. (Tüm değişkenlerde çarpıklık katsayıları -0.28 ile 0.78, basıklık katsayıları -0.09 ile -0.72 arasındadır). Dolayısıyla dağılımın normal olduğu kabul edilmiştir (Hair vd., 2017: 61).

Bulgular

Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Özellikleri

Araştırmaya katılan 177 öğretmenin demografik bilgilerine ait frekans tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğretmenlerin Demografik Bilgileri

Demografik Bilgiler		Sayı (N)	Yüzde(%)
Cinsiyet	Kadın	102	57,6
	Erkek	75	42,4
Yaş	20-30	64	36,2
	31-40	91	51,4
	41-50	22	12,4
	51-60	10	5,6
Eğitim	Ön Lisans/Lisans	152	85,9
	Lisansüstü	25	14,1
Medeni	Evli	120	67,8
Durum	Bekâr	49	27,7
	Boşanmış	8	4,5
Sektörde	1 yıldan az	2	1,1
Çalışma Süresi	1-5 yıl	52	29,4
	6-15 yıl	98	55,4
	16-25 yıl	21	11,9
	25 yıldan fazla	4	2,2
Kurumda Çalışma Süresi	1 yıldan az	5	2,8
	1-5 yıl arası	93	52,6
	6-10 yıl arası	44	24,9
	11-15 yıl arası	25	14,1
	15 yıldan fazla	10	5,6

Araştırmaya katılan öğretmenlerin %57,6'sı kadın ($n=102$), %42,4'ü erkektir ($n=75$). Öğretmenlerin %36,2'si 20-30 yaş aralığında ($n=64$), %51,4'ü 31-40 yaş aralığında ($n=91$), %12,4'ü 41-50 yaş aralığındadır ($n=22$). Öğretmenlerin çoğunluğunun %85,9'u ($n=152$) oran ile ön lisans/lisans mezunu geri kalan katılımcıların ise lisansüstü mezunu olduğu görülmektedir. Sektördeki kıdem sürelerine bakıldığında öğretmenlerin %30,5'i 5 yıl ve daha az ($n=54$), %55,4'ü 6-15 yıl arası ($n=98$), %11,9'u 16-25 yıl arası ($n=21$), %2,2'ü 25 yıl üzerinde ($n=4$) kıdeme sahiptir. Halen çalıştıkları okuldaki hizmet süreleri bakımından ise öğretmenlerin %65,4'ü 5 yıldan az ($n=98$), %24,9'u 6-10 arası ($n=44$), % 14,1'i 11-15 yıl arası ($n=25$) ve %5,6'sı 15 yıldan fazla ($n=10$) hizmet süresine sahiptir.

Hipotezlerin Testi

Psikolojik güçlendirmenin (bağımsız değişken), ÖVD (bağımlı değişken) üzerindeki etki yönünü belirlemek için çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar aşağıdaki tablolarda görülmektedir.

Tablo 4: Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Alt Boyutlarından Özgecilik Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı-Özgecilik			
Bağımsız Değişken	β	t	p
Psikolojik Güçlendirme			
Özerklik	0,412	5,451	0,001
Yetkinlik	0,219	3,853	0,001
R²=0,407	F=59,799	p=0,001	

Tablo 4'e göre kurulan regresyon modeli bir bütün olarak anlamlıdır (F=59,799, p=0,001) Kurulan modeldeki bağımsız değişkenler, bağımlı değişkendeki varyansın yaklaşık %41'ini açıklamaktadır (R²=0,407). Yapılan regresyon analizi sonucunda psikolojik güçlendirme boyutlarından; özerklik boyutunun (β =0,412; p=0,001) ve yetkinlik boyutunun (β =0,219; p=0,001) ÖVD'nin özgecilik boyutunu istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkiledikleri bulunmuştur.

Tablo 5: Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Alt Boyutlarından Vicdanlılık Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı-Vicdanlılık			
Bağımsız Değişken	β	t	p
Psikolojik Güçlendirme			
Özerklik	0,296	3,420	0,001
Yetkinlik	0,224	2,588	0,001
R²=0,222	F=24,876	p=0,001	

Tablo 5'e göre kurulan regresyon modeli bir bütün olarak anlamlıdır (F=24,876, p=0,001) Kurulan modeldeki bağımsız değişkenler, bağımlı değişkendeki varyansın %22'ini açıklamaktadır (R²=0,222). Yapılan regresyon analizi sonucunda psikolojik güçlendirme boyutlarından; özerklik boyutunun (β =0,296; p=0,001) ve yetkinlik boyutunun (β =0,224; p=0,001) ÖVD'nin vicdanlılık boyutunu istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkiledikleri bulunmuştur.

Tablo 6: Psikolojik Güçlendirme Boyutlarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışı Alt Boyutlarından Centilmenlik Üzerindeki Etkisi

Bağımlı değişken: Örgütsel Vatandaşlık Davranışı-Centilmenlik			
Bağımsız Değişken	β	t	P
Psikolojik Güçlendirme			
Özerklik	0,111	1,281	0,02
Yetkinlik	0,540	6,263	0,001
R²=0,228	F=25,732	p=0,001	

Tablo 6'ya göre kurulan regresyon modeli bir bütün olarak anlamlıdır (F=25,732, p=0,001) Kurulan modeldeki bağımsız değişkenler, bağımlı değişkendeki varyansın yaklaşık %23'ini açıklamaktadır (R²=0,228). Yapılan regresyon analizi sonucunda psikolojik güçlendirme boyutlarından; özerklik boyutunun (β =0,111; p=0,02) ve yetkinlik boyutunun (β =0,540; p=0,001) ÖVD'nin centilmenlik boyutunu istatistiksel açıdan anlamlı ve pozitif yönde etkiledikleri bulunmuştur.

Hipotezlerin kabul ve red durumları aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi özetlenmiştir.

Tablo 7: Hipotezlerin Sonuçları

HİPOTEZLER	SONUÇ
H ₁ : Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının özgecilik boyutu üzerinde pozitif etkisi vardır.	KABUL
H ₂ : Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının vicdanlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.	KABUL
H ₃ : Psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik üzerinde pozitif etkisi vardır.	KABUL
H ₄ : Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının özgecilik üzerinde pozitif etkisi vardır.	KABUL

H₅: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının vicdanlılık üzerinde pozitif etkisi vardır.

H₆: Psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun örgütsel vatandaşlık davranışının centilmenlik üzerinde pozitif etkisi vardır.

KABUL

KABUL

Sonuç ve Öneriler

Her sektörde olduğu gibi eğitim sektöründe de örgütsel faaliyetlerin sağlıklı bir şekilde yürütülmesi önemli bir gerekliliktir. Öğretmenlerin eğitim sektöründeki rollerinin etkinleştirilmesi, yetki, sorumluluk ve özgürlük alanlarının genişletilmesi bugünkü eğitim sisteminin ihtiyaçlarının giderilmesi açısından oldukça önem arz etmektedir (Karatay vd. 2020, s.175). Bu bağlamda psikolojik güçlendirme dediğimiz kavram gün geçtikçe eğitim sektörü için de kilit bir kavram olarak öne çıkmaktadır. Öğretmenlerin psikolojik güçlendirilmesi; öğretmenlerin mesleki faaliyetleri ile alakalı konularda söz sahibi olmaları, belli bir özgürlük alanına sahip olmalarını ifade etmektedir. Diğer bir ifade ile psikolojik güçlendirme temel olarak öğretmenlerin kendilerini ve eğitim faaliyetlerini kontrol edebilmelerine ilişkin sahip olduğu algı olarak tanımlanmaktadır. Her ne kadar Türkiye’de eğitim örgütlenmesi aşırı merkezîyetçi bir yapıya sahip olsa da dersi ne şekilde işleyeceği, neyi, nasıl ve ne kadar anlatacağı kısacası sınıf yönetimi öğretmenlere bağlıdır. Ayrıca öğretmenlerin bu alanlarda söz sahibi olabilmeleri; mesleki anlamda gelişmeleri, yeterli bilgi ve beceriye sahip olmaları ile de alakalıdır. Sahip oldukları bu özgürlük alanlarına rağmen Türkiye’de müfredatın belirlenmesi, dersler ve içerikleri, bu derslerle ilgili kitap seçimi, hizmet içi eğitimler vb. konular merkezî olarak yapılmaktadır. Eğitim sisteminin bu şekilde merkezî örgütlenmesi, öğretmenlere özellikle yönetsel anlamda çok fazla söz hakkı tanınmamasına neden olabilmektedir. Bu durum da öğretmenlerin ilgili alanlarda kendilerini tam ve psikolojik olarak güçlendirilmiş olarak hissetmelerini engelleyebilir. Bunun sonucunda da özellikle yönetim konularında alınacak kararlarda ÖVD göstermeyebilirler.

Psikolojik güçlendirmenin ÖVD üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışma, Kocaeli’nin Başiskele ilçesindeki özel ortaokullarda çalışan 177 öğretmen ile gerçekleştirilmiştir. Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü psikolojik güçlendirmenin; özerklik ve yetkinlik olarak iki boyut altında, ÖVD’nin ise özgecilik, vicdanlılık ve centilmenlik olarak üç boyut altında toplandığı düşünülmektedir. Öğretmenlerin verdiği cevaplara göre psikolojik güçlendirmenin özerklik boyutunun ÖVD boyutlarından özgecilik, vicdanlılık ve centilmenlik boyutları üzerinde; psikolojik güçlendirmenin yetkinlik boyutunun ÖVD boyutlarından özgecilik, vicdanlılık ve centilmenlik boyutları üzerinde pozitif etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Diğer bir deyişle tüm hipotezler kabul edilmiştir. Bu durum literatürdeki diğer çalışma sonuçları ile paralellik göstermektedir. Nitekim Altinkurt vd. (2016) Muğla il merkezindeki okullarda çalışan öğretmenler ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında, psikolojik güçlendirmenin ÖVD sergileme eğiliminde pozitif bir etkiye sahip olduğunu saptamışlardır. Cheasakul ve Varma (2016) Thailand’daki özel bir üniversitede çalışan akademisyenler üzerinde yaptıkları araştırmalarında, psikolojik olarak güçlendirilmiş olan katılımcıların ÖVD gösterme olasılıklarının arttığını ortaya koymuşlardır. Bogler ve Somech (2004) İsrail’de ortaokul ve lise öğretmenleri üzerinde yapmış oldukları çalışmalarında, psikolojik güçlendirilmenin ÖVD sergilenmesine katkı sağlayacağı sonucuna varmışlardır. Turhan ve Helvacı’da (2020) Mersin’de yaptıkları araştırmalarında, özel okullarda çalışan öğretmenler ile ilgili benzer sonuçlar bularak; psikolojik güçlendirmenin ÖVD üzerinde pozitif etkisinin olduğunu saptamışlardır.

ÖVD sergilenmesinde personel güçlendirme kavramının rolü oldukça fazladır. Özellikle psikolojik güçlendirmeyle, çalışanlara yetki verilmesi, çalışanların kararlara katılması, sorumluluk alması, yönetsel eylemleri bile kendi başlarına başlatma yetkisine sahip olması ve aynı zamanda bu eylemlerin sonuçlarında elde edilen başarı veya başarısızlık hakkında hesap vermesi sağlanmış olmaktadır. Böylece çalışanlar motive olmakta, bilgi ve uzmanlarına olan güven duyguları artmakta, inisiyatif kullanmaktadır. Tüm bunların sonucunda da çalışanlar örgütlerine daha çok katkı sağlayacak güce sahip olduklarını düşünmekte ve bunun için daha fazla çaba göstermektedir (Zengin ve Kaygın, 2019: 907). Güçlendirilmiş çalışan, kendisine saygı duyulduğu ve kendisine önem verildiği hissine sahip olmaktadır. Bu hislere sahip çalışanlarda karşılıklılık ilkesi gereği örgütlerine yönelik güven, ait olma ve minnet duygusu geliştirmektedir. Böylece çalışanlar, rol ötesi davranışlar dediğimiz ÖVD göstererek örgütlerinin gelişmesi için katkı sağlayacak ve örgütsel performansın artmasını da sağlayacaktır (Chiang ve Hsieh, 2012:182).

Eğitim kurumlarında öğretmenlerin psikolojik güçlendirilmesi okulların gelişimi ve başarısı için önemli hususlardır. Bahsi geçen bu güçlendirmede sahip oldukları yetki ve sorumlulukların bir kısmı yasalar ve yazılı kurallarca sağlanabilse bile, yine de bu durum psikolojik güçlendirme için tek başına yeterli olmamaktadır. Okulda bu özgürlük alanlarını destekleyen bir iklimin ve yönetim anlayışının olması hatta okul yöneticilerinin bu anlamda liderlik davranışları sergilemeleri gerekmektedir. Dolayısıyla burada en önemli görev okul yöneticilerine düşmektedir. Türk eğitim sistemi merkezîyetçi bir anlayışa sahip olsa da, okul müdürlerinin sahip olduğu güç kaynaklarını amacına uygun olarak kullanması bu sorunu çözebilir. Okul müdürlerinin farklı bakış açılarını teşvik ederek, çalışanları ile iş birliğine dayalı ilişkiler kurarak, mesleki gelişim çabalarını destekleyerek öğretmenlerin kendilerini güçlü hissetmelerini sağlayabilir. Bunun neticesinde de öğretmenlerin rol fazlası dediğiniz ÖVD sergilenme olasılıkları artabilir.

Kaynakça

- Akçakaya, M. (2010). *Örgütlerde uygulanan personel güçlendirme yöntemleri: Türk kamu yönetiminde personel güçlendirme. Karadeniz Araştırmaları*, 25, 145-174. http://www.karamdergisi.com/Makaleler/1476736730_akcakaya.pdf.
- Akgündüz, Y., Kale, A., Pazarbaşı, G. (2014). Futbol Turizmine Hizmet Eden Otel Çalışanlarının Psikolojik Güçlendirme Algılarının Örgütsel Vatandaşlık Davranışlarına Etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(28), 1-15. https://www.researchgate.net/publication/337977091_Futbol_Turizmine_Hizmet_Eden_Otel_Calisanlarinin_Psikolojik_Gucle_ndirme_Algilarinin_Orgutsel_Vatandaslik_Davranislarina_Etkisi_The_Impact_of_Psychological_Empowerment_Perceptions_of_Employees_Working_
- Ala, Ş. (2010). *Personeli güçlendirmenin, örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisinde etiksel davranışın rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=HRfc4ul5oT1zUUcW12tzuQ&no=gf6Z2ihJGbjW5JdtO5QoOA>.
- Alizadeh, Z., Darvishi, S., Nazari, K., ve Emami, M. (2012). Antecedents and consequences of organisational citizenship behaviour (OCB). *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(9), 494-505. <https://journal-archieves14.webs.com/494-505.pdf>.
- Altinkurt, Y., Türktaş-Anasız, B. ve Ekinci, C. E. (2016). Öğretmenlerin yapısal ve psikolojik güçlendirilmeleri ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim Dergisi*, 41(187), 79-96. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2016.6437>
- Altunkese, T. N. (2002). *Psikolojik İklimin Örgüte Adama ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışları ile İlişkisi Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Arsantaş C., (2007). Güçlendirici lider davranışının psikolojik güçlendirme üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik görgül bir araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 227-240. <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/382>
- Atalay, C. G. (2009). *Personel güçlendirmeye dayalı insan kaynakları yönetimi işlevlerinin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi ve Eczacıbaşı Topluluğu'nda bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=TFvg-L3xNU4_Uly_0qC0Bw&no=Ye89C043ic1xqi_GGy1rvQ.
- Aydın, Y. (2015). *Liderlik tarzları ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkide örgüt kültürünün Rolü: Bursa Serbest Bölgesi'nde faaliyet gösteren firmalar üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Adana. <http://libra.cu.edu.tr/libra.aspx?IS=DETAY&SP=6589753705087906&N1=&N2=&KN=24726>
- Bitmiş, M.G., Sökmen, A. ve Turgut H. (2014). Örgütsel vatandaşlık davranışı ölçeği: Geçerlilik ve güvenilirliğinin yeniden değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(2), 1-14. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/287218>
- Bogler, R. ve Somech, A. (2004). Influence of teacher empowerment on teachers' organizational commitment, professional commitment and organizational citizenship behavior in schools. *Teaching and Teacher Education*, 20, 277-289. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2004.02.003>
- Bolat T. (2003), Personeli Güçlendirme: Davranışsal ve bilişsel boyutta incelenmesi ve benzer yönetim kavramları ile karşılaştırılması. *Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3- 4), 199-219. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/30013>
- Bolat O.İ., Bolat, T ve Aytemiz Seymen O. (2009). Güçlendirici lider davranışları ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişkinin sosyal mübadele kuramından hareketle incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(21), 215-239. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/857111>.
- Becker, T. E. ve Randal D.M. (1994). Validation of a measure of organizational citizenship behavior against an objective behavioral criterion. *Educational and Psychological Measurement*, 54(1), 160-168. <https://doi.org/10.1177/0013164494054001021>.
- Camgöz, Ö. ve Bağcı, Z. (2019). Personeli güçlendirme ve örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki: Bankacılık sektöründe bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(2), 362-373. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/830342>.
- Cheasakul, U., ve Varma, P. (2016). The influence of passion and empowerment on organizational citizenship behavior of teachers mediated by organizational commitment. *Contaduriay Administración*, 61(3), 422-440. doi:10.1016/j.cya.2016.04.003
- Chen, X. P., Chun H. ve Sego D.J. (1998). The role of organizational citizenship behavior in turnover: Conceptualization and preliminary tests of key hypotheses. *Journal of Applied Psychology*, 83(6), 922-931. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.6.922>.

- Chiang, C. F., ve Hsieh, T. S. (2012). The impacts of perceived organizational support and psychological empowerment on job performance: The mediating effects of organizational citizenship behavior. *International journal of hospitality management*, 31(1), 180-190. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.04.011>.
- Cohen, A. ve Vigoda E. (2000). Do good citizen make good organizational citizens? An empirical examination of the relationship between general citizenship and organizational citizenship behavior in Israel. *Administration and Society*, 32(5), 596-625. <https://doi.org/10.1177/00953990022019597>.
- Conger, J.A. ve Kanungo, R.N. (1988). The Empowerment Process: Integrating Theory and Practise, *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482. <https://doi.org/10.2307/258093>.
- Çavuşoğlu, F. ve Güler, M.E. (2017). Psikolojik güçlendirme ile örgütsel vatandaşlık davranışının ilişkisi ve demografik değişkenlere göre farklılıkları: İzmir şehir merkezindeki konaklama işletmelerinde bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 14(2), 47-64. <https://doi.org/10.24010/soid.334336>.
- Çöl, G. (2008). Algılanan güçlendirmenin iş gören performansı üzerine etkileri. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 9(1), 35-46. <http://journal.dogus.edu.tr/index.php/duj/article/view/77/92>.
- Doğan, S. ve Demiral Ö. (2009). Örgütsel bağlılığın sağlanmasında personel güçlendirme ve psikolojik sözleşmenin etkisine ilişkin bir araştırma. *Erciyes İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32, 47-80. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66521>
- Göktaş Kulualp, H. ve Sarı, Ö. (2019). Destekleme davranışı ve sosyal değişim teorisi kapsamında kırsal turizmin etkilerinin değerlendirilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 643-666. <https://doi.org/10.33206/mjss.469686>
- Gürbüz, S. (2006). Örgütsel vatandaşlık davranışı ile duygusal bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 48-75. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php?pdf=0000371&lng=1>
- Hair Jr. J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2017). “A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)”, Amerika: Sage.
- İlusu İ. (2012). *Personel güçlendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışı ve işten ayrılma niyetine etkisi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde. <http://acikerisim.ohu.edu.tr/xmlui/handle/11480/433>
- İslamoğlu, A. Hamdi ve Alınacak Ü. (2019). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri(SPSS Uygulamaları)*. İstanbul: Beta
- İşbaşı, J. Ö. (2000). *Çalışanların yöneticilerine duydukları güvenin ve örgütsel adalete ilişkin algılamalarının örgütsel vatandaşlık davranışının oluşumundaki rolü: bir turizm örgütünde uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=dftKh3hWrrmj438kyi7sGg&no=qUCTNhVjQuREFojiAVIT2w>.
- Karaaslan, A, Ergün Özler, D. ve Kulaklıoğlu, A.S. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve bilgi paylaşımı arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 11(2), 135-158. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/18950>
- Karakaş, A. (2014). İşletmelerde personeli güçlü kılmaya yollarından personel güçlendirme. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(11), 79-105. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1716206>
- Karatay, M., Günbey, M. ve Taş, M. (2020). Öğretmen profesyonelliği ile özerklik arasındaki ilişki. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 173-195. <https://dergipark.org.tr/en/pub/tusbd/issue/59281/789871>.
- Kaynak Taşçı, S. (2007). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Keleş, Y. ve Pelit E. (2009). Otel işletmesi iş görenlerinin örgütsel vatandaşlık davranışları: İstanbul'daki beş yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 24-45. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/69154>
- Koçel, T. (2014). *İşletme Yöneticiliği*. İstanbul: Beta.
- Köse, S., Kartal, B. ve Kayalı, N. (2003). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve tutuma ilişkin faktörlerle ilişkisi üzerine bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20, 1-19. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/66412>
- Mackenzie, S.B. ve Podsakoff, P.M. (1994). Organizational Citizenship Behaviors And Sales Unit Effectiveness. *Journal of Marketing Research*, 31(3), 351-363. <https://doi.org/10.2307/3152222>
- Malkoç, A. (2011). *Örgüt İklimi ve personel güçlendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışındaki öncüllük rolü üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü, Ankara. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=Wa1MBW_PPUG7G19h1voZzA&no=3IDtYjPfYhaBBB3BBRmcg.
- MEB, (2020). https://basiskele.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_07/30092751_2020-TEMMUZ_AYI_BRYFYNGY_HAZIRLIK_-_Kopya.pptx
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington, MA: Lexington.

- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Moorman R. H. ve Fetter R. (1990). Transformational leader behaviors and their effects on followers' trust in leader, satisfaction, and organizational citizenship behaviors. *Leadership Quarterly*, 1(2), 107-142. [https://doi.org/10.1016/1048-9843\(90\)90009-7](https://doi.org/10.1016/1048-9843(90)90009-7)
- Podsakoff, P. M., MacKenzie S. B., Paine, J. B. ve Bachrach, D. G. (2000). Organizational citizenship behaviors: A critical review of the theoretical and empirical literature and suggestions for future research. *Journal of Management*, 26(3), 513-563. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(00\)00047-7](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(00)00047-7)
- Quinn, R. E. ve Spreitzer, G. M. (1997). The road to empowerment: seven questions every leader should consider. *Organizational Dynamics*, 26(2), 37-49. [https://doi.org/10.1016/S0090-2616\(97\)90004-8](https://doi.org/10.1016/S0090-2616(97)90004-8)
- Spreitzer, G.M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465. <https://doi.org/10.2307/256865>
- Spreitzer, G. M. (2008). Taking stock: A review of more than twenty years of research on empowerment at work. *Organizational Behavior (Handbook) 1*, 54-72. <http://dx.doi.org/10.4135/9781849200448.n4>
- Spreitzer, G.M., Kizilos, MA. ve Nason, S. W. (1997). A dimensional analysis of the relationship between psychological empowerment and effectiveness, satisfaction, and strain. *Journal of Management*, 23(5), 679-704. <https://doi.org/10.1177/014920639702300504>
- Taşlıyan, M. Harbahoğlu, M. ve Hırlak B. (2015). Personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: akademisyenler üzerine bir araştırma. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 313-334. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/253836>
- Thomas, K.W. ve B.A. Velthouse (1990), Cognitive Elements of Empowerment: An 'Interpretive' Model of Intrinsic Task Motivation, *Management Review*, 15(4), 666-681. <https://doi.org/10.2307/258687>
- Turhan M. ve Helvacı İ. (2020). Psikolojik güçlendirme ile örgütsel vatandaşlık davranışı arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 11(3), 625-640. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/848971>
- Ulufur Kansoy, S. (2021). Personel güçlendirmenin işletmeler açısından önemi. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(Yönetim ve Organizasyon Özel Sayısı), 1828-1848. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1634864>
- Ünüvar, T. G. (2006). *An integrative model of job characteristics, job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ortadoğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=FxdivFbT8d6Pfi8xYc2tXEA&no=n9g-HKAcalukt3vv6aUq6Q>
- Van Dyne, L., Cummings, L. L. ve Parks, J. M. (1995). Extra-role behaviors: In pursuit of construct and definitional clarity (A bridge over muddied waters). *Research in Organizational Behavior*, 17, 215-285. https://www.researchgate.net/publication/303141441_Extra-role_behaviours_In_pursuit_of_construct_and_definitional_clarity_a_bridge_over_muddied_waters
- Wat D. ve Shaffer M.A. (2005) Equity and relationship quality influences on organizational citizenship behaviours: the mediating role of trust in the supervisor and empowerment. *Personnel Review* 34(4), 406-422. <https://doi.org/10.1108/00483480510599752>
- Williams, L. J., ve Anderson, S. E. (1991). Job Satisfaction and Organizational Commitment as Predictors of Organizational Citizenship and In-Role Behaviors. *Journal of Management*, 17(3), 601-617. <http://dx.doi.org/10.1177/014920639101700305>
- Yener, M. ve Aykol, S.E. (2009). Girişimcilik değerleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 255- 271. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/194696>
- Yücel, C. ve Taşçı, S. K. (2008), Öğretmenlerin kişilik özellikleri ve örgütsel vatandaşlık davranışı. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 685-706. <http://dergisosyalbil.selcuk.edu.tr/susbed/article/view/395>
- Yücel, İ. ve Demirel, Y. (2012). Psikolojik güçlendirmenin örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi üzerine bir araştırma. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*-23, 19-48. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/251881>
- Zengin, Y. ve Kaygın, E. (2019). Örgüt kültürünün örgütsel yenilik ve personel güçlendirmeye ilişkisi: Şanlıurfa'da bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 903-928. <https://doi.org/10.17755/esosder.480286>

Tüketim Toplumunda Kimlik İnşası

Identity Construction In The Consumer Society

Murat BAYHAN*

* İnönü Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Doktora Öğrencisi, m.bayhan887@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-6183-3178

Öz

Geçmişten günümüze insan ilişkileri, iletişim kanalları, ilgi alanları, yaşam olanakları, üretim ve tüketim alışkanlıkları sürekli değişmiştir. Özellikle sanayi devrimi, toplumların hem fiziksel hem de kültürel yapılarında büyük dönüşümler ortaya çıkarmıştır. Modern toplumların ortaya çıkması ile birlikte yeni sınıflar ortaya çıkmış ve kimlik, ait olunan bir topluluktan ziyade bireyin tüketim yolu ile kendisine bir grup veya sınıf inşa etme sürecini ifade etmektedir. Modern toplumlarda tüketim, yeni sosyal etkileşim ve sosyal davranış şekilleri oluşturma, gerçek ile sahte arasındaki ilişkiyi ortadan kaldırarak yeni bir benlik ve kimlik duygusunu elde etme arzusu ve prestijini ortaya çıkartmıştır. Protestanlık anlayışındaki üretimin fazlalaştırılması ve üretim ilişkisinin artı ürününü tanrı krallığı için harcanması anlayışı hâkimdi. Modern toplumda ise tüketim-birey ilişkisinin artı ürününün tüketim krallığı için gerekliliği ve zorunluluğu doğmuştur. Çünkü tüketim alışkanlığı, bireyin kültürel bir göstergesi, yeni iletişim kanalı, yeni grubunu ve sınıfını, yeni inancını kısacası yeni kimliğini ortaya çıkartır. Birey için tüketim artık zorunlu bir hal almış, tüketim için yeni bir üretim aracı haline gelmiştir.

Bu makalede tüketim toplumunda bireyin yeni kimlik inşa gereksiniminin nedenleri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede bireyin tüketim alışkanlıklarının gereksiniminden ziyade, istek ve arzularını doyurma, sosyal bir sınıf oluşturma gereksiniminin nedenleri ve ait olmadığı sınıfın kabuğuna bürünmesinin temel etkenleri özelinde araştırma yapılmıştır. Makalenin temel tezi, tüketim toplumunda bireyin tüketim vasıtasıyla kendisine yeni bir anlam katması, kültürel, sosyal bir alan oluşturma gibi düşünceler etrafında oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tüketim, Tüketim Toplumu, Kimlik, Postmodern Kimlik.

Abstract

Human relations, communication channels, interests, life opportunities, production and consumption habits have constantly changed from past to present. In particular, the industrial revolution has brought about great transformations in the structure of societies, both physical and cultural structures. With the emergence of modern societies, the concept of class has emerged, and identity refers to the process of building a group or class for oneself through the consumption of an individual, rather than a community to which you are connected. In modern societies, consumption has revealed the desire and prestige of creating new forms of social interaction and social behavior, decoupling the relationship between the real and the fake, and achieving a new sense of self and identity. The understanding of Protestantism was dominated by the understanding that production should be increased and that the production relationship plus its product should be spent on the kingdom of God. In modern society, however, the surplus product of the consumption-individual relationship has given rise to the necessity and necessity for the kingdom of consumption. Because the habit of consumption is a cultural indicator of the individual, a new channel of communication, a new group and class, a new faith, in short, a new identity is revealed. Consumption for the individual has now become mandatory, it has become a new means of production for consumption.

In this article, the reasons for the need to build a new identity of an individual in a consumer society are discussed in detail. In this context, the reasons for the need to satisfy the desires and desires of the consumption habits of the individual rather than the need, the need to create a social class and the main factors of the shell of the class to which he does not belong have been investigated in his own way. The main thesis of the article is formed around the ideas that an individual in a consumption society adds a new meaning to himself through consumption, creates a cultural, social space.

Keywords: Consumer, Consumer Society, Identity, Postmodern Identity.

Giriş

Kapitalist ekonominin ilk temellerinin atıldığı sanayi devrimi ile birlikte toplumların ve bireylerin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel ilgi alanları günümüze kadar sürekli değişmiştir. Bu değişim günümüz modern toplumlarında en üst seviyeye ulaşmıştır. Toplumların, grupların, bireylerin temel ihtiyaçlarından biri olan tüketim ve tüketim alışkanlığı günümüz toplumlarında temel ihtiyaç kaynağı olmaktan ziyade gündelik bir pratik, sosyal davranış, sosyal etkileşim, kültürel faaliyet, sosyal sermaye, prestij, ayrıcalık, yeni kimlik edinme göstergesi haline gelmiştir. Küreselleşme ile birlikte tüketim ve kimlik algısı dünyanın farklı toplumlarında ve farklı ülkelerinde benzer hayat tarzlarının oluşmasını, bireyleri tüketim alışkanlığı ile birlikte benzer ilgi alanlarına ve benzer kimliklere sürüklemiştir.

Tüketim toplumunun temelinde Max Weber'in de ifade ettiği gibi "Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" vardır. Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno tarafından geliştirilen ve Frankfurt Okulu'nun genel yaklaşımını ifade eden temel kavramlardan olan "kültür endüstrisi" ve "kültür endüstrisi araçları" ile birlikte birey sürekli bir tüketim alışkanlığı ile davranması ve hayatını bu doğrultuda idame ettirmesine yöneltmektedir. Küreselleşme, bütün ülkelerde ve toplumlarda benzer hayat tarzlarını oluşturmaktadır (Bayhan, 2011: 223). Modern toplumlarda kimliğin merkezinde olan tüketim, ekonomik bir mekanizma olmasının yanı sıra, kültürel ve psikolojik yönleri olan bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır (Ersoy, 2014: 48). Kapital endüstride birey bir tüketim mekanizmasının yanında kendisine bir sosyal alan, sınıf, kültür ve imaj yaratmaktadır. Tüketim toplumunda tüketim daha çok bireyin kendisinin arzuluğu bir sosyal sınıf oluşturma, yeni sınıf kalıbına girme arzusu ile bir sosyal hareketliliğe girme ve özentî yaratma serüveni imajını almıştır. Bu çerçevede tüketim ihtiyaç ve gereksinimden kopmuş ve birey modern tüketim serüveninde yeni algı ve kimlik arayışına girmiştir.

Günümüz dünyasında mal ve hizmetlerin çoğaltılması ile birlikte tüketim akıl almaz bir biçimde çoğalmıştır. Bu bolluk içindeki bireyler nesneler tarafından kuşatılmış, bireyin içinde bulunduğu grup kavramına nesneler etkin bir rol almıştır. Bu kuşatma ile birlikte bireylerin günlük alışverişlerinin de değişim gösterdiği, mal ve iletilerin algılanmasında, güdülenmesinde ivme yükselen bir durum almıştır (Baudrillard, 2008: 15). Büyük anlatıların meydana getirdiği iki büyük dünya savaşı ve toplumsal buhranlar sonucunda İkinci Dünya savaşı sonrası dünya modern toplum anlayışından koparak postmodern bir toplum anlayışına geçmiştir (Alp, 2017: 427). Bununla birlikte bireyin kimlik inşasında kültürel görünümünün önemi vurgulanırken, daha esnek ve akışkan olan kimliklerin insanların sosyal ve kültürel kökenlerinden bağımsız bir şekilde olduğuna işaret etmektedir. İşbölümünün radikal boyutunun kitle iletişim araçları ve kitlesel tüketim ile birlikte çözüldüğünü ileri sürülür. Sonuç olarak bireyin tüketim alışkanlığı ile birlikte kimliğini inşa ederken, ne yaptığıyla ilgili ise kendisini tanımlar nitelikte bir dönüşüm yaşamaktadır (Yanıklar, 2018: 233). Her geçen gün yeni alanlar yaratan tüketim toplumu, kitle iletişim kanalları vasıtasıyla radikal boyutları esneterek bütün alanlara hâkimiyet sağlamış durumdadır. Küreselleşme ile birlikte insan ilişkileri topluluk çerçevesinden çıkıp küresel bir durum almış ve toplum-birey kavramı yerini dünya-birey kavramı almıştır. Tüketim alışkanlığı evrensel bir pozisyon almış durumdadır. Birey kitleye karşı artık kendisini kabul ettirme, kendi güdülerini, arzularını, isteklerini benimsetme ve tatmin etme peşindedir. Bunun yolunun ise kendi evreninden çıkıp mensup olmadığı evrende yol almasıyla, kendisini farklı bir alanda, düşüncede yer alarak yerine getirmektedir. Mensup olmadığı bu yeni kimliği inşa etme yollunu ise mensup olmadığı ve bilmediği alışkanlıklar edinerek yerine getirmektedir.

Her geçen gün daha baskınca bir hal alan kapitalist kültürünün tüketim toplumuna verdiği mesaj tüketerek daha fazla mutlu olacağı yönündedir. Üretim odaklı modernizmden farklı olarak artık postmodernizmin üretim ilişkilerinin tüketim odaklı ilişkiler şeklinde dönüşüm anlayışından söz edilmektedir. Postmodernizmdeki yeni anlayış bireye ve topluma nasıl vereceğinden ziyade nasıl tüketileceğini öğretmektedir. Her şeyin en iyisine, en güzeline kısacası mükemmelliğin mesajını vermektedir (Dal, 2017: 2). Bu tüketim cazibesi ile birey içinde bulunduğu kendi formundan sıyrılma peşine düşmektedir. Aidiyeti olmayan faklı form kalıplarına bürünme peşine düşen birey, aslında farklı bir kimlik ile hareket etmektedir.

Ekonomi ve siyaset kapitalist sistemin gelişmesi ile birlikte iç içe geçmiştir ve bu gelişme ile birlikte tüketim, tüketerek var olma, tüketerek kabullenme düşüncesini hayatımıza sokmuştur. Tüketim, kültürel sermaye göstergesi olarak etkileşim ve sosyal davranış biçimini oluşturmaktadır (Bilginer, 2008: 8). Küreselleşen dünya ile birlikte tüketim ibadet halini almış durumdadır ve kapitalist sistemin ürünlerinin tüketim merkezini küresel markalar almaktadır. Mutluluğun formülü alış-veriş yapmaktan geçmektedir. Alış-veriş mekânları bir "sosyalleşme" merkezine dönüşmüş durumdadır (Bayhan, 2011: 223). Bu çerçevede bireyin yeni bir sosyal alan oluşturma ve kendisini kabullendirme yolu, hem bireysel düşünce kaynağı hem de sosyal çevrenin baskısı ile yeni kimlik anlayışı inşa etmektedir. Birey toplumdan soyutlanma durumu ve kargaşası ile karşı karşıya kalmamak, bireysel bir anomi içinde kendisini bulmamak için sosyal çevreye uyum sağlamaktadır. Var olma ve kabullenme yolunu tüketmek ve olmadığı bir dünyaya aidiyet sağlamasıyla mümkün hale getirmektedir.

Toplum bilim ya da başka bir ifade ile sosyoloji, tüketimin sermaye boyutuyla ilgilenmez. Toplum bilim tüketimin kültürel, sosyal, siyasal, bireysel, kimlik gibi kavramsal boyutlarının karşılığı ile ilgilenir. Bu araştırmada başta tüketim kavramı ve tüketim toplumunun günümüzdeki sosyolojik karşılığını ele alınacaktır. İkinci etapta ise kimlik kavramı ve sosyolojik olarak bunun karşılığı ile ilgili analiz yapılacaktır. Üçüncü ve sonuç etabında ise geleneksel, modern ve postmodern toplumlarda tüketim ve kimlik dönemsel olarak ele alınıp, kimlik bunalımı ele alınıp nedensel faktörleri üzerinde durulacaktır. Tüketim toplumunun birey üzerindeki etkilerini ve bireyin yine olmadığı yeni kimlik inşasının nedenleri tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tüketim

Ekonomik literatüründe tüketim kavramı, istek ve ihtiyaçların giderilmesi olarak tanımlanır. Ancak modernizm ile üretim odaklı anlayış hâkim iken postmodernizm ile birlikte tüketim bir ihtiyaç olmanın yanı sıra ihtiyaç kavramı bu değişimin kendisini niteler duruma gelmiştir ve istekler ihtiyaçların yerini almıştır (Hatipler, 2017: 38). Bu çerçevede tüketim, fiziksel veya biyolojik olarak gereksinimlerin, ihtiyaçların giderilmesinden daha çok bireyin isteklerinin, arzularının doyum noktasına ulaşılmasında, kendisine bir sınıf ve alan oluşturmada, kendi varlığını kanıtlama, benimsetme aracı olarak kullanılan bir kavram olarak değerlendirilebilir.

Kapitalizm ile birlikte başlayan ve modernleşme ile devam eden süreçte dünyanın her alanında değişimler meydana gelmiştir. Bu değişim ve dönüşüm üretim alanında olduğu gibi tüketim alanında da değişimler meydana getirmiştir. Geleneksel toplumlarda tüketim insanın temel ihtiyaçlarının giderilmesi durumuna karşılık gelir iken, modern toplumlarda zorunlu, hedonik ve gösteriş tüketimi gibi farklı alanlara karşılık gelmektedir. İnsan hayatını devam ettirmek için ihtiyaç duyduğu ürünleri tüketmesi zorunlu tüketim, istek ve arzularını ön planda tutup bu arzuları ve istekleri için yaptığı tüketim hedonik tüketim, statüsünü ortaya koymak için gerçekleştirdiği tüketim ise gösteriş tüketimi olarak ifade edilmektedir (Quliyev, 2012: 5). Geleneksel toplumlarda temel geçim kaynağı insan gücüne dayanmaktaydı. İnsan ilişkileri, iş bölümü ve sınıfsal farklılıklar bu dönemde fiziksel gücü dayanmakla birlikte, iş bölümü ve sınıflar arasında ki ayrım belirgin bir durumdaydı. Kapitalizm ile birlikte modern toplumlar ortaya çıkmış ve her alanda olduğu gibi insan ilişkilerinde, yaşam biçimlerinde, üretim ve tüketim alışkanlıklarında da büyük değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Üretimde artı ürün elde edilmesinin yanı sıra pazarlama ve ürünü küresel bir boyut haline getirme çabaları ortaya çıkmıştır. Küresel bir boyut alan üretim ilişkileri beraberinde küresel bir boyut alan tüketim alışkanlıkları meydana getirmiştir. Bu alışkanlıklar küresel bir pazar oluşturma arzusu neticesinde var olmuş ve tüketim; ekonomik bir alan olarak insanın fiziksel ihtiyaçlarının karşılamak için ürün ve malları tüketmekten ziyade, insanın arzu ve isteklerinin doyum noktası olarak gördüğü, kendisine bir sınıf ve alan ortaya çıkardığı, kendi sınıfını ve statüsünü yaratma aracı olarak gördüğü bir alan ve zorunluluk durumu olarak ifade edilebilir. Başka bir ifade ile tüketim, insanoğlunun kendisini bulduğu, fiziksel, biyolojik, psikolojik, kültürel alanlarının hepsini tamamladığı bir ekonomik alandan ziyade sosyolojik bir olgu haline gelmiştir.

Tüketim olgusu ilişkisel boyut bağlamında sadece ekonomi ile ilişkilendirmek yanlış olacaktır. Modern toplumlarda statü oluşturma, farklılıklar kazanma, kendisini var etmek için bir kimlik oluşturma gibi nedenler ile birlikte insanlar tüketici davranış ve düşüncesindedir (Yavuz ve Zavalı, 2015: 141). Tüketim, insanlar arasında ilişki kurmak için gerekli malzemelere sahip olmaya dönük bir araç, toplumsal ihtiyacın parçası olan çalışma güdüsünü açıklayan aynı toplumsal sistemin bütüncül bir parçası olarak görülmelidir (Senemoğlu, 2017: 69). Sosyolojik bir bakış açısıyla tüketim, gelirin fonksiyonel olmasından ziyade, sosyal ve kültürel olarak ele alınmalıdır. Toplumsal sistemler içerisinde tüketim, bireyi ekonomik olarak işlevsel olma özelliğinin yanı sıra, bilince, kimliğe, hazzı, duygulara dayalı bir psikik yapıya, güce, konuma, statüye, sınıfa ve kültüre dayalı bir toplumsal olgulara şekil ve yön vermesi bakımından sosyolojik olarak önemli bir konu olarak karşımıza çıkar (Ersoy, 2014: 52). Tüketim olgusu birey ve ürün arasında ihtiyaç olmaktan çıkıp, birey ve bireyler arasında, birey ve bireyleşme arasında, birey ve kültür arasında, birey ve benlik arasında, birey ve kimlik arasında bir tamamlayıcı unsur haline gelmiştir. Tüketim, ürünün elde edilmesi ihtiyaçların karşılanmasının yanında sosyolojik, psikolojik ve kültürel bir anlam kazanmıştır. Tüketim, sosyolojik ve psikolojik işlevi olan bir olgudur.

Tüketim Toplumu

Bir sosyoloji terimi olan tüketim toplumu, hizmetlerin üretim sektöründe olmaktan ziyade üretim mallarının ve boş zamanların tüketimi çerçevesinde örgütlü hale gelen veya örgütlenen toplumları açıklayan sosyolojik terimdir. Başka bir ifade ile tüketimciliktir. Toplumsal sınıfların azaldığı, popüler kültürün ve bireyciliğin arttığı toplumlarda görülür (tr.wikipedia.org, E.T: 27.09.2021). Tüketim toplumu ekonomik bir gereksinim veya ihtiyaçtan ziyade küresel bir boyut kazanan üretim ilişkilerinin ve pazarın yanında insan ilişkilerinin ekonomik, sosyal, kültürel ve politik ilişkilerini tanımlayan sosyolojik bir alanı ifade etmektedir.

İçinde yaşadığımız toplum "*tüketim toplumu*"dur. Geçmişten günümüze bütün canlılar tüketmektedir. Ancak tüketim toplumu olarak adlandırdığımız toplumumuzun bütün üyelerinin bir şeyler tükettiği anlayışının veya ispatının yerine, atalarımızın toplumu, kuruluş aşamasında ki modern toplum, kapitalist veya endüstriyel toplumu nasıl ki bir üreticiler toplumu olarak görülüyorsalardı, aynı derin anlam, aynı temel anlam, aynı bakış açısı ile bizim toplumumuzun da bir "*tüketim toplumu*" olarak adlandırılır (Baumann, 1999: 84).

Tüketim toplumu (*consumer society*) terimi, toplumların hizmet ve maddi üretimden ziyade malların ve boş zamanların tüketimi etrafında örgütlenmesini ifade eden bir terimdir. Yirminci yüzyıl ile birlikte gelişen ve gittikçe artan zenginlik, kitlesel bir popüler kültürün ortaya çıkışı, büyüyen tüketim sektörü ile dilimlerinin ortaya çıkışı (toplumsal sınıfın yok oluşu, özel hayata yönelme eğilimi), bireyselleşme ve bireyciliğin artması gibi eğilimler (bu eğilimler tartışılmaya açık olsa da) tüketim toplumunda ortaya çıkan eğilimlerdir (Marshall, 1999: 768). Özellikle yirminci yüzyılda başta ekonomik gelişmeler ile birlikte filizlenmeye başlayan tüketim toplumu terimi kaynağını kapitalizmden almaktadır.

Kapitalist endüstrileşme süreciyle kullanılmaya başlanan tüketim toplumu terimi, bu süreçte kitlesel ölçekte üretim ve kitlesel ölçekte tüketimi hedef almıştır. Bu dönemdeki temel amaç en az maliyetle yapılan kitlesel üretim ile piyasaların, pazarların kitlesel ölçekli taleplerini karşılamaktır. Üretim ölçekli yaklaşım bu yönde ilerler iken tüketim ise aynı paralellikte kitlesel

ölçekte genişlemiştir. Toplumdan topluma, ülkeden ülkeye tüketim farklılık gösterse de tüketim, bir yaşam biçimi, yaşama kültürü olarak işlevi değişmiştir. Teknolojik gelişmeler ile üretim faktörü artış göstermesine rağmen teknoloji, tüketimin yaygınlaşması ve artırılması için kullanılmıştır (Sever, 2019: 287).

Kapitalist sistemde arz yanlısı politikaların bir ürünü olarak ortaya çıkmasından bu yana kadar tüketim ile ilgili önemli aşamalar geçilmiş ve bu aşamaların en önemli neticesi de hayatın öznesi olan bireyin, hayatın nesnesi olma durumunu getirmiştir. Tarım toplumu, sanayi toplumu, bilgi toplumu gibi toplum tiplerlerinin yerini tüketim toplumu tiplerine bırakmıştır (Hatıplı, 2017: 32). Günümüz toplum tanımlamaları toplumdan topluma veya kişiden kişiye farklılık gösterse de genel olarak gösteri toplumu, sanayi sonrası toplum, postmodern toplum tanımlamaları ile birlikte tüketim olgusunun toplumsal kimliklerin önüne geçtiği, bireyin veya toplumun tüketim yolu ile denetlenip betimlendiği ve bütün toplumların kabul ettiği yeni bir tanımlama tüketim toplumu tanımlamasıdır (Şan - Hira, 2004: 1). Üretim ilişkisi geleneksel toplumlarda tüketim odaklı olup talep edilen kadar üretim mevcuttu. Kapitalizm ile birlikte üretim ilişkisi talep edilen mal ve hizmetlerin yerini yeni politikalarla bırakmıştır. Talep yanlısı politikaların geliştirilmesi, insan içinde bulunduğu yaşamın merkezi konumu iken yaşam bir tüketim nesnesi konumuna gelmiştir.

Tüketim bir toplumsal davranış türü olmanın yanı sıra etkin bir rol üstlenir ve bir zorlama, bir ahlak, bir kurum olma özelliği taşır. Tüketim bir sınıfın veya grubun bütünleşmesi ve bir toplumsal denetim işlevi bakımından bir toplumsal değerler sistemini oluşturur. Tüketim toplumu ya da başka bir ifade ile tüketimin öğrenilmesi toplumu, tüketime toplumsal olarak alıştırılması toplumdur. Başka bir ifade ile üretim güçlerinin ortaya çıkması ve verimlilik taşıyan ekonomik sistemin tekeli bir yeniden yapılanması ile orantılı yeni ve özgül bir toplumsallaşma tarzıdır (Baudrillard, 1997: 95). İnsan ilişkilerinin farklı boyutlara ulaştığı bu yeni toplumsallaşma tarzı, sınıf kavramının öldürülmesine, tüketmek için var olmaya, hem düşünsel hem de fiziksel olarak varlığını ve devamlılığını tüketmeye dayandırıldığı bu yeni tarz veya toplumsallaşma tüketim toplumu terimine karşılık gelmektedir.

İçinde yaşadığımız çağda toplumlar geleneksel toplumlardan farklı olarak tüketim için üretim yapan, toplumların ve insanların devamlılığını bu çerçevede gören bir toplum yapısına dönmüş oldukları görülmektedir (Soytürk, 2019: 18). Bu bağlamda sanayi öncesi toplumlar veya geleneksel toplumlar da tüketim ilişkilerinin üretim ilişkileri ile orantılı olduğunu bir durum mevcut iken günümüz modern veya tüketim toplumlarında ise üretim olanak ve imalatın temelinde ihtiyatların serüveninden ziyade tüketim için üretim yapan bir toplum anlayışı gelişmiştir. Üretim; grupsal, sınıfsal veya belirli bir topluma odaklanıp o çerçevede üretim yapmaktan çıkmış, küresel bir kitleyi hedef alıp yeni bir model yaratmıştır. Üretim araçları bu çerçevede şekillendirilmesinin yanında yeni politik hedefler ve yeni kitlesel amaçlar ortaya konulmuştur. Tüketim sınıfsal bir eylem, grupsal bir aktivite, ihtiyaç olmaktan çıkıp var olma nedeni ve gerekçesi durumunu almıştır. Bu yeni toplumsallaşma ve yaşam biçimine karşılık gelen tüketim toplumu kavramı temelinde ticari, ekonomik bir olgu olmaktan çok daha öteye sosyolojik, psikolojik, kültürel alanları teşkil etmektedir.

Kimlik

Kimlik, sosyo-psşik bir olgudur ve bireyin benlik ve kişilik kavramlarının yanında onu tanımlamak, ifade etmek, betimlemek için kullanılan bir kavramdır. Kimlik (identity) terimi, sürekliliği ve aynılığı içeren Latince "idem" kökünden türetilmiştir (Aydoğdu, 2004: 117). Türk Dil Kurumu'nun *Genel Türkçe Sözlüğü*'nde ise kimlik genel olarak üç farklı tanımlamaya yer vermektedir. Bunlardan birincisi toplumsal bir varlık olarak insana ait özellikleri, belirtileri, nitelikleri belirten, betimleyen şartlar bütünüdür. İkinci tanımlama ise kişinin kim olduğunu tanıtan kimlik belgesi, belge, tanıma ve tanımlama kartı olarak belirtir. Üçüncü tanımlamada ise kimlik, herhangi bir nesneyi, cismi belirlemede yarayan özellikler bütünü olarak tanımlanmaktadır.

Kimlik teriminin kullanım alanı olarak uzun bir geçmişi olmasına rağmen yirminci yüzyıla kadar popüler bir terim olarak kullanılmamıştır. Yirminci yüzyıldan sonra kimlik ile ilgili popüler kullanım ve tartışma alanı iki temel doğrultuda meydana gelmiştir; psikodinamik ve sosyolojik. Her iki gelenekte kimlik ile ilgili özcü anlayışa yani kimliğin tutarlı olduğunu ve yaşam süresince aynı kalan eşsiz bir öz olduğu öne süren özcü anlayışa karşı çıkar. Buna karşın her iki gelenekte kimlik ile ilgili vurguyu değişik derecelerde, kimliğin yaratılmış ve kurulmuş karakterlerine yapmışlardır (Marshall, 1999: 405). Kimlik kavramının tanımsal bir işlevinden ziyade bu kavramın sosyolojik bir yanının olduğunu ve temel olarak bireyin hüviyet, belge, cisim veya nesneyi tanımlamada kullanılan bir araç olmaktan ziyade, bireyin sosyal yönünü belirlemede kullanılan işlevsel bir alanı oluşturduğu söylenebilir.

Kimlik, ilk başta bireyin özne olması ile birlikte sonra özne olan bireyin söylem ile şekillenmesi ile ve en sonunda ise söylemin özne tarafından kabul görmesi, içselleştirmesiyle oluşan bir süreçtir (Aydoğdu, 2004: 124). Bu çerçevede kimlik, ne bireyin sahip olduğu ve verilmiş belge, ne içerisinde yaşadığı toplum/grup tarafından verilmiş söylem, ne de bireyin bu söylemleri içselleştirilmesidir. Kimlik, bu üç mekanizmanın bir bütün olarak işlenmesi ve içselleştirilmesidir.

Bireyi tanımlayan ve bireyin inşa ettiği tanımlayıcı bir yapı olarak kimlik, genel olarak "ben kimim?" sorusuna verilen cevaplar anlamlı bir bütündür. Bu cevapların bütünü farklı olabilir. Bu bağlamda soruya verilen anlamlı cevapların bütününe kişiyi bütün olarak eylemlerini, benimsediği ve kabul gördüğü kültürel, sosyal kalıplaşmayı, diğer bireylere kendisini tanıma ve tanıma imkânı veren bir yapı olarak tanımlayabiliriz (Ersoy, 2005: 211-212). Bu bağlamda kimlik kavramı salt bir sembolik kalıp olma yerine bireyin sosyal ve kültürel işlevlerini belirleme kullanılan bir olgu, bireyin statüsünü ortaya koyan ve işlevi olan bir kavram olarak ele alınabilir.

Geleneksel Dönem, Tüketim ve Kimlik

Geleneksel toplum (*traditional society*), genellikle modern topluma (kentleşmiş, kapitalist ve endüstriyel toplumu) karşı kullanılır. Modern olmayan çok çeşitli toplumları (yiyecek toplayıcı gruplar, Orta Çağ Avrupa devletleri gibi) bir arada harmanlayan, yargılayıcı bir terimdir. Bu çerçevede geleneksel toplum, aile değerlerinin sıkı sıkıya bağlı olduğu, cemaatin altın çağı gibi özellikler ile anılmasına rağmen, ilkel, geri, duygusal ve bilimsel olmayan bir toplum özellikleri atfetmektedir (Marshall, 1999: 259).

Geleneksel toplum, geleneğin hâkim olduğu, insan ilişkilerinin temel faktörünün gelenek temelli şekillendiği toplum türüdür. Geleneksel toplumlar ile ilgili özellikler, modern toplum yapısının oluşumu, gelişmesi ve tamamlaması ile birlikte daha belirgin bir hale gelmiştir. Modern topları kendinden önceki toplumları ötekileştirerek var eden batı, ötekileştirdiği geleneksel toplumları açıklamalarda bulunmuş, geleneksel toplumların hâkim özelliği olan geleneği tamamen koparmayı amaçlamıştır. Bu çerçevede geleneksel toplumlar, modern toplumun sahip olduğu akılcılık, sanayileşme, kentleşme gibi özelliklerine sahip olmadığı bilinir (Yavuz ve Zavalı, 2015: 128). Geleneksel toplum, geleneğin aktardığı değerler doğrultusunda varlığını devam ettiren ve değişmeyi reddeden yapılardır. Geleneksel toplumlarda örgütlenmeler tamamen aile ve kabileler temelinde gerçekleşmektedir. Değişim ve hareketlilik ise geleneksel toplumlarda yok denecek kadar azdır. Sanayinin gelişmediği, yazının kullanılmadığı, ilkel teknolojilerin kullanıldığı, insanlar arasındaki ilişkilerin kutsal olarak kodlanan ilkeler doğrultusunda belirlendiği toplumlardır (Yılmaz, 2005: 40-41).

Geleneksel toplumlarda kimlik, tutarlı ve bütün bir görünüme sahipti. Bu çerçevede kimlik, sosyo-kültürel ve ekonomik bağlam görece durağan bir yapıya sahipti. Geleneksel toplumlarda bireyler gruba ve kolektiviteye yaşam süreleri boyunca bağlı kalırlar, o grup içerisinde sosyalleşir, o grup içerisinde anlam üretir ve kimlikleri burada oluşur ve şekillenirdi. Bu bağlamda geleneksel toplumda kimlik, görece sabit niteliklere karşılık gelir, tanımlanabilir bir görünürlük kazanırdı (İlhan, 2013: 235). Geleneksel toplumlarda kimlik, bireyin içerisinde bulunduğu grup tarafından şekillenen o grubun ortak özelliklerini yansıtan, içerisinde bulunduğu toplumun değer ve normları ile bütünleşmeyi ifade etmektedir. İnsanlar içerisinde bulundukları toplumun norm ve değerleri etrafında şekillenir ve kendi özünü (aslında o toplumun özünü, değerlerini) ömür boyu taşırlardı. Nitekim Yanıklar'a (2018: 234) göre modern öncesi toplumlarda kimlik, daha çok benzerlik ve daha çok ortaklık üzerine kurulmuş olduğunu ve kimliğin topluluk içerisinde edinilmiş olduğuna vurgu yapmaktadır.

Geleneksel toplumlarda birey ve uğraş alanı ile modern toplumlardaki birey ve uğraş alanı farklılık kazanmıştır. Modern toplumlarda sınıf, statü, iş bölümü gibi alanlar belirgin özellikte iken geleneksel toplumlarda keskin iş bölümü ve ortodoks statüler mevcut değildi.

Geleneksel toplumlarda ilişkiler genellikle akrabalık ilişkilerine dayanırdı. Birey başta akrabalık ilişkilerinin temelinde şekillenirdi ve akrabalık ilişkileri birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. Birey akrabalık ilişkilerinde hem duygusal hem de toplumsal bir bağ kurar ve bu doğrultuda hareket ederdi.

"Durkheim'a göre mekanik dayanışma toplumu oluşturan bireylerin benzerliklerinin çok olması ve bu benzerliklerin bireyler arasında güçlü bir bağ yaratmasıyla ortaya çıkar" (Yükselbaba, 2017: 203). Durkheim mekanik dayanışma olgusu ile işaret ettiği geleneksel toplumlarda toplum parçalanmamış bireylerden oluşurdu. Kolektif bir anlayış ve mantık vardı. Birey içerisinde bulunduğu toplumu ve grubu savunur ve ağırlıklı olarak o grubun norm ve değerlerini benimserdi. Bu çerçevede o grubun üyelerinin çoğunu tanıır ve o doğrultuda hareket ederdi. Toplumsal norm ve değerleri ortaya koyan, din kuralları ve geleneklerdi. Toplumdaki bireyler bu kurallar ve gelenekler çerçevesinde yaşar ve hareket ederlerdi. Akışkan kimlikler yoktu. Toplumsal kabullenmişlik ve sosyalleşme bu değerler çerçevesinde şekillenirdi.

Geleneksel toplumlarda tüketim ihtiyaç doğrultusunda gerçekleşirdi. Bireyler kendi ihtiyaç ve gereksinimlerini gidermek için tüketim yaparlardı. Tüketim alışkanlığından ziyade üretim faktörü daha çok ön plandaydı. İnsanların temel gayesi üretim yaparak gereksinimlerini karşılamak doğrultusunda bir tüketim alışkanlıkları bulunuyordu. Bu bağlamda üretim anlayışında zorunlu ihtiyaç, tüketimin temel faktörü ise bu zorunlu ihtiyaçları giderme anlayışı hâkimdi.

Geleneksel kültürde gerçekten ihtiyaç duyulan ve temel ihtiyaçlarını karşılanması özenli, titiz davranan ve ihtiyaçlarını karşılandığı miktarda yetinen, şükreden bireylerden oluşurdu (Sever, 2019: 288). Geleneksel toplumlarda tüketim, üretim temel olarak ihtiyaca göre yapılır ve bu ihtiyaç doğrultusunda yapılan ürünlerin tüketilmesidir (Aydemir, 2006: 212). Geleneksel toplumlarda birey ve üretim arasındaki ilişki ihtiyaç-tüketim arasında ilişkiye bağlı bir şekilde ilerlerdi. İnsanlar bu doğrultuda hareket eder ve ihtiyaçları giderildiği durumlarda fazlasını istemeyip, şükreder ve yetinirlerdi.

Sanayi öncesi toplumlarda çalışma ve artı ürün elde etme diye bir şey yoktu. Geleneksel toplumlarda insan iş/güç görme gündelik hayatın rutin bir işlemydi. Geleneksel toplumlarda bireyler üretici ve asker olarak görülmüştür. Toplumun bireylerini benimsemesi, koruyup kolladığı "norm" bu iki rolü oynama durumlarına göre yaratılmıştı. Bireyler bu dönemde belirli norm kalıpları çerçevesinde şekillenirlerdi. Geleneksel dönem tarzında birey ve değer ne üretim ilişkisine nede tüketim ilişkisine dayanıyordu. Üretim ve tüketim gereksinimi çerçevesinde hayatın doğal seyri içerisinde gerçekleşen herhangi bir sürece karşılık gelirdi (Şentürk, 2012: 64-69).

Modern Dönem, Tüketim ve Kimlik

Türkçe karşılığı "çağdaş" olan ve Fransızca kökenli bir sözcük olan "modern", genel olarak bir şeyin güncel ve yeni olduğunu ifade etmek için kullanılır (wikipedia.org E.T: 27.09.2021). Modernizm (*modernism*), 19. yüzyıl sonu ile ikinci dünya savaşının başlangıcına kadar olan süre içerisinde, sanat ve edebiyatta meydana gelen değişimleri tanımlamak, betimlemek ve anlatmak için kullanılan bir terim olarak sayılmaktadır. Bazı düşünürlere göre ise ikinci dünya savaşından beridir değişen, dönüşen, gerçekleşen değişimleri tanımlamak için kullanılmaktadır (Marshall, 1999: 508).

Farklı tanımlamaların olması ile birlikte genel olarak modernleşme, durağan ve tarımsal üretime dayanan bir yapıdan sanayileşmiş, okur-yazar oranının arttığı, şehirleşmiş, kitle iletişim araçlarının arttığı, dinamik bir yapıya sahip gibi özellikleri barındıran bir yapı olarak ele alınabilir. Modernleşmenin hâkim özelliği ise tarımsal dayalı bir toplumsal yapıdan sanayiye dayalı bir toplumsal yapıya geçiş olarak belirmektir. Uzmanlaşmayı, farklılaşmayı ve eski değerlerden soyutlanıp toplumun yeniden dizayn edilmesi anlamı taşımaktadır. Modernizm ise belli bir sistematığı ifade etmektedir. Bu sistematik kendi içerisinde belli öğeleri (pozitivizm, rasyonel, akılcı, evrensel gibi) barındıran ve bu özelliklere sahip toplumsal yapıdır (Aslan ve Yılmaz, 2000: 94).

Modernite, temeli Rönesans hareketine dayanan, akılcı dünya ve düşünce biçimi şeklinde tanımlanabilir (Gültekin, 2016: 277). Modernizm, geleneklere ve geçmişe ait her şeyin bir kenara itilmesi, maddeci bir dünya görüşü, batılılık ve çağdaşlaşmayı belirten bir dönemsel pratik olarak değerlendirilir. Akıl merkezde olduğu bu dönem yaşamsal pratikleri ve geleneksel anlayışı temelden sarsmıştır (Batu ve Tos, 2017: 992).

Modernite, gelenek ve din köleliğinden kurtulmak, akılcı ön plana koymak ve toplumsal yaşamı yeniden inşa etmektir. Modernite, aklın öncülüğünde bütün toplumların aynı süreci yaşayacağını savunur. Bireyselleşme, akılcılık, bilimsellik, pozitivizm, kentleşme, sanayileşme gibi kavramlar modernitenin temel değerlerini oluşturmaktadır (Aslan Yaşar, 2011: 10-11) Kökeni Rönesan Hareketlerine dayanan modernizm, akıl, rasyonelliği, bilimi ön planda tutmaktadır. Modern düşünce veya modernizmin temel felsefesi " *akıl, bilim öncülüğünde her soruna çözüm bulacaktır*" şeklinde demek yanlış olmayacaktır. Modernizm ile birlikte birey soyut ve akıl dışı düşüncelerden rasyonel düşünceye geçmiştir. Bu çerçevede aklın yetemeyeceği ve akıl ile üstesinden gelinemeyecek hiçbir sorunun olmadığını, aklın öncülüğünde bütün sorunlara çözüm bulunulabileceği düşüncesi hâkimdir. Modern düşüncede bir bütün olarak insanları birleştirebileceği, insan ilişkilerinin ise akılcı yöntemle ile çözülebileceği, küresel düzeyde bir dünya köyü hedeflemiştir.

Modernizm, insanlar arasında bir bütünlüğü oluşturma hedefi koymuş ve bu hedefine ulaşmanın yolunu ise tüketim aracılığı ile başarmıştır. Özellikle moda ve imaj söylemleri ile birlikte bütün dünyada birbirine benzer yaşam tarzları, düşünme biçimleri, yaşayış biçimlerini oluşturmaya başarmıştır. Tüketim geleneksel toplumdaki olduğu gibi bir ihtiyaç olmaktan çıkmış kapitalizme hizmet etmeye başlamıştır. Küreselleşme ile birlikte farklılaşan tüketim anlayışı ile birlikte modern dönemde kimlik, kendisini denetleye bilen, bağımsızlığını ilan etmiş, sorumluluk sahibi bireyler öne çıkartır. Modernizm ile birlikte birey kendine özgü olan düşünceyi benimsemiştir. Modern dönemin amacı bütünlükçü bir anlayış ile kolektif kimlikleri ön planda tutar ve homojen bir toplum yaratma amacındadır. Bu çerçevede kimlikler bu amaca hizmet edecek unsurlardır. (Yavuz ve Zavalı, 2015: 134-137). Modernizm ile birlikte üretim araçları ve tüketim ilişkilerinde farklılıklar ortaya çıkmış ve akıl öncülüğünde tektipleştirici tüketim aydınlanması gelişmiştir. Bu bağlamda oluşturulan kimlikler bütüncül amaca yönelik hizmet veren birer olgu haline gelmiştir.

Modernizm düşüncesinin gelişimi ile birey kendi kimliğini oluşturmak zorunda kalmıştır. Üretim biçimleri ve iş bölümü ile birlikte birey değişen ve dönüşen toplumda önemli kararlar alma sürecine girmiştir. Toplumsal rollerin çoğalması, ekonomik gelişmeler, kentsel dönüşümler gibi etkenler ile birlikte kimlik problemi doğmuştur. Modernizm de birey bu farklı sosyal rollere adapte olmak zorunda kalmış, sorumlulukları ve sosyal roller arasında bölünmüştür (Karaduman, 2010: 2890).

Modern dönem, toplumları bütün olarak ele alındığı, homojenleştirme eğiliminde olan, kentleşme, rasyonelleşme, akılcı ve rasyonel düşünce ile bir küresel köy oluşturma eğiliminde olan dönem olarak değerlendirilebilir. Modern dönemde tüketim, küresel bir boyut kazanarak bütün toplumlarda (imaj ve moda faktörü ile) homojen bir amaç gütmüştür. Bu çerçevede kimlik olgusu düşünsel bir olgu olmaktan çıkıp, fiziksel bir görünüm modeline dönüşmüştür. Özenti kimlik oluşturma hedefi ile birlikte bireylerin farklılıkları ortadan kaldırma eğilimi vardır. Bu farksızlaştırma hedefine ulaşma gayesinin aracı olarak ise tüketim faktörü kullanılmıştır. Tüketim ile birlikte bireysel farklılaşma ortadan kaldırılmıştır. Ne kadar çok tüketirsen o denli imajın artar, ne denli modayı takip edip uyarsan o denli yenilikçisin mantığı hâkim olmuştur. Moda ve imaj ile birlikte tüketim varoluşculuğun, yeniliğin, modernliğin sembolü halini almış ve bireysel kimliklerden kopuş meydana gelmiştir. Küresel köy olan toplumların küresel farklılıkların kalmadığı kimlikler ortaya çıkmıştır.

Postmodern Dönem veya Tüketim Toplumunda Postmodern Kimliklerin Yükselişi

Postmodernist bir yaklaşım, dilin temsili işlevini kabul edilmez bir işlev olarak görülür. Postmodernistlere göre kelimeler ve onların işaret ettikleri arasında mükemmellik yoktur ve keyfi bir bağ vardır. Postmodern kimliğe uygun olanın ise sembolik temsilin olduğuna vurgu yaparlar. Algılanan her şeyin potansiyel bir sembol olduğuna vurgu yapar ve o şekilde betimlerler. Bu çerçevede tüketici elde ettiği ürüne sahip olmakla kalmayıp, doyuma ulaşma yolu olarak görür ve elde ettiği ürünün sahip olduğu anlam ile kişiliğini birleştirerek bu doyumunu elde eder. Modern toplumda ürün bir mal olmanın yanında birde piyasadaki anlamları ile birlikte sunulmaktadır. Tüketiciler ise ürünü bir mal olarak almakla birlikte ürünün piyasadaki anlamlarını da

satın almış olur. Postmodern tüketim anlayışındaki tüketimin sembolik karşılı anlam satın almak ile birlikte değerlendirilebilir (Binay, 2010: 25). Modern toplumların gelişimi ile birlikte her alanda büyük değişimler meydana gelmiştir. Üretim ve tüketim ilişkilerinde ki değişim toplumsal, sınıfsal, ulusal bir anlayıştan çıkıp küresel bir hal almıştır. Üretim sürecinde ki malların piyasa serüveni sınıfsal veya ulusal çerçeveden çıkıp küresel bir boyut kazanmıştır. Bu bağlamda ürün öznel bir ihtiyaçtan çıkıp nesnel bir forma girmiştir. Üretilen ürünün küresel bir karşılığı ortaya çıkmış ve bir anlam yüklenmiştir. Tüketim bir zaruri ihtiyaç olmasının yanında küresel ölçekli piyasada kavramlar ve anlamlar ile yüklü bir fonksiyonel, işlevsel bir hal almıştır. Postmodernist bir yaklaşım tüketilen ürünün sermaye karşılığı, ihtiyaç karşılığı ile elde edilmesinin yanında ürünün küresel boyutlarda ki anlamsal işlevinin de satıl alındığına vurgu yapılabilir. Bu çerçevede tüketilen ürünün anlamsal boyutu ve karşılığı tüketen birey ile özdeşleştirilir. Birey tüketim alışkanlığı veya ihtiyacını karşılama durumundan çıkıp anlamsal, toplumsal, sınıfsal, sosyal, kültürel bir alana girmiş olur. Tüketim, Ürünün ile birey arasında zaruri bir gereksinimini doyuma ulaştırmanın yanı sıra, bireyin, sınıfsal, kültürel olarak da bir doyuma ulaşmasını teşkil eder bir hal almaya başladığı söylenebilir.

Küreselleşme, dünyanın kaçınılmaz sonu ve kaderi, geri dönüşü olmayan bir süreçtir (Bauman, 1999:7). Küreselleşme, sonuçlarından kaçamadığımız, ondan kaçamadığımız, işleyişi ve yapısı bakımından dünyayı yani toplumları kutuplaştıran, toplumları yoksulluğa, eşitsizliğe ve belki de en önemlisi sürekli bir tüketime mahkûm eden, birey odaklı emeğin sömürülmesine dayanırken sermayenin ise özgürleşmesine neden olan bir süreçtir (Duman, 2017:131). Küreselleşme ve postfordist üretim ilişkileri ile birlikte aşırı bir hal alan üretim beraberinde aşırı bir tüketimi de zorunlu hale getirmiştir. Bu aşırı tüketim için de belirli mekanizmaların gelişmesi zorunlu bir hal almıştır (Güzel, 2007:182).

Kapitalist ekonomide ilişkilerin tüketim temelinde yeniden şekillenmesi, Toplumsal yapının da bu yönde değişmesine neden olmuştur. İlişkiler toplumsal üretim üzerinden tarif edilirken kapitalist ekonomik düzenden sonra toplumsal ilişkiler tüketim üzerinden tarif edilmeye, sosyal ve kültürel ilişkiler tüketim biçimleri üzerinden değerlendirmeye başlanmıştır. Tüketimin anlamı da değişikliğe uğramış ve insanlar sadece yaşamlarını sürdürmek için değil, aynı zamanda tüketim mallarına güçleri yetsin diye çalışmaktadır. Kapitalist sisteme dayanan tüketim de zaman içerisinde teknolojinin gelişimi ile birlikte yön değiştirmiştir. Günümüz kitlesel bir tüketim toplumuna dönüşmüştür (Halis, 2012: 159). Günümüzde postmodernizmden bahsediliyorsa bunun nedeni ve amacı umudun, bastırılmanın ve marjinalliğin de modern üretim ve tüketimin yerini aldığı ve buna işaret ettiğidir. Bu durum artık üretim araçlarının toplumsal mülkiyetine karşı çıkamayan ve giderek daha fazla bir mitoslaşan bir kimliğe çekilmekle tüketimin aydınlanmasına duyulan istek, arzu ve hayranlık arasında parçalanmış kolektif eylemin çözülmesinin neticesini sunar (Touraine, 1994: 208). Postmodernizm ile birlikte artık tanrı krallığı için fazladan üretim mantığının yerini tüketim krallığı için tüketim mantığı ve anlayışı hâkim olmuştur.

Postmodern kuram çerçevesinde bu çözümlemeye olmazsa olmaz önem taşıyan üç önemli bakış açısı, perspektif sunmaktadır. Birincisi ve en temel olanı, postmodernist kuramcılar için dünya hem heyecan verici hem de tehdit edici olarak görmektedir. Tüketim katedrallerinin (Ritzer'in tüketim katedralleri şunlardır; *Fastfood restoranları ve isim hakkı kullanan dükkânlar, Zincir mağazalar, Kataloglar, Alışveriş merkezleri, Elektronik alışveriş merkezleri, İndirimli, mağazalar, Süper mağazalar, Yolcu gemileri, Kumarhaneler, Yetişkinlere yönelik eğlence, Yemeğence*) cezbedici ve büyülemesi ile ilgili süreçler, bu katedralleri canlandırma ve cazibeli hale getirme heyecan verici olarak görülebilir. Ancak şu dikkate alınmalıdır ki bu süreçlerin çoğu aynı zamanda tehdit edicidir. İkincisi, postmodernist yaklaşım, tüketicilerin tüketim araçları vasıtası ile denetlenip sömürüldüğüne yararlı bir çözüm bulmaktadır. Bu yararlı çözüm ise insanların daha çok tüketime yönlendirildiği şeklindeki algılanma durumunu ortadan kaldırıp tam tersi insanların daha fazla para harcama ve satın alma isteklerinin olduğu ve hatta buna can atıkları ortaya konulmuştur. Tüketicilerin çoğu kendilerinin sömürüldüğüne ve denetlendiği fikrine karşı çıkar. Malın veya ürünün fiyatı ne olursa olsun tüketici fiyatları ödeme isteği doğuyor ve hatta daha fazla tüketme eğilimindedir. Üçüncüsü, modern toplumsal kuram, aktörler ve onların yaklaşım, niyet, arzuları üzerinde yoğunlaşır iken tam tersi postmodernist yaklaşım kuramı ise çözümlemeye merkezsizlik getirme amacı içindedir. Bu çerçevede postmodernist yaklaşım, tüketim araçlarının yeniden büyülenmesi ile ilgili süreçleri ile tüketim katedrallerinin yararına çalışan etkenlerin, aktörlerin niyetlerinin sadece bir bölümüne götürdüğü söylenebilir (Ritzer, 2000: 102-103). Postmodernist yaklaşım ile birey artık kültürel, sosyal, sınıfsal ve ekonomik bazda bir alan ile sınırlı değildir ve birey cezbedici, kendisini doyuma ulaştıran bir alan ile kendisini var eder bir durumdadır. Birey olumsuz olarak görülen ve hatta bilinen bir alan olması münasebeti ile bu sömürü veya aldatıcı duygusal durumdan hoşnut bir haldedir. Daha fazla sermaye harcama ve hatta ulaşamadığına daha fazla ulaşma isteği ile hareket edip yeni bir sınıf, kültür ve sosyal alan oluşturma mutluluğu ve arzusu içerisinde. Bireyi tanımlamayan ve değerlerini, yaşamını, duruşunu, fikrini yansıtmayan yeni bir alanda yeni bir özneye, yeni bir bedende kendisini var etmektedir.

Modernizm anlayışında ki kural, düzen, ilerleme, tek düzenlik kavramlarının aksine postmodernizm tanımsızlık ve belirsizliği kendine amaç edinmiştir (Timur, 2017: 1). Dünyayı farklı algılamamızı sağlayan “şüpheliği” meşru dayanaklarından biri kılan postmodernizm “kesinlik”ten uzak, “esnek” bir akımdır (Özsevgeç, 2017: 135). Postmodernizmin birden fazla belirtisi vardır. En önemlilerinden bir kaçını belirtmek gerekirse; kurallığın bozumu, belirsizlik, parçalanma, geleceğe dönüş, melezleşme bunlardan birkaçına örnektir. Ancak dikkat edilmesi gereken bunların hepsinin bir arada olabileceği gibi birkaçı da bir arada bulunabilir (Soykan, 1993, 118). Postmodernizm, kuralsızlık ve belirsizliğin merkezidir ve modern düşüncenin savunduğu her şeyi reddeder ve karşı çıkar. Postmodernizm, bölünmüşlük, parçalanmışlık, farklılık ve özgün olmanın yüceliği çerçevesinde kimlik kavramının farklılık ve benzerliğini ele alır. Postmodernite de yeni kimlik inşasında, belirsizlik, heterojenlik, karmaşıklık, parçalanmışlık ve görecelik kavramları hâkimdir. Kimlik, heterojenlik ve farklılık özünde şekillenmektedir (Karaduman, 2010: 2894).

Tüketim olgusuna yeni bir anlam yüklenmiş ve yüklenen bu sosyo-kültürel anlam, tüketilen ürün ve hizmetin kullanım değerinden çıkıp “kültürel” ya da “psikososyal değer” kazanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu sonuç ile birlikte ihtiyaçtan fazla ve gösterişçi tüketim ortaya çıkmaya başlamıştır (Şentürk, 2012: 75). Postmodern toplumlarda (ki bu toplumlar benliğin merkezileştiği ve bütünlüğün yok edildiği toplumlardır) birey veya tüketici, kişisel hikâyesini, kimliğini oluşturma yolunu imgeleri ve sembolleri kullanarak bulmuştur. Postmodern toplumda birey, tüketerek kendisine bir anlam yüklemiş, hayatını metalara yüklediği/yüklediği anlamlar üzerinde zenginleştirmiştir. Bu çerçevede sembol yüklü kaynakları bireye markalar veya metalar sunar. Bu markalar ve semboller bireye ile birey veya birey ile toplum arasındaki iletişimi kolaylaştırma olanağı sunmaktadır (Binay, 2010: 27). Postmodernist tüketim teorilerine göre, birey herhangi bir Y marka elbise olarak veya giyerek “kimliğine ait” bir tüketim yansıtmakta veya X mark bir otomobil olarak “kimliğini” inşa etmektedir. Birey tüketici olarak “kimliğini” inşa ederken artık bu inşa etme süreci tüketim üzerinden şekillendirilmeye çalışılmaktadır. Bu çerçevede kimlik inşa etmenin “aracı” olarak “semboller” kullanılmaktadır (Paylan, 2015: 63). Modern toplumlarda birey ile sosyal sınıf belirli paylaşım alanları ile bir bütünlüğü ifade etmekteydi. Burada bireyin sahip olduğu ve benimsediği kimlik ile bireyin sosyal sınıfsal kimliği bir bütünlük ve eşdeğerlilik oluşturmaktaydı. Postmodern toplumlarda ise tüketim alışkanlığı ve tüketim serüveni, tüketim araçları ve tüketim mekanizmaları vasıtası ile tüketim ve sosyal sınıfsal durumu değişmiştir. Birey artık satın aldığı ürünün bir anlam bütünlüğüne girmiş durumdadır. Bu çerçevede ürün ile marka anlamlılığı, birey ile kimlik anlamlılığı ile bir bütün oluşturarak farklı, yeni bir anlam, bütünlük ve sosyal sınıf meydana geldiği söylenebilir. İnsan, modern toplum ile bireyselleşmeye, Postmodern toplum ile de bireyselleşmeye doğru yönelmiştir. Bireyselleşen birey kendi alanını tesis etmekte ve bu alanı tesis ederken “sembollere” başka bir ifade ile tüketim yolunu seçerek markalar vasıtası ile inşa etmektedir. Bireyselleşme ve kendisini kabul ettirme, benimsetme yolunu bu doğrultuda gerçekleştirmektedir.

Tüketim artık ihtiyaçların karşılanmasından çıkıp ihtiyacın kendisi haline gelmiştir (Hürmeriç ve Baban, 2012: 99). Tüketim olgusu, aşırı ve gösterişlidir ve her şey insanın kendi etki alanına almış durumdadır. Sanayileşme ve kentleşme ile birlikte ortaya çıkan çalışma alanı dışında ki alan (boş zaman) tüketime konu olmaktadır (Şentürk, 2012: 75). Geçmişten günümüze kadar tüketim olgusu büyük öneme sahip olmuştur ve önceleri bir ihtiyaç, hayatta kalma durumu iken zaman geçtikçe bu anlamından farklı boyutlara ulaşmıştır. İletişim teknoloji ile birlikte kent kültürü ve postmodernist bir düşünce ile birey daha çok tüketme eğilimine girmiştir. Bu eğilimde en çok dikkat çeken olgu kent kültürünü ve postmodernist düşünce anlayışı benimseyen bireylerin tüketim alışkanlıklarında sergilemiş oldukları sembol tüketimidir. Kent kültürünü benimseyen postmodernist tüketici, artık hayatta kalmak için veya bir ihtiyaç, gereksinim olduğu için tüketen birey değildir. Satın aldığı ürününden istek veya ihtiyaçtan daha ötesinde beklentilere sahiptir (Yıldırım, 2019: 60). Sanayi devrimine kadar meydan, mabet olarak bilinen kentler, sanayi devrimi sonrası şekil ve işlev bakımından değişme göstermişlerdir. Sanayi devrimi ile birlikte kentin yeni işlevi bütün dünyaya hızlı bir şekilde yayılmıştır. Kent yaşamının ve işlevinin değişmesi kentte yoğunluğun artmasına neden olmuştur. Günümüzde insanların çoğu kentlerde yaşamını sürdürmektedir. Kentler insan için bir cazibe merkezi, mal ve hizmetlere kolayca ulaşım alanı, sosyal aktiviteleri gerçekleştirme olanağının bulunduğu yerler olarak düşünülmektedir. Sosyal, fiziksel, kültürel gibi bir her alanda sürekli gelişen ve büyüyen kentler, gittikçe farklılaşmaktadır (Bayhan, 2017: 156). Bu bağlamda farklılaşan ve sürekli değişen, yoğunlaşan kent yaşamında bireyin varlığını sürdürmesi, kendisini kültürel olarak bu yeni sosyal toluma uyarlaması gerekmektedir. Kentlerin yoğunluğu ve çok kültürlülüğü ile birey bu farklılıkları, kültürleri, sınıfları uyumu veya kendisini benimsetmesi, içinden geldiği sosyal sınıf, kültür ile başarması mümkün olmadığını görmektedir. Bu olumsuzluk ve yalnızlık ile baş etmenin yolunu ise birey kendisine yeni bir benlik ve kimlik üretmesi ile mümkün olduğu inancına girmektedir. Bu çerçevede birey yeni bir kimlik inşası yolunun ise sınıfsal veya iş bölümü ile mümkün kılınmayacağını farkındadır. Yeni bir “kimlik” ve yeni bir “benlik” inşasını “sembolik” anlam yüklü ürünler/markalar ile mümkün kılmaktadır.

Gösterinin görünür kıldığı şey hem var olan dünya hem de yok olan dünyadır. Bu dünyada meta, her şey üzerinde hâkimiyet kılmuştur. Bu çerçevede meta dünyası olduğu gibi gösterilmiş olur. Bu gösterilmişliğin nedeni ise insanların birbirlerinden ve küresel ürünlerden uzaklaşmasıyla özdeşir. Temelde meta, cisimsel olarak var değildir. Gösteri dilinin var ettiği meta ve niteliği ile bireysel var olma ve gösteri dilinin var etme süreci ile hayat bulmuştur. Üretici anlayışı ve kompleksi ile bu meta gösterimi ve gösteri dilinin varlığı uyum içerisindedir. Gösteri dili aslında meta gösterimidir ve bu yolla var olma ve var etme yoludur (Debord, 2017: 48-49). Günümüz toplumunda tüketimin bireyin hizmetine verdiği sosyal kimliklerin en belirgin özelliği, seçime dayalı olması ve bu özelliği göstermesi, mağaza veya alışveriş merkezleri gibi alanlardan satın alınabilir olması, sembollere dayanıyor olması, hiç bir bağlılığı taşıyor olması ve kalıcı olmamalarıdır (Yanıklar, 2018: 243).

Postmodern dönem veya başka bir ifade ile tüketim toplumunda tüketim, ürünün semboller çerçevesinde elde ettiği anlamıyla birlikte var olmasına ve o anlamı kendisinde var etmesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Üretimdeki metalar artık sadece bir meta değildir. Anlamli ve anlam veren birer toplumsal olgu olma durumunu almıştır. Tüketerek var olma, daha çok tüketerek kendisini, varlığını yüceltme felsefesi gelişmiştir. Buna ulaşma aracı olarak ise toplumların yeni tapınakları olan AVM'ler inşa edilmiştir. Bu tapınaklarda sadece sembol ve markalar ile birey metaların anlamlarını satın alıp anlamlılık kazanmamıştır. Bu tapınakları ile birlikte birey boş zamanlar kavramını da ortadan kaldırmış ve kendisini var yeniden var etme yolunu seçmiştir. Bu postmodern kimliklerin yükselişini başta Z kuşağı dediğimiz genç kuşak bireylerin sıradanlaştırma ve markalaştırma mekanizmaları ile gerçekleştirme amacı vardır.

Sonuç

Geçmişten günümüze toplumlar üretim ve tüketim ilişkilerine göre sosyolojik bağlamda avcı-toplayıcı, geleneksel-tarım, sanayi, modern, sanayi sonrası ya da postmodern toplumlar olarak adlandırılmıştır. Sanayi devrimiyle birlikte dünyada hâkim olmaya başlayan kapitalist sistem üretim ilişkilerine bağlı olarak düşün sistemi ve bu çerçevede toplumsal yapı ve özellikleri şekillendirmiştir. Manifaktör tarzı bir üretime dayalı merkantilist politikaların hâkim olduğu bu dönemde düşünmek ve üretmek eş kavramlar olarak ele alınmıştır. Nitekim Decartes'in "düşünüyorum o halde varım" düşüncesinin toplumsal karşılığı "üretiyorum o halde varım" ve Weber'in (1999) "Kapitalizmin Ruhunu Doğuran Protestanlık Ahlakı"dır teorisi iken, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada tartışılmaya başlanan postmodern toplum ise tüketime dönük bir düşün sistemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim yukarıda modern toplumun öne sürdüğü önermelere karşın postmodern toplum düşüncesi ise "anything goes (her şey olur)" (Feyerabend, 1991: 52) anlayışı ve "tüketiyorum o halde varım" (Bayhan, 2011) felsefesine dayalı bir anlayış ortaya çıkardığı ileri sürülebilir.

Tüketimin hakim olduğu postmodern toplum anlayışında insan ilişkileri ve kimlikler Bauman'ın (2010) ortaya koyduğu üzere daha akışkan bir hal almıştır. Diğer bir ifadeyle, üretim ilişkilerinde kimlikler ve sınıflar daha belirgin iken tüketimin -özellikli gereği- hızlı olması aynı zamanda insan ilişkileri ve kimliklerin de hızla değişim geçirmesine neden olmaktadır. Modern toplumda üretim anlayışı fabrikaların tapınaklar olarak işlev görmesine neden olurken, Tüketim toplumunda karşımıza çıkan benlik oluşturma istenci markalar ve semboller aracılığıyla AVM adı verilen yeni tapınakların inşa edilmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Böylece ürün artık salt bir ürün değil, onun sembol bağlamında bir özelliği de vardır. Ürün ile birey ilişkisi artık tüketim ilişkileri çerçevesinde yeniden şekillenmekte, bireyin üründen faydalanma şekli de değişmektedir. Fakat ürün birey ilişkisi modern döneme göre daha hızlı değişmektedir. Bunun da nedeni, tüketimin hızlı olması ve bundan dolayı ürüne biçilen ömrün kısa olmasında yatmaktadır. Nitekim Simmel'in (2015: 120) de belirttiği gibi moda genel bir şekilde benimsendiğinde artık modaya ilk uyanların belli bir grubun bir bölümü olmasından çıktığı ve modanın yaygınlaşması, aynı zamanda onu yok oluşturan sürükler, çünkü yaygınlaştığı zaman ayırt edici olmaktan çıkar. Böylece birey ile ürün arasındaki ilişki tüketim gerçekleştikten sonra bitmekte ve yeni ürünlere yönelik yaklaşım aynı zamanda yeni bir aidiyete yol açması Bauman'ın ifade ettiği kimliğin hızlı ve akışkan olmasını açıklamaktadır.

Modern dönemde insanın kendisine, ailesine ve ürüne dönük yabancılaşmanın önüne geçebilmek için boş zaman kurumu yeniden düzenlenmiştir. Fakat tüketim toplumunda boş zaman kavramı ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Özellikle AVM'lerde alış-verişin dışında bireysel olarak ya da aile ile birlikte zaman geçirilebilecek dinlenme alanlarının yaratılması insan ilişkilerinde boş zamanların dahi tüketime dönük alanlarda gerçekleşmesi yolunu açmaktadır. Nitekim bu yeni tapınakların insan temelinde iki farklı unsuru bulunmaktadır ve bunlar Sungur'un (2011: 29) ifadesiyle "bireyin sosyalleşme ihtiyacını giderdiği mekanlar" ve "insanların sosyal hayata katılmaları sağlayan mekanlar" dır. Boş zaman hegemonyası tüketim toplumunda etkin bir biçimde hakimiyetini yoğunlaştırmış olmakla birlikte Aytaç (2004: 125) da boş zaman kavramını "özgürlük", "tercih", "doğallık", "otantisite", "entellektüel derinlik", "paket hayatlar", "sınıfsal/statüsel kimlik imgelerini" tüketmeyi içerir hale gelmiştir. Tüketim imparatorluğunun üyelerinin sınıfları, statüleri, aşkları, eğlenceleri, alışkanlıkları, gösterişleri, düşünceleri, rasyonellikleri, ideolojileri, varlıkları, aileleri, çocuklukları kısaca bütün her şeyleri çalmıştır ve farklılaştırılmıştır. Bunlar bireysel olarak elde edilen farklar olmaktan çıkıp sembolleşmiş ve markasallaşmıştır. Bu çerçevede bireyin sahip olduğu kimlikler ise postmodern kimliklere dönüşmüştür. Artık var olma ve kendisini mutlu kılma yolunu bu yeni kimliklerin hızlı yükselişi ile mevcut hale getirmektedir. Artık toplumumuz, tüketiyorum o halde varım anlayışında olan tüketim toplumu, tek tip kültürel özelliklerden sıyrılıp kendi sınıfını oluşturan, varlığını, sınıfını, durumunu, benliğini, kimliğini var eden postmodern toplum, markalar ve semboller ile birlikte anlamlılık kazanan ve kendisini ürünün anlamlılığı ile var eden gösteriş toplumudur.

Tüketim çerçevesi belli gibi görünse de boyutları saptanamaz bir durum içerisinde. Farklı yaklaşımlar ve tanımlamalar olsa daha net bir çerçevesi çizilmiş değildir. Günümüz tüketim anlayışına farklı yaklaşım ve boyutlarına baktığımızda ise temel gereksinimleri karşılama, kendini var etme, sınıf oluşturma, sosyal alan, statü, kendi bilincini oluşturma, doyum bilmeyen bir eksende kendisini doyur gibi yaklaşımlar görünse de asıl olanın ise Baudrillard'ın (2014: 246-247) ifade ettiği gibi tüketim denilen şey kimi saf insanların sandıkları gibi bir emip yutma, yeyip yok etme sürecine benzeseydi, bu durumda belli bir doyum noktasına ulaşılması gerekirdi. Tüketim gereksinimler düzeniyle ilgili bir şey olsaydı tatmin olmayla sonuçlanması gerekirdi. Oysa böyle bir şeyden kesinlikle söz edilemez, zira insanlar her geçen gün daha çok tüketmek istemektedirler. Sistemli ve sınır tanımayan bir tüketim sürecinin ortaya çıkmasını sağlayan düşüncenin kökeninde yaşamın tüm alanlarında sunulan nesnelere sahip olamama zorunluluğunun yol açtığı düş kırıklığı vardır. Göstergeler/nesneler zihinsel düzeyde birbirlerini yerini alabilir ve istenildiği kadar çoğaltılabilirler; başka bir deyişle kendilerinden her an için yok olup gitmiş bir gerçekliğin yokluğunu telafi etmeleri bekleniyorsa böyle olmaları gerekir. Sonuç olarak bir eksiklik duygusu üstüne oturan tüketimin denetim altına alınabilmesi olanaksızdır.

Teknolojik gelişmeler, bilgiye her an ulaşma imkanı, tüketimin eğlenceye dönüşmüş hali, değerlerin değişmesi gibi farklı yaşam tarzına sahip genç kuşak. Bu doğrultuda Tükel (2014: 1-3) tüketim kültürünü, toplumsal statüyü ve kimliği tanımlama biçimi olarak tanımlar ve özellikle gençlik tarafından önemsenmekte ve yaşam biçimlerini tanımlama aracı olarak benimsenip değerlendirildiğine vurgu yapmıştır. Son söz olarak belki de durulması ve düşünülmesi gereken önemli bir faktör de genç kuşak tarafından tüketim faktörünün aşırı bir şekilde benimsenip kabul edilmişliğidir. Moda ve imaj faktörü, semboller ve

markalar ile birleşince genç kuşak tarafından ilgi çekici, cezbedici bir hal almıştır. Bu durum eskimiş kimlikler ile birlikte genç kuşak tarafından oluşturulan yıpratılmış kimlik faktörünü doğurmuştur.

Kaynakça

- ALP, A., (2017): Sosyal Bilimlerde Değer Yargısı Üzerine Tartışmalar, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 43.
- ASLAN, S. ve YILMAZ, A., (2000): Modernizme Bir Başkaldırı Projesi Olarak Postmodernizm, C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı:2.
- ASLAN YAŞAR, G., (2011): Ortaçağ'dan Günümüze Modernite: Doğuşu ve Doğası, Adıyaman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 7.
- AYDEMİR, M. A., (2006): Yetinen Toplumdan Tüketen Topluma; Türkiye'de Modern Tüketim Kültürü'nün Tarihsel Ve Toplumsal Gelişim Seyri, Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi, Sayı: 16.
- AYDOĞDU, H., (2004), Modern Kimlikte Öznenin Ölümü, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 10.
- AYTAÇ, Ö., (2004): Kapitalizm ve Hegemonya İlişkileri Bağlamında Boş Zaman, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:28, No:2.
- BAUDRİLLARD, J., (2014): *Nesneler Sistemi*, (Çev: O. Adanır, A. Karamollaoğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- BAUDRİLLARD, J., (1997): Tüketim Toplumu, (Çev: H. Deliçaylı - F. Keskin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMANN, Z., (1999): Küreselleşme: Toplumsal Sonuçla, (Çev., A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- BAUMAN, Z., (2010), Akışkan Modernite ve Belirsizlik Üzerine. (Erişim) https://www.youtube.com/watch?v=5_j2stuzg0 . (Erişim Tarihi: 31.12.2021)
- BATU, M., ve TOS, O., (2017): Tüketim Kültürü Odağında Modernizm Ve Postmodernizmin Karşılaştırılması, Gümüşhane Üniversitesi, İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, Cilt 5, Sayı: 2.
- BAYHAN, M., (2017): Kentleşme Sürecinde Kentlilik Bilinci; Diyarbakır Örneği, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bingöl.
- BAYHAN, V., (2011): Tüketim Toplumunda Bireyin Ontolojik Mottosu : “Tüketiyorum Öyleyse Varım”, Istanbul Journal of Sociological Studies: 221-248 https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9547/119240#article_cite (Erişim Tarihi: 28.09.2021)
- BİNAY, A., (2010): Tüketim Vasıtasıyla Oluşturulan Postmodern Kimlikler, Yeditepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, <https://www.researchgate.net/publication/267833569> (Erişim Tarihi: 24.09.2021)
- BİLGİNER, A., (2008): Tüketim kültürü, Medya ve Meta Estetik, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- DAL, N. E., (2017): Tüketim Toplumu Ve Tüketim Topluma Yöneltilen Eleştiriler Üzerine Bir Tartışma, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 19.
- DEBORD, L., (2017): Gösteri Toplumu, (Çev: A. Ekmekçi ve O. Taşkent), Ayrıntı Yayınlar, İstanbul
- DUMAN, M. Z., (2017): Zygmunt Bauman'ın Sosyolojik Tahayyülünde Özgürlüğün Modern Sürümü Olarak Akışkanlığın Ve Tüketimciliğin İnşası, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2.
- ERSOY, E.,(2005): Kimlik ve Değerler İlişkisinin Sosyolojik Boyutu, Prof. Dr. Halil Narman Armağanı, Hazırlayan; Cemalettin Çopuroğlu, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- ERSOY, E., (2014): Tüketim Aynasında “Göz”e Yansıyan Seyirlik Ve Sembolik Kimlikler, Istanbul Journal of Sociological Studies 0 : https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusoskon/issue/9553/119317#article_cite (Erişim Tarihi: 25.09.2021)
- FEYERABEND, P. (1991): Özgür Bir Toplumda Bilim, (Çev.: A. Karam), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- GÜLTEKİN, M., (2016), İbni Haldun, Modernlik Ve Modern Sosyoloji, The Journal of Academic Social Science Studies, Sayı: 51
- GÜZEL, M., (2007): Küreselleşme, Tüketim Kültürü Ve İnternet'deki Gençlik Siteleri, (Derleyen; Mutlu Binark). Yeni Medya Çalışmaları, Dipnot Yayınları, Ankara.
- HALİS, B., (2012): Tüketime Değişen Yüzü: Elektronik Ticaret Uygulamaları ve Sosyal Paylaşım Ağları, Tarih Kültür ve Sanat Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 4.

- HATİPLER, M. (2017): Postmodernizm, Tüketim, Popüler Kültür ve Medya. Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı 34. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29145/313804#article_cite (Erişim Tarihi: 28.09.2021).
- HÜRMERİÇ, P., ve BABAN, E., (2012): Simmel, Veblen Ve Sombart'ın Penceresinden Hedonik Tüketim: Ütopyada Negotium Ve Otium, Global Media Journal: Turkish Edition, Cilt: 2, Sayı: 4.
- İLHAN, S., (2013): Akışkan Toplumda Kimlik İnşası: Geçişken, Eklektik, Ben Odaklı Kimlikler, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Fırat, Cilt: 23, Sayı: 2.
- KARADUMAN, S., (2010): Modernizmden Postmodernizme Kimliğin Yapısal Dönüşümü, Journal of Yasar University, Sayı: 17.
- MARSHALL, G., (1999): Sosyoloji Sözlüğü, (Çev: O. Akınhay- D. Kömürcü), Bilim ve 0Sanat Yayınları, Ankara.
- ÖZSEVGEÇ, Y., (2017): Postmodernizm Üzerine, Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi, Cilt: 10, Sayı: 54.
- PAYLAN, M. A., (2015): Tüketim Yoluyla Kimlik İnşası" Düşüncesinin "Mekan ve Nesne" Tasavvuru Bağlamında Açılması Üzerine Bir Giriş Denemesi, Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt-8, Sayı: 3. <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/niguiibfd/> (Erişim Tarihi: 19.09.2021).
- RİTZER, G., (2000): Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek: Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi (Çev: Ş. S. Kaya), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- SENEMOĞLU O.,(2017): Tüketim, Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü Karşılaştırmalı Bir Analiz,İnsan&İnsan Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 12.
- SEVER, M., (2019): Tüketim Kültürü Bağlamında Düşünen İnsandan Tüketen İnsana, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 9. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi.
- SİMMELE, G., (2015): Modern Kültürde Çatışma, (Çev: T. Bora vd.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- SOYKAN, Ö. N., (1993): Türkiye'den Felsefe Manzaraları, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- SOYTÜRK, O., (2019): Tüketim Toplumu ve Su, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- SUNGUR, S., (2017): Tüketimein Küreselleşmesi ve Tüketim Tapınakları: Postmodern Panayır Yerlerinde Alışveriş, Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi, Sayı: 14.
- ŞAN, M. K. ve HİRA, İ., (2004): Modernlik ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları . Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi , (8) , 1-19 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilgisosyal/issue/29116/311493> (Erişim Tarihi: 28.09.2021).
- ŞENTÜRK, Ü., (2012): Tüketim Toplumu Bağlamında Boş Zamanların Kurumsallaştırdığı Bir Mekân: Alışveriş Merkezleri (Avm), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 13.
- TOURANE, A., (1994): Modernliğin Eleştirisi, (Çev: H. Tufan), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TİMUR, K., (2017): Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm, HİKMET Akademik Edebiyat dergisi, Yıl: 3, Sayı: 7.
- TÜKEL, İ., (2014): Tüketimein Yeni Aktörleri: “Y Kuşağı” , Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E-Dergisi, Ankara.
- URL: https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCKetim_toplumu (Erişim Tarihi: 27.09.2021).
- YANIKLAR, C., (2018): Postmodern Tüketim, Tüketim Kültürü ve Toplumsal Kimliğin İnşası, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, KOSBED, Sayı: 35.
- YAVUZ, N. ve ZAVALSIZ, Y.S., (2014): Postmodern Dönemde Kimliğin Belirleyicisi Olarak Tüketim [Tüketilmiş Kimlikler], Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 4.
- YÜKSELBABA, Ü., (2017): Emile Durkheim'a Göre Toplum, Düzen Ve Hukuk: Hukukun Ve Cezanın Evrimi, İstanbul Üniversitesi Hukuk Mecmuası, Cilt: 75, Sayı: 1.
- YILDIRIM, L. N., (2019): Kent Kültürü ve Postmodern Hayat Tarzının Tüketime Etkisi, Anadolu Akademisi, Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2.
- YILMAZ, H., (2005): Gelenek, Gelenekçilik, Gelenekselcilik, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Sayı: 3.
- QULİYEV, O., (2012): Gösteriş Tüketimi ve Tüketim Tarzlarının İncelenmesi: Azerbaycan Örneği, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya.
- WEBER, M. (1999), Protestan Ahlakı Ve Kapitalizmin Ruhu", (Çev. Z. Gürata), Ayraç Yayınevi, Ankara.

Project and Process Realms: Analysis of Two Strategic Management Means in the Context of Competitive Advantage

Proje ve Süreç Alanları: İki Stratejik Yönetim Aracının Rekabet Avantajı Bağlamında Analizi

Tarkan TUNÇ*

* Dr., NPBTK drtunc474@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1132-6677

Abstract

Projects and processes are powerful strategic management means. They play a significant role in the implementation of strategies and in gaining a competitive advantage by using them as a lever. Projects and processes are based on two operationally complementary strong wills (founding and operating will) and strategic-level decisions based on this will. Projects are used to create processes as an output. Processes, on the other hand, support the key indicators of the firm's vital functions. The two approaches are examined together in terms of their mutually supportive contributions to the realization of strategic goals.

Developing project and process competencies strengthen competitive muscles. Effective projects and improved processes bring the business closer to its goals. Success emerges thanks to the positive effects of project and process outputs on key performance indicators (KPI).

In the study, project and process realms are defined, their similarities and differences are emphasized and their functions in terms of strategic management are explained. In addition, it is aimed to clarify the transition zone between the realms and to raise awareness for making the right decisions to achieve greater gains. In this context, decision criteria for determining project and process priorities are presented to firms. Thus, a link will be established between the strategies and these realms, the sustainability of the competitive advantage will be ensured and the synergy created will contribute to the realization of the strategic goals of the firm.

Keywords: Project, Process, Management, Strategy, Competition

Öz

Projeler ve süreçler güçlü stratejik yönetim araçlarıdır. Stratejilerin hayata geçirilmesinde ve bir kaldıraç olarak kullanılarak rekabet avantajı elde edilmesinde kayda değer işlevler üstlenirler. Projeler ve süreçler, operasyonel açıdan birbirinin tamamlayıcısı olan iki güçlü iradeye (kuran ve işleten) ve bu iradelere yönelik stratejik düzeydeki kararlara dayanır. Projeler, bir çıktı olarak süreçlerin yaratılmasında kullanılır. Süreçler ise sürekli iyileştirme gayretlerinin neticesinde firmanın yaşamsal fonksiyonlarının temel göstergelerini destekler. Stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik birbirlerini güçlendirici katkıları itibarıyla iki yaklaşım birlikte incelenmektedir.

Proje ve süreç yetkinliklerini geliştirmek rekabetçi kasları güçlendirir. Etkili projeler ve iyileştirilen süreçler işletmeyi hedeflerine yaklaştırır. Başarı, proje ve süreç çıktılarının temel performans göstergeleri üzerindeki pozitif etkileri sayesinde ortaya çıkar.

Çalışmada, proje ve süreç alanları tanımlanmakta, benzer ve farklı yanları vurgulanmakta ve stratejik yönetim açısından üstlendikleri işlevler açıklanmaktadır. Ayrıca, alanlar arasındaki geçiş bölgesinin netleştirilmesi ve proje ve süreçlerden daha büyük kazanımlar elde etmek üzere doğru kararların alınmasına yönelik farkındalık geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu kapsamda firmalara, proje ve süreç önceliklerini belirlemeye yönelik karar kriterleri sunulmaktadır. Böylece stratejilerle bu alanlar arasında bağlantı kurulacak, rekabet avantajının sürdürülebilirliği sağlanacak ve yaratılan sinerji ile firmanın stratejik hedeflerini gerçekleştirmesine katkıda bulunulmuş olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Proje, Süreç, Yönetim, Strateji, Rekabet

Introduction

Projects and processes are powerful means that focus on different approaches and strategic priorities (Edelenbos & Klijn, 2009) and have special methods, systems, and techniques at planning and control levels (Harrison & Lock, 2004). They have a central position among management concepts (Harvey & Aubry, 2018). All business activities are either part of a project or a process. Work packages such as developing new software, or investing in a machine can be handled as projects. The output of a project can be a product, a service, or a process (Shenhar, 2000). Processes are directly related to the existence of firms and play an important role in their economic survival (Harrington, 1991). The process is considered an initial state as it is the output of the project. According to PMI, ongoing operations fall outside the scope of a project (PMI, 2017).

Projects are increasingly becoming an integral part of business and social life today. The literature confirms this trend. For example, the share of the project work carried out in Germany in the total working time was 34.7% in 2013 (Schoper et al., 2017). These project studies, on the other hand, are carried out in a process-based manner to a large extent. For example, according to a study conducted in England in 2007, 53% of the project studies were carried out to improve processes and 32% to develop new products/processes (Singh & Lano, 2014).

Despite strong research and extensive experience in the field, disappointing project failures are common (Coelho & Valente, 2017; Cooke-Davies, 2002). Many companies make wrong project choices or invest in projects that cannot provide the expected benefit even if they meet the basic success criteria. Efforts resulted in the consumption of scarce resources. The problem is resulting from faulty project expectations, strategic mismatch, inept project management, and poor decision-making competencies (Kerzner & Saladis, 2009). Similarly, focusing on the wrong process solutions leads to unnecessary effort and wasted resources. Sometimes, it can be seen that an improved process does not contribute positively to the process output or that the continuity of the gain cannot be ensured and disappears after a while. However, with the right decisions and choices, it is possible to produce benefits for customers and value for firms, both in the field of projects and in the field of processes (Chang, 2006).

Toyota estimates that only 5% of all industrial activities add value to the firm, 35% do not add value although necessary, and the remaining 60% is pure waste (Maylor, 2010). The multiplicity of non-value-creating activities is important as it shows the extent of unnecessary efforts and resource consumption. In this context, firms need to make effective use of projects and processes both to create new values and to eliminate efforts that do not create value, while walking towards their strategic goals.

Global competition and changing customer expectations constantly increase the cost of operations. To meet expectations, firms need stronger infrastructure and technology investments on the one hand and seek ways to increase their performance by improving their processes on the other. Strategies and project preferences and process solutions need to be compatible and considered together. Because when solutions are compatible with strategic goals and decisions are taken in a way that supports these goals, the greatest benefit can be obtained from projects and processes. Weakening the link with strategies can result in dramatic failures (Skrinjar & Trkman, 2013).

The paths followed by the projects and processes, the tools they use, and the outputs they produce are different. In this context, it can be said that there is a kind of complementarity relationship between them and thus they create synergy. Synergy occurs thanks to the project's ability to create new products, services, and processes, and the process's ability to continuously improve existing ones. At points where processes cannot be improved any further, project solutions can step in and provide transformation.

How to manage the uncertainties that arise when process improvement efforts are ineffective is not a subject that has been studied much in the literature (Harvey & Aubry, 2018). Moreover, very few groups of researchers have been paid attention to this issue (Maylor et al., 2015). However, the intersections of projects and processes are very critical and need to be handled meticulously. In this context, it is aimed this study will contribute to a better understanding of these decision realms as a source of competitive advantage within the framework of the firm's resources and capabilities.

Literature Review

Two basic views describe a firm's competitive position. These are the Industry-Based View (IBV) explained by Michael Porter in the 1980s and the Resource-Based View (RBV) prominent in the 1990s (Caliste, 2013). While IBV focuses on the role of external elements in providing a competitive advantage, RBV focuses on the role of internal elements such as strategic resources, dynamic capabilities, and competencies. If resources and capabilities are valuable, rare, inimitable, and have organizational support, in other words, if they fall within the framework of VRIO, it can provide a competitive advantage (Barney & Hesterly, 2015). Strategies based on RBV recognize that resources are not evenly distributed among firms and use this heterogeneity to explain different levels of success (Killen & Hunt, 2010).

Competitive advantage is achieved through resources and capabilities. The firm thus defends itself against its competitors. Competitive advantage cannot be gained by accident, conscious effort is required (Vafaei et al., 2019). The basic question of business strategy is about how to gain a competitive advantage (Benner & Veloso, 2006). Developing a competitive strategy is to develop a general formula about what the competitive dimensions and targets will be and what policies will be implemented to achieve these targets (Porter, 1980). Almost all of the strategy frameworks used today are based on the understanding that

the main purpose of strategy is to provide a sustainable competitive advantage (McGrath, 2013). According to Porter (1980), every organization has a competitive strategy, whether it is clearly defined or not.

Projects and processes are useful means for firms seeking to transform their strategies into a competitive advantage. Both the project and the process approach are fundamentally based on systems theory and offer a general framework within which problems can be solved in integrity. Project management has established its scientific field by removing itself from daily operational activities over time. Thus, it can be said that the field of projects supports strategies more strongly and its connections are stronger (Harvey & Aubry, 2018).

In the literature, the number of studies that examine projects and processes comparatively is very few. When the relationship of these two areas with strategy and competition comes into play, this number drops considerably. However, the number of theoretical and empirical studies examining the relationship of projects or processes with strategy or competition is high (Edelenbos & Klijn, 2009). Based on complementarity, no study has been found to introduce the dynamics of the transition zone between projects and processes.

Project Literature

Project management is of strategic importance and its value is increasing rapidly. Because it is thought that making the project management compatible with the business strategy will make the firm reach its goals more easily (Pinto, 2019). Thus, there is a need for studies on how to achieve this strategic alignment. Many firms have misaligned projects and lack a systematic approach to aligning those projects with their strategy. Although projects are accepted as the cornerstones of business strategies, the fact that projects are not handled with due diligence, especially at the functional level, makes this adaptation difficult (Srivannaboon, 2006).

Alignment between strategies and projects is critical, and project management needs to ensure that projects align with both business strategy and functional strategies. Business strategy, portfolio management, project selection, planning, and execution are often the responsibility of senior management. When alignment is achieved, the strategy portfolio drives the portfolio project management, and the project management drives the projects and teams. In many cases, however, this alignment cannot be achieved and firms fail to link their projects to their portfolios and business strategies. The alignment problem causes the organization to implement projects that will not contribute anything to its goals, thereby wasting significant organizational resources (Milosevic & Srivannaboon, 2006). Turner (2007) proposes Portfolio Management as a tool that enables managers to monitor, and control projects and programs to align project management with business strategy.

According to Jamieson & Morris (2007), although projects and project management are often one of the important means for implementing strategies, this area has been the subject of few detailed studies. Strategy formulation starts from the firm's mission and goals and extends to the corporate, organizational, and functional levels. Whether a project is directly related to business units or indirectly through portfolios and programs, it is necessary to have project management processes integrated with strategic management to move business strategy to project strategy most effectively. Project selection is an important stage of this association.

The harmony between the projects and the business strategy paves the way for the emergence of new and creative strategies that will provide a competitive advantage. This alignment also helps senior management to select the project that suits its objectives. Defining strategic objectives is necessary for project success and for achieving a competitive advantage with the project. A mismatch between strategy and projects can lead to loss of market share opportunities (Awwal, 2014).

The project management area has been significantly standardized by organizations such as ISO, PMI, IPMA, and APMG. PMBoK (PMI) is the most dominant standard as it is used in over 75% of projects worldwide. Project management emphasizes standards, techniques, and certification (Söderlund, 2004; Singh & Lano, 2014). Projects are important mechanisms for strategic and operational goals. Due to time-based competition and rapid technological advances, managing a project brings many challenges with it. Meeting the general requirements of the project output and its integration with the existing structure are the most important problems for project management (Söderlund, 2005).

In addition to the need for projects to support strategies, project managements also need to monitor and improve different parameters, especially cost, time, and quality (*iron triangle*). Other parameters can be listed as efficiency and effectiveness, reliability, profit, sustainability, customer satisfaction, personnel development, management support, organizational learning, strategic goals, knowledge, and reduced waste (Atkinson, 1999; Pinto, 2019; Shokri-Ghasabeh & Kavousi-Chabok, 2009).

There is a strong correlation between project management and corporate success and competitive advantage (Jaleel & Khan, 2013). This correlation arises as a result of direct or indirect relationships. In project-based organizations, project gains fall directly to the bottom line, while in operations-based organizations, projects indirectly increase their profit margins. R&D projects directly increase revenue, shorten new product development time, strengthen the competitive position, increase product sales and profitability. IT/IS projects, on the other hand, provide direct or indirect financial returns. It shortens the time to market and the return on investment, reduces operating costs, and creates sustainable value (Cooke-Davies, 2002).

Process Literature

Understanding business strategy is very important to improve business processes and make the business run better. For this, companies need to identify the critical business processes that support the business strategy, execute them consistently, and

improve them continuously. The quality of the processes and the key performance indicators show the extent to which the processes are aligned with the strategy (Lehmann, 2012).

Business Process Management (BPM) stands out as an important management discipline used in the realization of business strategy (Kirchmer, 2017). For companies to fully exploit the potential of process management, operations managers need to make decisions based on strategic priorities and implement process improvement initiatives in line with these priorities (Kirchmer et al., 2018). Thus, BPM helps a firm to achieve its strategic goals by improving, managing, and controlling key business processes (Jeston & Nelis, 2008; Ubaid & Dweiri, 2020). In addition, the expectations of increased revenues, lower costs, profitability, improved quality, efficiency, and performance in the operational dimension are thus met (Hammer & Champy, 1993).

BPM is the best practice management principle in maintaining competitive advantage in the strategic dimension (Hung, 2006). BPM owes its existence to Total Quality Management (TQM) and Business Processes Reengineering (BPR) (Jeston & Nelis, 2008). BPM is based on dynamic capability theory and acts as a facilitator to manage business complexity. Dynamic talent theory and competitive advantage perspective have shown that BPM can be a distinctive potential resource that can create sustainable competitive advantage (Nadarajah & Kadir, 2014; Eisenhardt & Martin, 2000). According to Caliste (2013), dynamic capabilities provide a competitive advantage by enabling companies to develop new resource configurations.

Some studies in the literature show that process management can provide a competitive advantage to the firm, while others show that it cannot. The difference is that these advantages have less impact on competition as more firms adopt similar improvements. As process management turns into practices that are easily adopted by companies, it becomes relatively difficult to turn gains into advantages (Benner & Veloso, 2006). From this point of view, for example, it is understood that some business process practices and techniques increase profitability while others have less impact on financial performance. For this reason, it is of greater importance to align objectives with each other and with core business processes and to align them with strategies (Skrinjar & Trkman, 2013). Thus, as a result of many empirical studies, it is possible to talk about a positive correlation between corporate success and process management (Anand et al., 2013).

According to Cleveland (2006), it is necessary to ensure internal consistency in processes to increase business process gains. *Consistency* means unifying process definitions, measuring outputs accurately, and aligning process goals. Consistency increases the effectiveness of the process by providing *optimization*. In this context, *automation* can be focused on by automating manual operations. Automation has an impact on ROI as it provides shortened cycle time, lower cost, increased quality, and rapid access to critical data. Next comes *compliance*, which refers to procedural requirements against legal regulations. The final stage is the *integration* of IT infrastructure and complex processes and operations by communicating with each other.

To be competitive, it is necessary to improve business processes constantly. Successful BPM helps to gain a competitive advantage at lower costs. BPM is a method that helps organizations achieve their strategic goals. Therefore, processes need to be periodic re-evaluation, benchmarking, and improvement. Processes that are low in value, low effectiveness, or at low-efficiency levels may be subject to decommissioning, consolidation, or elimination (Lehmann, 2012).

Projects and Processes Realms

Problems in business life arise from being ineffective against the productivity and quality gains of competitors as a result of not keeping up with the pace of environmental change. Opportunities for change are often missed because the management level deals with management not leadership and maintenance engineering, not organizational architecture. Due to the problems of insufficient growth, low profitability, and declining market share, managements occasionally take up the restructuring weapon. Restructuring is concerned with correcting mistakes and rarely brings drastic change and lasting improvement. Since it is a weak competitive element, it cannot ensure the continuity of competitive advantage. Rather, the aim is to preserve the current situation (Stalk & Hout, 1990). But to be concerned with correcting mistakes is not to be concerned with the future. Instead, companies prefer reengineering. Reengineering weeds out useless work speeds things up and focuses on quality and customer satisfaction. It is more promising than restructuring. If the industry is undergoing a major transformation and the firm lags far behind this transformation, both efforts will fall short. In this case, the compatibility of new strategies and efforts gains great importance (Hamel & Prahalad, 1994).

Managerial decisions in business life can be grouped into three groups: *i.* Decisions that keep things running as they are done. *ii.* Decisions that partially or significantly change the business. *iii.* Decisions that greatly change or completely transform the business. The first is “*approval*”, which allows getting the same outputs over and over, the second is “*change*”, which gives a better output, and the third is “*transformation*”, which allows getting completely different output. Approval serves the goals more of process management, change serves the goals of both process and project management, and transformation serves more of project management. Thus, it can be said that project and process managements have capabilities that both ensure continuity and trigger change and transformation. Projects and processes cover all activities carried out to provide products and services to the customer. While processes can be encountered at any time in a business, projects emerge when they are needed. Therefore, administrations have to make decisions about processes and projects at any time.

Projects are powerfully transformative and problem solver that radically changes their focus. The need for transformation applies to every process. In cases where process improvements are insufficient, projects step in and realize the transformation. Here, the timing and extent of the intervention are of great importance. Project work can be initiated by establishing a

transformation framework for the intervention. Transformation involves much larger changes than improvements (ABPMP, 2013).

Projects are evaluated according to their goals and methods. This distinction leads to four types of project implementation. *i.* In engineering projects, objectives and methods are defined. *ii.* In research projects, both are undefined. *iii.* In product development projects, while objectives are defined, methods are undefined. *iv.* In software development projects, while the methods are defined, the objectives are undefined. Well-defined goals and methods increase project success, while undefined goals and methods increase failure (Turner & Cochrane, 1993). In processes, both goals and methods are defined. Here, engineering projects and engineering processes converge. For example, a bridge construction project is perceived as a process because of the numerous bridges that have been built before. But this is a project, not a process. Knowing their distinctions and basic features is essential to get the maximum benefit from projects and processes.

Projects Realm

A project is a temporary endeavor to create a unique product, service, or result. It is done for a strategic position to be attained, a purpose to be achieved, a result to be obtained, a product to be produced, a service to be performed. It has a start and end date. It drives change and creates value (PMI, 2017). The projects area is a reliable way of managing business objectives and is one of the important development areas (Svejvig & Andersen, 2015). The life cycle of a project consists of basic stages; *i.* conceptualization. *ii.* Planning. *iii.* Execution. *iv.* Termination. The information required for the execution of the stages is provided with the help of developed standards (Sandhu & Gunasekaran, 2004; Pinto, 2019).

Project management is the application of knowledge, skills, tools, and techniques to project activities to meet project requirements. It enables projects to run effectively and efficiently (PMI, 2017). While projects turn strategy into action (Romero, 2018), project management provides the firm with the necessary power to cope with competitive pressures and uncertainties (Killen & Hunt, 2010). Project management includes tangible and intangible assets. Tangible assets contain explicit information while intangible assets are based on tacit knowledge. This information is also the knowledge of “*what*” and “*how*”. While the RBV framework is receiving increasing attention, few studies have used it to examine project management capabilities as a source of competitive advantage. However, project management is of great importance in the relationship between competitive advantage and the VRIO framework (Mathur et al., 2013).

Project success is about meeting project expectations. The general approach is that a project is considered successful if cost, time, and quality constraints are completed successfully (Maylor, 2010; Lindhard & Larsen, 2016; ABPMP, 2013). Although the criteria are well known, it is very difficult to achieve them in reality. Often companies have to sacrifice others to achieve one of the three goals (Patrick & Warchalowski, 2013). Even if these constraints are met, the project can be seen as a failure in the eyes of the customer. For this reason, the performance and efficiency of the project output should also be considered (Kerzner & Saladis, 2009; Shenhar, 2000). A project that fulfills the specification criteria on time and within its budget is not considered successful if it cannot deliver the expected performance and value. The success of project management is considered together with the dimensions of project expectations, customer satisfaction, profitability, market share, and innovation (Mathur et al., 2013). Ensuring that projects are compatible with strategic goals, ensuring stakeholder participation, managing change and risks, and ensuring sustainability are other issues under the responsibility of project management (Schelini et al., 2017).

Project management is a complex field of management that requires technical and human skills and helps the organization achieve its strategic goals. It can support all business models. Project management is a popular means needed to improve internal operations, respond quickly to external opportunities, make technological breakthroughs, develop new products, and manage business challenges. It forms the basis of offering more added value (Pinto, 2019). Therefore, the traditional role of project management is expanding from an operational perspective to a more strategic perspective. Better business results are achieved in projects managed from a strategic point of view. Thus, companies spend time and attention on activities that will improve business results in the long run, deal with customer needs, competitive advantage, and market success, and focus on producing better business results. The main idea in project management is to adopt a strategic perspective (Shenhar, 2000).

Since projects are conducted towards an output that needs to be defined (Slack & Brandon-Jones, 2018), they are based on a vision of the future. Project management capabilities in companies are often limited. To improve these capabilities, companies need to focus on; *i.* Project selection techniques (cost-benefit analysis, risk and sensitivity analysis, etc.). *ii.* Project execution planning techniques (WBS, PEP, etc.). *iii.* Project scheduling and coordinating techniques (bar chart, life cycle, LOB, PERT/CPM, etc.). *iv.* Project monitoring and progress techniques. *v.* Project cost and productivity techniques. *vi.* Project communications and clean-up techniques (Mishra & Soota, 2005).

Project Portfolio Management (PPM)

A portfolio consists of projects, programs, sub-portfolios, and operations managed as a group to achieve strategic goals. Portfolio management includes centralized management of one or more portfolios. The portfolio's programs and projects may not be directly related to each other. Portfolio management verifies that the entire portfolio is aligned and consistent with strategies (PMI, 2017).

PPM is a dynamic capability required to integrate resources, create, organize and prepare the capabilities needed for different projects. PPM supports all the approaches necessary to give the organization a competitive advantage (Caliste, 2013). This

dynamic capability both facilitates the organization's responsiveness to change and contributes to competitive advantage by prioritizing and selecting projects. The PPM capability enables the alignment of projects with strategy and distributes resources evenly among projects. Firms should invest in creating and developing their PPM capabilities to generate more returns from projects (Killen & Hunt, 2010).

PPM also influences long-term acquisition, development, and depreciation decisions of the corporate resources that support the strategy. PPM helps develop the organization's existing resources and capabilities while utilizing them. Effective PPM capability provides organized support for companies to select projects that can create a competitive advantage (Ferreira et al., 2019). It can be said that PPM, which is a necessary skill for managing projects to maximize their contribution to the firm's strategic goals, will create a competitive advantage as long as it is effective in achieving these goals, and the advantages created will be sustainable as long as it facilitates adaptation to the dynamic environment.

Project Management Maturity (PMM)

PMM is the ability to simultaneously and in series plan and manage a firm's portfolio of projects. Evaluating a firm according to the PMM model reveals several possible improvement suggestions (Chinta & Kloppenborg, 2010). Companies with high PMM use project management both as a core competency and to develop other competencies. Thus, it is possible for the strategies to be successful and to obtain high returns from the project investments. By providing certain skills and unique abilities, they can create a competitive advantage (Reginato & Ibbs, 2002), and create new resources that will contribute to this advantage (Schelini et al., 2017). Firms with high PMM levels can more successfully reduce project management costs and create customer benefits by transferring these savings to the customer (Reginato & Ibbs, 2002).

PMM models allow comparing successful project implementations. Thus, current practices related to project management, PMM provides a systematic method for analyzing, comparing, and improving against standards. As the project management matures, it becomes easier to apply project management principles in the processes, and the organization becomes "*project mature*" as the problems are tried to be overcome in innovative ways (Pinto, 2019).

Maturity is a concept that refers to the level of effectiveness of the organization's capabilities in performing tasks. It is used to assess the current situation, guide improvement initiatives, and control progress (Röglinger et al., 2012). Maturity models support companies that want to realize their strategies with the help of their projects. The models not only explain the level of project management but also provide a roadmap and explain the steps to be followed for improvement (Caliste, 2013). There are many maturity models. It is stated that the OPM3 model developed by PMI is a model that can provide a competitive advantage to companies due to its strong strategic approaches (Farrokh & Mansur, 2013).

Project Management Office (PMO)

A PMO is a unit or division that oversees the management of projects. PMO provides direct expertise support to project management to help projects achieve their goals. PMOs have three functions according to their degree of control and influence over projects: *i.* The supportive function advises projects with the help of good practices, training, and lessons learned from past projects. *ii.* The controlling function provides support for compliance with standards and procedures. *iii.* The directive function undertakes the projects of the organization and directly manages them (Pinto, 2019).

PMO guides the creation of a project management culture in the firm. It facilitates the sharing of resources, methodologies, tools, and techniques by standardizing governance processes. PMO responsibility can be extended from providing necessary support to project management to direct management of one or more projects (PMI, 2017). As the field of project management evolves from single project management to an all-encompassing management approach, PMOs emerge as a natural evolution and manage the complex web of relationships that connect strategies, projects, and structures. PMO strategically guides the organization. The level of guidance and the PMO's capacity to direct strategic activities reflect the organization's level of PMM.

PMO is the result of the maturation process and is at the core of enterprise project management. It is also considered a sign of maturity because it appears at the end of a certain maturation process. Enterprise project management is an organizational capability and the role played by PMO in this field cannot be ignored. When a project management capability that can achieve strategic goals is combined with the role of PMO that manages, monitors, and organizes resources well, a significant advantage is gained against the competition (Caliste, 2013).

Processes Realm

Process is a set of activities that transforms inputs into outputs and interacts with each other (TS ISO 10006, 2004). It gives a holistic view of all processes by integrating corporate capabilities (strategic alignment, method, technology, people, and culture) (vom Brocke & Mendling, 2017). Business processes consist of a set of activities, sub-processes, or logically related tasks. It is characterized by its in-unit and cross-functional structure. It works horizontally and links operations to strategic goals and customer needs (Ubaid & Dweiri, 2020; McCormack, 2001).

Processes can be classified into three groups; managerial processes, operational processes, and support processes (Kirchmer, 2017; Lehmann, 2012). Managerial processes are related to strategy and direction setting, business planning, and audit functions. Operational processes are all processes that create value, from production to delivery. Support processes, on the other hand, include activities that support the value chain such as financial, personnel and information processing (Armistead

et al., 1999). Process management requires visualization, measurement, and continuous improvement of business processes (Sujova & Marcinekova, 2015). Thus, it is possible to reduce costs, shorten cycle times, produce products that meet customer demands, increase customer satisfaction, improve quality, increase productivity, and improve operational effectiveness (Springer, 2013).

Alignment is the most important function of BPM (Elzinga et al., 1995). The firm's strategic goals are linked by correlating its organizational structure, culture, corporate values, performance management, coordination ability, and corporate learning ability (Armistead et al., 1999). BPM helps the firm reduce its technological risks and gain flexibility. It increases performance and efficiency by incorporating agility into business processes (Ubaid & Dweiri, 2020). It focuses the entire organization on process improvement (Lee & Dale, 1998). When the firm adopts BPM, its impact is felt throughout the firm (Hung, 2006). Improvement means increasing performance, reducing costs, shortening implementation times, and reducing error rates. BPM is about managing events, activities, and decision mechanisms that add value to the organization and create value for the customers rather than individual activities (Dumas et al., 2018). It focuses not only on automation and process analysis but also on the management and organization of firms (van der Aalst, 2013).

Operational processes transcend traditional boundaries and occur across functions. As strategic tasks cross-functional boundaries, functional structuring creates inconsistencies in achieving strategic goals (Kanji, 1995). Firms have realized the need to move from function-based (vertical) to process-based (horizontal) to carry out clearly defined customer-oriented activities (Zairi, 1997). Process orientation is adversely affected by the limitations of functional management. Therefore, it emphasizes cross-functional performance rather than optimization of functional structure (Hung, 2006). According to Hammer & Champy (1993), process orientation is one of the basic elements of organizational development. Process orientation contributes to increasing current profitability by transforming organizational knowledge into shareholder wealth (Chinta & Kloppenborg, 2010).

Business Process Improvement (BPI)

The basic principle of BPM is continuous improvement. BPI ensures the effective and efficient use of resources-facilities, people, equipment, time, capital, and inventory. Improvement makes activities better by giving them new qualities. Improvement efforts have enabled the progress of civilizations by meeting the increasing needs of humanity for centuries (Lehmann, 2012). Identifying improvement opportunities is easier with the help of BPM (McAdam, 1996).

The BPI framework unifies all improvement efforts. BPI starts with *an idea* with stakeholder engagement and strategic goals in mind. This improvement idea requires a good understanding of existing processes. At this point, *the performance measurements* of the processes show which processes need improvement first. Thus, an *improvement road map* can be prepared. *The organizational structure* meets the skills, incentives, and attitudes required for improvement efforts. Efforts are futile because employees do not have basic skills, their efforts are not encouraged, or their authority and responsibility to initiate improvement is unclear or limited. A *toolbox* consisting of effective tools should be prepared to be used in the process (Andersen, 2007).

Every BPI activity is an attempt to improve the alignment of processes with strategies and customer expectations. BPI determines, analyzes, redesigns, and implements the process to be improved (ABPMP, 2013). If the processes are statistically sufficient and stable, or if the output characteristics are predictable and can meet customer requirements, the expected results from continuous improvement are achieved (IATF 16949, 2017). Improvements are considered successful as they make processes more effective, more efficient, and more adaptable to changing demands.

Improvements are cyclical and continuous. When a strong improvement culture is established in the firm, improvement becomes inevitable (Andersen, 2007). Improvement ideas are handled with the PDCA cycle (Plan-Do-Check-Act). PDCA is the mechanism that works at the very core of improvement thinking (TS ISO 10006, 2004). The PDCA cycle is operated to ensure processes are well managed, resources are used properly, and opportunities for improvement are evaluated (IATF 16949, 2017). For process improvement opportunities, sectorial best practices are generally followed and benchmarks between applications are made (Bost, 2018). Benchmarking reveals weaknesses and strengths. It also provides an understanding of how business strategy can be differentiated, how resources can be used more effectively, and how investments can be managed more accurately to create a competitive advantage (Lehmann, 2012). BPI begins with personal improvement and extends to group improvement, quality improvement, process simplification, process reengineering, business integration, and business reengineering (Childe et al., 1994).

Business Process Reengineering (BPR)

Kaizen is a philosophy focused on incremental and continuous improvement. Kaizen cannot radically change existing processes. When Kaizen gains begin to decline, the radical change option should be prioritized (Childe et al., 1994). These radical process improvements, called BPR, were advocated by Michael Hammer (1990) in the early 1990s and suggested by Thomas Davenport (1993) as a complement to continuous improvement (Harvey & Aubry, 2018).

BPR is the fundamental rethinking and radical redesign of business processes to achieve dramatic improvements in performance measures such as cost, quality, service, and speed (Hammer & Champy, 1993). Radical performance improvements are achieved with BPR. BPR cannot be performed in small, cautious steps. They must be used in conjunction with integration and automation instruments to achieve strategic goals (Childe et al., 1994). BPR consists of 7R components (realization, requirement, rethink, redesign, retool, reevaluate, and re-orchestrate) (Mishra & Soota, 2005).

BPM, as an integrated management philosophy, emphasizes incremental and radical changes, continuous improvement, customer satisfaction, and employee engagement. TQM and Lean are incremental, evolutionary, and continuous (IEC). BPR, on the other hand, is radical, revolutionary, and one-time undertaking (RRO) (Hung, 2006). BPM integrates the IEC methodology of TQM and Lean with the RRO methodology of BPR (Nadarajah & Kadir, 2014; vom Brocke & Rosemann, 2015).

BPR is called by names such as process innovation, business process redesign, business engineering, and process engineering. BPR can be quality-driven or IT-driven. Quality-driven BPR is a quality improvement methodology. IT-driven BPR uses business modeling, soft systems analysis, and workflow and value chain analysis techniques. Thus, it aligns processes between functions (McKay & Radnor, 1998). The transition to BPR is faster thanks to IT that already has a cross-functional perspective. IT-driven BPR is a more comprehensive approach than connecting computers and consolidating databases (Childe et al., 1994).

BPR transforms processes by rethinking activities. Transformation is achieved through the creative application of innovative approaches, techniques, and technologies to business. Transformation should be addressed at the organizational level and implemented at all levels, as its scope concerns all business units. The goal is to find ways to make processes better. These can be new equipment, new application, new IT infrastructure, new approaches, new staff, and new skills. It is strategic because it is a deviation from the firm's past approaches and thoughts. It is the firm's commitment to modernize, upgrade and rethink its operating model and is long-term (ABPMP, 2013).

Business Process Standardization (BPS)

Process improvement starts with a process definition and is standardized by recording procedures. As the activities are repeated, the process gains a stable structure, and it gets perfect by becoming effective and efficient with improvement efforts. After each recovery, the procedures must be adapted to the new situation, that is, standardized. Standardization provides a strong basis for process improvement studies by ensuring that activities are always carried out in the same way. If the execution of activities differs from person to person, it becomes difficult to make improvements. Standardization is a necessary prerequisite for improving processes. Procedures should document standards and be available for each process. Procedures should show the management and employees how the process should be operated. They should be realistic, clarify responsibilities, determine the limits of authority, be closed to different interpretations, be easy to understand, and define training requirements and performance standards. Procedures should include written instructions and flowcharts (Harrington, 1991). Standards should be aligned with strategies (van Wegberg, 2004). Standardization defines the best, easiest, and most reliable ways of doing business. It brings the processes to a stable level, provides balance and sustainability. The goal of standardization is continuous improvement. JIT, 5S, Kanban, and TPM support standardization (Dennis, 2015).

Standardizing is not fixing. With standardization, risks and uncertainties should be minimized, but processes should not be allowed to lose their flexibility. The process entropy will inevitably rise over time and the need for improvement will arise. Firms operating in the same sector come closer to each other and reach similar productivity levels by standardizing and automating their business processes over time. In this case, process improvement ceases to be an element of competitive advantage and becomes the norm (Marjanovic & Freeze, 2012). As quality has become a feature that everyone has as a hygiene factor since the 90s and the effect of competitive advantage decreases over time (Kaplan & Norton, 2015), the effect of process improvement activities on competition may decrease over time. However, process management supports efforts to create new advantages by offering change opportunities in terms of the tools it uses.

Project and Process Integration

Incremental improvements are the repetitive behavior form of the processes domain. Since the change happens incrementally, it is easier for the employees to adapt to the change. For radical improvements, BPRs and projects are leveraged. Incremental improvement is no longer sufficient for many companies today. Therefore, incremental improvements and radical improvements should be managed together (Chinta & Kloppenborg, 2010).

A project-based firm produces its products and services through projects. These organizations thrive on the knowledge they learn from projects. Like knowledge production, learning is more valuable when it is organizational rather than individual (Williams, 2008). Learning is a central function needed to maintain and improve competitive success. There are two types of learning: i. Exploitative learning, and ii. Explorative learning. Exploitative learning is single-loop, operational, reactive, and incremental. On the other hand, explorative learning is double-loop, strategic, proactive, and radical. Organizational learning takes place through the creation, sharing, and use of information with the participation of all employees (Chroneer and Backlund, 2015). Learning through projects is both exploitative and explorative learning (Eriksson & Leiringer, 2015). What is learned from processes is more exploitative learning. Therefore, projects are characterized by innovation and differentiation, and processes by repeatability and continuous improvement (Harvey & Aubry, 2018).

Firms grow and develop thanks to their processes (Jansen et al., 2006). Projects are necessary both to develop new processes and to radically improve processes. There are radical improvements in the projects area, and incremental improvements in the processes area (Chinta & Kloppenborg, 2010). Improvements are essential for both lowest cost leadership and differentiation position (Porter, 1980).

Project management is a kind of continuous decision-making (de Bruijn et al., 2010). Because project activities do not have predefined roadmaps. Therefore, it involves high levels of uncertainty, delays, and risks. For example, in projects, unlike

processes, if the steps are stopped at the time (t) of any decision, the information required to restart the activities are not available in a defined manner. For this reason, it can be said that there is a constant state of decision-making in the projects.

Although project and process management differ in many ways, they are complementary to each other (Ferreira et al., 2019). In project management, stakeholder participation is low and internal control is high. The control mechanism is based on deciding, announcing, and defending. The project team decides on the solution itself and announces it to the stakeholders. Therefore, quick decisions are made. Process management focuses on interaction with stakeholders. The control mechanism is based on the principles of dialogue, decision, and delivery. Decisions are made more slowly. Thus, project management is result-oriented and fast but has insufficient support, while process management has strong stakeholder support but is more disadvantaged in terms of time, energy, and costs (Edelenbos & Klijn, 2009).

Projects and processes often coexist. Projects are used to improve processes, and processes are used to improve projects. Project processes are iterative processes that occur throughout the project. These processes fall into one of three categories: i. Processes used once in the project or used at predefined times (opening process, closing process, etc.). ii. Periodic processes when necessary (purchasing process, etc.). iii. Continuously occurring processes throughout the project (monitoring and control process, etc.) (PMI, 2017). Project processes can also be divided into processes related to project management (planning, auditing, etc.) and processes related to project outputs (design, manufacturing, etc.). For project success, all project processes must be determined and described in advance (TS ISO 10006, 2004).

Firms can afford to lose some efficiency to obtain the benefits of project management that serve differentiation. For companies to reach their long-term interests, they need to manage conflicts that may arise between a philosophy that tries to achieve the highest efficiency in activities (process management) and a philosophy that requires some sacrifices in terms of process efficiency (project management) (Sandhu & Gunasekaran, 2004).

Correct and balanced resource allocation between projects and processes is very important for the effective management of areas. However, the tools used for this (Lean, 6Sigma, TQM, BPR, Benchmarking, etc.) should not be allowed to replace strategies. Because, although operational efficiency is necessary for superior performance, it is not sufficient for sustainable growth. Processes realm is one-half of the efforts for sustainable profitable growth and the realm of the project is the other half. Focusing only on new projects without considering process improvements creates vital risks that will disrupt the vital activities of the organization (Chinta & Kloppenborg, 2010). Similar risks are taken by ignoring the project area and focusing only on processes. But the worst happens when projects and processes are not handled in a way that supports a strategy. Focusing on strategies and not allowing tools to replace strategies is necessary for sustainable competition.

Competition in Project and Process Realms

Resources and capabilities are valuable to the extent that they facilitate the achievement of strategic goals (Porter, 1980). Core competence is the skills and technologies that enable customer benefit. They passed from one person to another via word-of-mouth or by demonstration (tacit) or systematically codified and dispersed throughout the organization by various mediums of communications (explicit). They are expected to be sustainable and create value. When a skill becomes ubiquitous in the industry, it begins to lose competence. The competitive advantage it provides decreases over time and eventually disappears completely (Reginato and Ibbes, 2002).

The RBV-VRIO model is a powerful framework for identifying and evaluating resources and capabilities. If these resources are raised to the level of competence, they provide a sustainable competitive advantage (Schelini et al., 2017). A firm's effectiveness depends on how effectively it implements key business processes that have the power to determine overall performance. Business processes can turn resources and capabilities into a competitive advantage. The empirical literature supports these claims of RBV (Ray et al., 2004).

Strategy research aims to understand why some companies are more successful in competition and to identify the mechanisms of this (Killen & Hunt, 2010). If there are high uncertainties in the strategy and there is no consistent and well-functioning balance and control system, it is difficult to achieve high performance (Nilsson & Rapp, 2005). Sustainable performance cannot also occur when there are large mismatches between strategic goals and market requirements. To compete successfully in the market, the firm must establish maximum harmony between its strategies, actions, and performance measures (Hung, 2006).

Developing competitive strategies is the biggest challenge for organizations (Sterling, 2003). To meet this challenge, companies need to make the most of their capacity and integrate their activities with their strategies. At this point, they can receive systematic support in reaching solutions that support value delivery with continuous improvement from the field of processes, and in reaching solutions that serve strategic goals from the field of projects. Thus, the firm seizes opportunities to achieve its strategic objectives by contributing to the execution of the actions specified in the strategic plan, on the one hand, and aligning the firm's activity routine guidelines on the other hand (Ferreira et al., 2019).

The project and processes realm is at the center of sustainable profitable growth. Processes are knowledge management tools that are necessary for surviving today and projects are knowledge management tools that are necessary for existing tomorrow. They provide an overall framework to ensure the longevity of the firm. Knowledge is at the core of value creation efforts and is an integral part of project and process management. Concepts such as search, discovery, experimentation, risk-taking, and innovation are related to knowledge creation, and concepts such as refinement, implementation, efficiency, production, and

selection are related to value creation. Knowledge creation and innovation are at the forefront in the field of projects, on the other hand, value creation and efficiency are at the forefront in the field of processes. The information produced in the field of projects is used in the field of processes to be transformed into shareholder wealth (Chinta & Kloppenborg, 2010).

Time is the most important competitive weapon of modern times. With the effective management of this weapon in the field of projects, it is possible to reduce overall project costs and increase benefits. Because the short duration of the project brings forward and extends the contribution time of the project output to the firm. Thus, companies can achieve a competitive advantage by completing projects earlier. This advantage occurs as more projects with the same resources, lowering the overall labor cost per project, higher net profit, or greater price competitiveness (Patrick & Warchalowski, 2013). Time also offers advantages over cycle time, which is included in the performance of business processes. Time-based competition is process-oriented, as it aims to radically reduce the time required for the entire process to take place. Concomitant benefits include increased productivity, increased profitability, reduced risks, and increased market share (Childe et al., 1994).

A large amount of data and information that can be collected as a result of technological advances is used for strategic actions. The ability to analyze large datasets is the key to competitive differentiation. The technology makes it possible to automate particularly manual operations. With the increase in efficiency to be obtained by new investments in high technology or the improvement of existing processes, waste and costs are reduced. Thus, the highest return on investments can be obtained (Cleveland, 2006).

Projects and Competition

Since projects are defined as means used to implement strategies, it can be said that the purpose of project management is not only to produce output but also to strengthen the competitive position of the firm (Caliste, 2013). For this reason, projects should be determined in a way that will provide a competitive advantage. Project strategy is about what needs to be done to get the greatest benefits and best outputs from the project. It is the power project strategy that turns project management into a competitive weapon for the firm. Choosing the right strategy at the beginning of the project and aligning it with the business strategy contributes positively to both the success of the project and the overall business results (Shenhar, 2000).

Core competencies are based upon knowledge assets. Considering project management, which is a knowledge-based field, as a basic competence depends on the existence of a suitable culture. Because the knowledge behind the core competencies is not found in a single person or team but spread throughout the organization. Competence does not occur when this scattered information is not collected. Firms that raise their project management capabilities to the level of core competence are those that strive to collect, analyze and disseminate project information, manage information correctly at the institutional level, and turn into institutions that constantly learn (Reginato & Ibbs, 2002). It is necessary to record and analyze the knowledge and experience gained from the projects and to establish an infrastructure for this. It is benefited from this infrastructure in continuous improvement studies (TS ISO 10006, 2004).

Firms using the VRIO framework in project management should invest in intangible assets as well as tangible project management assets. Intangible assets rely on tacit information that, like tangible assets, cannot be easily transferred or copied. But as firms increasingly invest in tangible assets such as project management tools and techniques, methodologies, and project management offices, sharing of project management know-how and knowledge across teams and departments is undervalued. However, companies need to realize that they provide a competitive advantage in tacit project management knowledge such as tangible assets (Mathur et al., 2007). In particular, companies need to determine the right methods on how to share information and how to manage this area.

Project management assets make up a subset of firm resources. Some of these assets are strategic and a source of competitive advantage for the firm (Mathur et al., 2013). For companies that only improve their existing processes and do not make strategic investments, the opportunities for further performance increase are decreasing day by day. For this reason, it is possible to consider project management as an important source of competition that companies have not yet used at the level they deserve (Maylor, 2010).

Processes and Competition

BPM is the best practice management principle that helps maintain competitive advantage. Firms use these principles, strategies, and technologies to cope with global competition. BPM is positioned at the base of competition by aligning operations with strategies and strategic priorities (Hung, 2006).

There is a positive and significant relationship between BPM and sustainable competitive advantage. The firm can achieve this advantage through business processes by ensuring the right balance and coordination among its resources (Vafaei et al., 2019). BPM creates competitiveness by accelerating processes and increasing productivity and efficiency (Bai & Sarkis, 2013).

Process management connects all activities. Technological capabilities create synergy by strengthening this bond. The firm's technological capabilities level determines the level of its processes. The level of financial gain from the applications between the earlier adopters and the later adopters of process management applications differ in favor of those with more technological means. Those with limited technological capabilities are both deprived of the synergy that can arise with process management practices and gain less from the potential of coordination and complementarity between activities. The main benefit comes from the overall productivity increase, not from the inimitability of operations. Technologic capabilities gain an inimitable

function to synergy opportunities arising from mutual activities (Benner & Veloso, 2006). High-tech systems tend to be high-performing by nature. Therefore, the need for process improvement efforts may initially be lower. However, after a certain period, the process entropy will increase and the need for improvement will arise.

Efficiency is the basis of process management. It reduces losses and waste. For example, Detroit automakers can take a new car from design to market in about five years, while Japanese manufacturers can do it in a year and a half. They have achieved this through well-defined and automated business processes. Increased process efficiencies can deliver output at lower costs and put the firm in a more competitive position. More efficient and consistent processes often result in higher-quality products. This is an obvious competitive advantage (Cleveland, 2006).

TQM is an integrated management philosophy that requires continuous improvement, meeting customers' requirements, reducing rework, long-range thinking, increased employee involvement and teamwork, process redesign, competitive benchmarking, team-based problem-solving, constant measurement of results, and closer relationships with suppliers. Its practitioners associate TQM with improved products and services, reduced costs, more satisfied customers and employees, and improved bottom-line financial performance. The success of TQM seems to depend on process improvement efforts (Powell, 1995). Firms generally consider establishing a quality management system as a project and operate it as a process after the system is established. It is understood that process improvement efforts have developed TQM, which provides a competitive advantage. This approach places continuous improvement at the core of TQM (Zairi, 1997).

Knowledge is the only means of production that is not subject to diminishing returns. This means that the better the business processes are understood, the more they can be improved (Harrington, 1991). Information assets are the firm's products obtained through people, processes, and systems. IT capability undertakes a fundamental function in revealing information at the right place and at the right time (Nadarajah & Kadir, 2014). IT is a powerful facilitator for managing business processes and transforming business. It provides the integration of functions by making corporate information easily accessible. Although IT systems alone do not provide sustainable performance, they can be carefully incorporated into all business processes, reducing integration problems and improving the performance of functions and inter-firm processes. According to Alignment theory, IT applications are necessary for organizational performance. With this aspect, IT can provide a competitive advantage by guaranteeing the success of processes (Hung, 2006). Therefore, IT constitutes one of the main fields of activity of BPM studies (Ubaid & Dweiri, 2020).

Compliance of processes with strategies increases business performance. For this, BPM initiatives should be based directly on the firm's strategy, and how process improvement efforts will achieve strategic goals should be outlined in improvement plans. Thus, the organizational benefits of BPM are clearly articulated. Process improvement plans should also include information on how to link BPM activities with corporate-level projects (vom Brocke & Rosemann, 2015).

Vision and strategy, strong leadership, and capable managers are often considered key factors for successful corporate transformation. These are necessary conditions. Sufficient conditions are organizational systems to connect these elements and effective process management (Kim, 2007). As the firm tries to be process-oriented, the level of success increases. To strengthen the link between strategy and processes, management support, the capacity to change processes, technological adaptation, and training of employees are needed (Skrinjar & Trkman, 2013).

Operational Decision Criteria in Practice

Competition in project and process realms are experienced among companies that can develop competence in these areas and use them effectively. Because it is not the projects or processes themselves that are continuous, but these competencies that create them. It is getting harder and harder to maintain a competitive advantage every day. Competition is associated with efforts that involve numerous decisions and actions, from identifying the best option for solving a problem or realizing an improvement idea, to planning, implementing, developing, and producing competitively effective outputs. If competitors are ubiquitous in the market, or if the products do not excite the customers, or if the employees do not prefer their products, or if the best employees leave the firm, or if the job seekers do not prefer the firm, or if the share value of the organization decreases, the existing competitive advantages are ineffective (McGrath, 2013). Strategic and operational mistakes, wrong managerial choices, failure to notice the big change by focusing on efficiency and process improvement are the main reasons for this situation (Harvey & Aubry, 2018). At this point, it is necessary to start looking for ways to create new advantages and to mobilize opportunities to take advantage of opportunities.

When the right efforts give results at the right time, they create an advantage. The timing is just as important as the content. Here, we are talking about starting a reengineering study or developing a new project idea. Transformative ideas should come to the fore when improvement ideas begin to fail. Because at this point, no further development can be achieved with process improvements, and more cost, time, and quality advantages cannot be created since saturation is reached. The belief that the problems that require a radical change can be overcome with improvement activities can drag the situation into a deadlock and cause unnecessary waste of labor, time, and resources. This is the bottom level where operational efficiency declines and it is not competitively possible for the firm to sustain this situation any longer. It is possible to determine this point by following some operational and managerial indicators. Decision criteria explain the operational dynamics of these moments when improvement efforts are ineffective and the need for radical change arises and presents the leading signs of the need for radical change. Among the main decision criteria are the following (Zahra & Covin, 1993; Slater & Narver, 1996; Yamin et al., 1999;

Frambach et al., 2003; Schilke et al., 2009; Parnell, 2011; Santos-Vijande et al., 2012; Ferreira et al., 2019; Ubaid & Dweiri, 2020);

If costs are increasing or not falling: Non-deductible costs are the most important indicator of the need for radical change, excluding temporary or permanent costs arising from the general market or industry challenges. In this context, all operational costs, especially labor, energy, material input, and financial costs, should be followed in detail. Only after analyzing these collected data can definitive judgments be made about the actual costs. Thus, it is understood what the costs originate from, and the negative effects of conjectural fluctuations on the decision processes are prevented.

If the advantages provided by improvements are lost in a short time: It should be questioned whether an improvement provides permanent value and the continuity of the gains should be monitored. The impact of an improvement, particularly on the value delivered to the customer, should not be temporary, or ensuring that the improvement is permanent should not result in increased effort and costs.

If the quality level is not increasing or decreasing: The quality level of the output is very important as it is a hygiene factor. Because the quality of the product and service and ensuring its continuity are the most basic customer expectations. If efforts to improve product quality fails, or if current quality levels are difficult to maintain, or if even minor operational changes create quality problems, it may be time to take radical actions. Customer complaints should be perceived as leading signs in this regard. In particular, the reactions of loyal customers should be carefully monitored.

If production or delivery speed is not improving or deteriorating: To customer satisfaction, a paid product should be delivered without delay. For this, operations need to be lean and waste-free. It is not sustainable that the benefit provided by speed lags behind the cost. If operations cannot be accelerated or incur great costs despite all improvement efforts, this may be another indication of the need for radical change.

If performance or efficiency does not increase or decrease: It is the situation where the improvements made do not have a positive effect on performance or productivity. At this point, one problem is usually tried to be solved, while another problem is caused. For example, a raw material decreases the quality while increasing the performance. Performance and efficiency concepts are directly or indirectly related to many parameters. If the difficulties experienced cannot be overcome and the desired improvements cannot be achieved, this can be seen as a sign of the need for radical change. Performance and efficiency can be considered as direct indicators, like cost, due to their relationship with a large number of parameters.

Apart from these five basic criteria, there are many other signs such as increased maintenance requirements and extended maintenance times, increased occupational safety risks, or the need for more work for the same production quantities. When these criteria are evaluated properly, they can help to determine the point where the process improvement efforts are insufficient in terms of competition. Many companies struggle with uncertainties because they cannot determine the point required for radical change, they cannot escape from being stuck, and they consume scarce resources for fruitless efforts. Understanding that the value a process offers is no longer sufficient or can no longer be improved is a gateway to opportunities for transformation. This is also the hardest way of continuous development. For this reason, organizational capabilities that enable the understanding of the boundaries of the transition zone from the field of processes to the field of projects can be seen as a core competence for the firms.

Conclusion

Projects end when set performance targets are met. Both the phases and outputs of a project are project-specific and open to improvement. The function of the projects to create new processes precedes the radical change function, as it is the founding will. Whenever a new process is needed or a radical change is needed, projects are applied. The process-transforming power of projects can be used over and over throughout their process lifecycle. Processes, by their iterative nature, are improvement-oriented. The success of the processes can be increased by developing organizational skills such as collaboration, communication, engagement, and knowledge sharing. Projects require more competencies such as specialization, innovation, change, and differentiation. Projects and processes support strategies thanks to the gains they provide on key success parameters. Gaining a competitive advantage by contributing to strategic goals is realized through this mechanism.

The decision criteria that emerge within the scope of the preferences between projects and processes are the criteria that should be considered when the success parameters are ineffective and are necessary to manage the transformation correctly. Firms always use appropriate project and process management tools as a lever to realize the targets they have set in line with their strategies. Thus, it is ensured that the projects and processes are aligned with the strategies and their connections with the competition are established. It is meaningful and valuable in terms of competition to produce information that is compatible with strategic goals at the level of projects and to use this information in the right areas, especially in process improvements.

Although having process management competencies is not a sufficient condition for competitive advantage, being indifferent to these developments while everyone is making projects and improving their processes means being dragged into a competitive disadvantage. It is necessary to be aware of the need to move to the realm of the project when improvements are insufficient and radical change has become a necessity. Incremental improvements are a vital necessity for companies, but seeing them as sufficient carries vital risks. Because in this case, it is always possible for competitors to emerge with more effective processes and affect the direction of competition. In this context, it is possible to say that the factors that strengthen

the project and process management muscles are important supporters against competition and the use of powerful means will strengthen firms against the competitors.

Two contributions to the literature are made with this study. When evaluated within the framework of competitive advantage, the main function of organizations is primarily to improve their existing processes. Efforts in the process realm help deliver gains, from cost and quality improvements to delivering enhanced value, from increasing production and delivery speed to performance and efficiency improvements. Support is received from project management capabilities also for differentiation-oriented outputs. There is a struggle between cost improvement and differentiation preference. As Porter (1980) pointed out, most of the businesses are located in this struggle zone. The existence of such a field is demonstrated through two powerful management means, projects and processes realms. Another contribution is the explanation of the decision criteria to help define this transition zone. By considering these criteria, companies can make maximum use of the project and process realms and can survive longer in the face of competition.

References

- ABPMP, (2013). *Business process management common body of knowledge*. Association of Business Process Management Professionals.
- Adler, P. S., Mandelbaum, A., Nguyen, V., & Schwerer, E. (1995). From project to process management: An empirically-based framework for analyzing product development time. *Management Science* 41(3), 458-484.
- Anand, A., Wamba, S. F., & Gnanzou, D. (2013). A literature review on business process management, business process reengineering, and business process innovation. In *Workshop on Enterprise and Organizational Modeling and Simulation*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 1-23.
- Andersen, B. (2007). *Business process improvement toolbox*. ASQ Quality Press.
- Armistead, C., Pritchard, J. -P., & Machin, S. (1999). Strategic business process management for organizational effectiveness. *Long Range Planning*, 32(1), 96-106.
- Atkinson, R. (1999). Project management: Cost, time and quality, two best guesses and a phenomenon, it's time to accept other success criteria. *International Journal of Project Management*, 17(6): 337-42;
- Awwal, M. I. (2014). Importance of strategic aspect in Project management: A literature critique. *International Journal of Supply Chain Management*, 3(4), 96-99.
- Bai, C., & Sarkis, J. (2013). A grey-based DEMATEL model for evaluating business process management critical success factors. *International Journal Production Economics*, 146(1), 281-292.
- Barney, J. B., & Hesterly, W. S. (2015). *Strategic management and competitive advantage: concepts and cases*. Pearson, Essex.
- Benner, M., & Veloso, F. M. (2006). Process management practices and performance: competition and the moderating effect of technological capabilities. *NBER Working Paper*, No. W13322.
- Bertilsson, E.A. (2019). Process mapping, first step towards business excellence, Master Thesis, Höskolan i Borås.
- Bost, M. (2018). *Project management lessons learned: A continuous process improvement framework*. CRC Press, Boca Raton.
- Caliste, A. L. E. (2013). The PMO, maturity and competitive advantage. *PMI® Global Congress*, PA: Project Management Institute.
- Chang, J. F., (2006), *Business process management systems: strategy and implementation*, Taylor & Francis Group, New York, NY.
- Childe, S. J., Maull, R. S., & Bennett, J. (1994). Frameworks for understanding business process re-engineering. *International Journal of Operations & Production Management*, 14(12), 22-34.
- Chinta, R., & Kloppenborg, T. J.. (2010). Projects and processes for sustainable organizational growth. *SAM Advanced Management Journal*, 75(2), 22-28.
- Coelho, J., & Valente, M. T. (2017). Why modern open source projects fail. *Proceedings of the 11th Joint Meeting on Foundations of Software Engineering - ESEC/FSE*.
- Chroner, D., & Backlund, F. (2015). A holistic view on learning in project-based organizations. *Project Management Journal*, 46(3), 61-74.
- Cleveland, S. (2006). Manage your business processes to create a competitive advantage. *BPTrends*, 1-4.
- Cooke-Davies, T. (2002). The "Real" success factors on projects. *International Journal of Project Management*, 20(3), 185-90.

- de Bruijn, H., Heuvelhof, E. T., & In't Veld, R. (2010). *Process management: Why project management fails in complex decision making processes*. Springer-Verlag, Berlin.
- Dennis, P. (2015). *Lean production simplified: A plain-language guide to the world's most powerful production system*. CRC Press.
- Dumas, M., La Rosa, M., Mendling, J., & Reijers, H. A. (2018). *Fundamentals of business process management*. Springer, Berlin.
- Edelenbos, J., & Klijn, E. H. (2009). Project versus process management in public-private partnership: Relation between management style and outcomes. *International Public Management Journal*, 12(3), 310-331.
- Eisenhardt, K. M., & Martin, J. A. (2000). Dynamic capabilities: What are they? *Strategic Management Journal*, 21, 1105–1121.
- Elzinga, D.J., Horak, T., Lee, C.-Y., & Bruner, C., (1995). Business process management: Survey and methodology. *IEEE Transactions on Engineering Management*, 42(2), 119-128.
- Eriksson, P. E., & Leiringer, R. (2015). Explorative and exploitative learning in project-based organizations: improving knowledge governance through a project management office? *Engineering Project Organization Journal*, 5(4), 160–179.
- Farrokh, J., & Mansur, K., (2013). Project management maturity models and organizational project management maturity model (OPM3®): A critical morphological evaluation. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 77, 60-63.
- Ferreira, S. A., Neto, J. V., & da Silveira Batista, H. M. C. (2019). Critical success factors on project and process management in competitive strategy implementation. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 16(4), 605-616.
- Frambach, R. T., Prabhu, J., & Verhallen, T. M. (2003). The influence of competitive strategy on new product activity: The role of market orientation. *International Journal of Research in Marketing*, 20, 377–397.
- Hamel, G., & Prahalad, C. K. (1994). *Competing for the future*, HBR, USA.
- Hammer, M., & Champy, J. (1993). *Reengineering the corporation: A manifesto for business revolution*. HarperCollins Publisher, NY.
- Hammer, M. (2007). The process audit, *HBR*, 85, 1-14.
- Harmon P. (2010). *The scope and evolution of business process management*. In Handbook on Business Process Management 1, vom Brocke J, Rosemann M (eds.), International Handbook on Information Systems, Springer: Heidelberg, New York, 37–81.
- Harrington, H. J. (1991). *Business process improvement: The breakthrough strategy for total quality, productivity, and competitiveness*. McGraw-Hill, NY.
- Harrison, F., & Lock, D. (2004). *Advanced project management: A structured approach*. Gower Publishing Company, VT.
- Harvey, J., & Aubry, M. (2018). Project and processes: a convenient but simplistic dichotomy. *International Journal of Operations & Production Management*, 38(6), 1289-1311.
- Hung, R. Y. -Y. (2006). Business process management as competitive advantage: a review and empirical study. *Total Quality Management & Business Excellence*, 17(1), 21-40.
- IATF 16949. (2017). *Otomotiv üretimi ve ilgili servis parçaları kuruluşları için kalite yönetim sistemi şartları*. Sigma Center.
- Jaleel, F., & Khan, A. M. (2013). Project management maturity models and organizational project management maturity model (OPM3): A critical morphological evaluation. *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 77, 60-63.
- Jamieson, A., & Morris, P. W. G. (2007). *Moving from corporate strategy to project strategy*. In Moris, P.W.G., and Pinto, J.K., (Eds.), *The Wiley Guide to Project, Program & Portfolio Management*, 34-62, John Wiley & Sons, Inc., NJ.
- Jansen, J. J. E., Den Bosch, F. A. J. & Volberda, H. W. (2006). Exploratory innovation, exploitative innovation, and performance: Effects of organizational antecedents and environmental moderators. *Management Science*, 52(11), 1661-1674.
- Jeston, J., & Nelis, J. (2008). *Business Process Management: Practical Guidelines to Successful Implementations*. Published by Elsevier, Hungary.
- Kanji, G. K. (1995). *Total quality management: Proceedings of the world congress*. Springer Science+Business Media Dordrecht, UK.
- Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (2015). *The balanced scorecard: Translating strategy in action*. HBR Press Boston, Massachusetts.

- Kerzner, H., & Saladis, F. P. (2009). *Value-driven project management*. John Wiley&Sons, Hoboken, NJ.
- Killen, C. P., & Hunt, R. A. (2010). Dynamic capability: understanding the relationship between project portfolio management capability and competitive advantage. *PMI® Research Conference*. Defining the Future of Project Management, PA: Project Management Institute.
- Kim, D. -J. (2007). Falls from Grace and lessons from failure: Daewoo and Medison. *Long Range Planning*, 40, 446-464.
- Kirchmer, M. (2017). *High performance through business process management: Strategy execution in a digital world*. Springer International Publishing.
- Kirchmer, M., Franz, P., & Gusain, R. (2018). From strategy to process improvement portfolios and value realization: A digital approach to the discipline of business process management. In: *Proceedings of the Eighth International Symposium on Business Modelling and Software Design*, Vienna.
- Lindhard, S., & Larsen, J. K. (2016). Identifying the key process factors affecting project performance. *Engineering, Construction, and Architectural Management*, 23(5), 657,673.
- Lee, R. G., & Dale, B. G. (1998). Business process management: A review and evaluation. *Business Process Management Journal*, 4(3), 214–225.
- Lehmann, C. F. (2012). *Strategy and business process management: Techniques for improving execution, adaptability, and consistency*. Boca Raton, FL: CRC Press.
- Marjanovic, O., & Freeze, R. (2012). Knowledge-intensive business process: Deriving a sustainable competitive advantage through business process management and knowledge management integration. *Knowledge and Process Management*, 19(4), 180-188.
- Mathur, G., Jugdev, K., & Fung, T. S. (2007). Intangible project management assets as determinants of competitive advantage. *Management Research News*, 30(7), 460-475.
- Mathur, G., Jugdev, K. & Fung, T. S. (2013). Project management assets and project management performance outcomes: Exploratory factor analysis. *Management Research Review*, 36(2), 112-135.
- Maylor, H. (2010). *Project management*, Pearson Education Limited, Essex.
- Maylor, H., Turner, N., & Murray-Webster, R. (2015). It worked for manufacturing...!: Operations strategy in project-based operations, *International Journal of Project Management*, 33(1), 103-115.
- McAdam, R. (1996). An integrated business improvement methodology to refocus business improvement efforts. *Journal of Business Process Re-engineering and Management*, 2(1), 63-71.
- McCormack, K. (2001). Business process orientation: Do you have it? *Quality Progress*, January, 51–58.
- McGrath, R. G. (2013). *The end of competitive advantage: how to keep your strategy moving as fast as your business*. HBR, Boston.
- McKay, A., & Radnor, Z. (1998). A characterization of a business process. *International Journal of Operations & Production Management*, 18(9/10), 924–936.
- Milosevic, D. Z., & Srivannaboon, S. (2006). A theoretical framework for aligning project management with business strategy. *Project Management Institute*, 37(3), 98-110.
- Mishra, R. C., & Soota, T. (2005). *Modern project management*, New Age International (P). New Delhi.
- Morgan, N. A., Kaleka, A., & Katsikeas, C. S. (2004). Antecedents of export venture performance: a theoretical model and empirical assessment. *Journal of Marketing*, 68, 90-108.
- Nadarajah, D., & Kadir, S. L. S. A. (2014). A review of the importance of business process management in achieving sustainable competitive advantage. *The TQM Journal*, 26(5), 522 – 531
- Nilsson, F., & Rapp, B. (2005). *Understanding competitive advantage: The importance of strategic congruence and integrated control*. Springer, Heidelberg.
- Paim, R., Caulliraux, H. M., & Cardoso, R. (2008). Process management tasks: A conceptual and practical view. *Business Process Management Journal*, 14(5), 694-723.
- Parnell, J. A. (2011). Strategic capabilities, competitive strategy, and performance among retailers in Argentina, Peru and the United States. *Management Decision*, 49(1), 130-155.
- Patrick, D., & Warchalowski, J. (2013). Gaining competitive advantage through reducing project lead times. *PMI Global Congress*, PA: Project Management Institute.
- Pinto, J. K. (2019). *Project management: Achieving competitive advantage*. Pearson, NY.

- Porter, M. E. (1980). *Competitive strategy: Techniques for analyzing industries and competitors*. The Free Press, NY.
- Powell, T. C. (1995). Total quality management as competitive advantage: A review and empirical study. *Strategic Management Journal*, 16(1), 15–37.
- Ray, G., Barney, J. B., & Muhanna, W. A. (2004). Capabilities, business processes, and competitive advantage: choosing the dependent variable in empirical tests of the resource-based view. *Strategic Management Journal*, 25(1), 23–37.
- Reginato, J., & Ibbs, C. W. (2002). Project management as a core competency. PMI Research Conference: *Frontiers of Project Management Research and Applications*, PA: Project Management Institute.
- PMI, (2017). *Project management body of knowledge PMBOK*. Project Management Institute, Pennsylvania.
- Romero, E. F. F. (2018). Strategic project management: A methodology for sustainable competitive advantage. *Revista EAN, Edición especial*, 15–31.
- Röglinger, M., Pöppelbuss, J., & Becker, J. (2012). Maturity models in business process management. *Business Process Management Journal*, 18(2), 328–346.
- Sandhu, M.A., & Gunasekaran, A. (2004). Business process development in project-based industry. *Business Process Management Journal*, 10(6), 673–690.
- Santos-Vijande, M. L., Lopez-Sanchez, J. A., & Trespalacios, J. A. (2012). How organizational learning affects a firm's flexibility, competitive strategy, and performance. *Journal of Business Research*, 65(8), 1079–1089.
- Schelini, A. L. S., Martens, C. D. P., & Piscopo, M. R. (2017). Project management as a competitive advantage for the internationalization of Brazilian companies. *Interntext, Review of International Business*, 12 (3), 01–15.
- Schilke, O., Reiman, M., & Thomas, J. S. (2009). When does international marketing standardization matter to firm performance? *Journal of International Marketing*, 17(4), 24–46.
- Schooper, Y. G., Wald, A., Ingason, H. T., & Fridgeirsson, T. V. (2017). Projectification in Western economies: A comparative study of Germany, Norway, and Iceland. *International Journal of Project Management*, 36 (1), 71–82.
- Shenhar, A. (2000). Creating competitive advantage with strategic project leadership, *Project Management Institute Annual Seminars & Symposium*, PA: PMI.
- Shokri-Ghasabeh, M., & Kavousi-Chabok, K. (2009). Generic project success and project management success criteria and factors: Literature review and survey. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 8, Volume 6, 456–468.
- Skrinjar, R., & Trkman, P. (2013)., Increasing process orientation with business process management: Critical practices. *International Journal of Information Management*, 33(1), 48–60.
- Singh, R., & Lano, K. (2014). Literature survey of previous research work in models and methodologies in project management. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 5(9), 107–122.
- Slack, N., & Brandon-Jones, A. (2018). *Operations and process management principles and practice for strategic impact*. Pearson Education Limited, UK.
- Slater, S. F., & Narver, J. C. (1996). Competitive strategy in the market-focused business. *Journal of Market-Focused Management*, 1(2), 159–174.
- Söderlund, J. (2004). Building theories of project management: past research, questions for the future. *International Journal of Project Management*, 22(3), 183–191.
- Söderlund, J. (2005). What project management really is about: Alternative perspectives on the role and practice of Project management. *International Journal Technology Management*, 32(3/4), 371–387.
- Springer, M. L. (2013). *Project and program management: A competency-based approach*. Purdue University Press, West Lafayette, Indiana.
- Srivannaboon, S. (2006). Linking project management with business strategy. *PMI® Global Congress*, PA: Project Management Institute.
- Stalk, G., & Hout, T. M. (1990). *Competing against time: How time-based competition is reshaping global markets*. The Free Press, New York.
- Sterling, J. (2003). Translating strategy into effective implementation: dispelling the myths and highlighting what works. *Strategy & Leadership*, 31(3), 27–34.
- Sujova, A., & Marcinekova, K. (2015). Modern methods of process management used in Slovak enterprises. *Procedia Economics and Finance*, 23, 889–893.

- Svejvig, P., & Andersen, P. (2015). Rethinking project management: A structured literature review with a critical look at the brave new world. *International Journal of Project Management* 33, 278–290.
- TS ISO 10006. (2004). Kalite yönetim sistemleri – Projelerde kalite yönetimi için rehberlik. *TSE*.
- Turner, J. R., & Cochrane, R. A. (1993). Goals-and-methods matrix: coping with projects with ill defined goals and/or methods of achieving them. *International Journal of Project Management*, 11(2), 93-102.
- Turner, J. R. (2007). *Gower handbook of project management* (4th ed.), Gower, Hampshire.
- Ubaid, A. M., & Dweiri, F. T. (2020). Business process management (BPM): Terminologies and methodologies unified. *International Journal of System Assurance Engineering and Management*, 11, 1046–1064.
- van der Aalst, W. M. P. (2013). Business Process Management: A comprehensive survey. *ISRN Softw. Eng.*, 1-37.
- Vafaei, S., Bazrkar, A., & Hajimohammadi, M. (2019). The investigation of the relationship between sustainable supply chain management and sustainable competitive advantage according to the mediating role of innovation and sustainable process management. *Brazilian Journal of Operations & Production Management*, 16(4), 572-580.
- van Wegberg, M. (2004). Standardization process of systems technologies: Creating a balance between competition and cooperation. *Technology Analysis & Strategic Management*, 16(4), 457-478.
- vom Brocke, J., & Rosemann, M. (2015). *Handbook on business process management 1: Introduction, methods, and information systems*. Springer, Heidelberg.
- vom Brocke, J., & Mendling, J. (2017). Frameworks for business process management: A taxonomy for business process management cases. *Business Process Management Cases*, 1, 1-17.
- Williams, T. (2008). How do organizations learn lessons from projects – and do they? *IEEE Transactions on Engineering Management*, 55(2), 248-266.
- Yamin, S., Gunasekaran, A., & Mavondo, F. T. (1999). Relationship between generic strategies, competitive advantage and organizational performance: An empirical analysis. *Technovation* (19), 507-518.
- Zahra, S. A., & Covin, J. G. (1993). Business strategy, technology policy, and firm performance. *Strategic Management Journal*, 14(6), 451-478.
- Zairi, M. (1997). Business process management: A boundaryless approach to modern competitiveness. *Business Process Management Journal*, 3(1), 64-80.

The Impact Of International Labor Force On Labor Force Participation, GDP And Productivity

Uluslararası İşgücünün Verimlilik, Milli Gelir Ve İşgücü Katılım Oranına Etkisi

Özlem TOPLU YILMAZ*, Hande ÖZEK**

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, ozlem.yilmaz@yeniuyuzyl.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5335-8370

**Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, hande.ozek@yeniuyuzyl.edu.tr

Abstract

In today's world, there are many reasons behind labor migration, however, better living conditions are still the main motives. A new language, a new life in a foreign country, adaptation to the social and economic life, livelihood costs, loss of wages during a new job search are the main disadvantages that a migrant labor can experience. The aim of this study is to reveal the impact of the international labor force on labor force participation, gross domestic product (GDP), and productivity in Turkey. The importance of the study is to reveal the impact of the foreign labor force on the country's economy. The study both contributes to the literature as there are limited studies about the issue in Turkey, and contributes to the practice as it reveals the effect of foreign labor force on the productivity of organizations. The research method is a multivariate regression model, estimated in Stata. This method is used to estimate the relationship between one independent variable (predictors) and more than one dependent variable. The analysis comprises the years between 2003-2019. The number of foreign workers who are registered in the Foreigners Automation System and who have work permits is taken into account. According to the statistics, they are generally employed in low-skilled positions. The results provided that the foreign workers have a limited impact on the labor force participation, GDP, and productivity in the Turkish labor market. The foreign labor force in Turkey affected 0.015%, 0.0003%, and 0.00008% of GDP, productivity, and labor force participation, respectively in the observed years.

Keywords: Labor Force Participation, GDP, Productivity, International Labor Mobility, Labor Theory of Value

Öz

Günümüz dünyasında işgücü göçünün arkasında birçok neden vardır, ancak daha iyi yaşam standartları ve daha yüksek ücretler hala ana güdüler olarak sayılmaktadır. Ancak, yeni bir dil, yabancı bir ülkede yeni bir yaşam, sosyal ve ekonomik hayata uyum, geçim maliyetleri, yeni bir iş arama sırasında ücret kaybı, göçmen işçinin yaşayabileceği başlıca dezavantajlar olarak sayılabilir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki yabancı işgücünün gayrisafi yurt içi hasıla (GSYH), işgücüne katılım ve verimlilik üzerindeki etkisini araştırmaktır. Çalışmanın önemi yabancı işgücünün ülke ekonomisi açısından etkisini ortaya koymaktır. Çalışma, hem kaynak taramasında Türkiye'de sınırlı çalışmaya rastlandığından literatüre katkıda bulunmakta, hem de yabancı işgücünün organizasyonların verimliliğine etkisini ortaya koyduğundan uygulamaya katkı sağlamaktadır. Araştırma yöntemi çok değişkenli istatistik modeli olup, 2003-2019 yılları arasında kapsamaktadır. Çok değişkenli istatistik modeli birden fazla sonuç değişkeninin eşzamanlı gözlemini ve analizini kapsayan bir istatistik alt bölümüdür. Yabancılar Otomasyon Sistemine kayıtlı ve çalışma izni olan yabancı işçi sayısı dikkate alınmıştır. Kayıt dışı yabancı işçiler analize katılamamıştır. Elde edilen sonuçlara göre, yabancı işçilerin Türk işgücü piyasasında işgücüne katılım, GSYH ve verimlilik üzerinde sınırlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Yabancı işgücü, izlenen yıllarda, GSYH'yi, verimliliği ve işgücüne katılımı sırasıyla %0,015, %0,0003 ve %0,0008 olarak etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: İşgücüne Katılım Oranı, GSYH, Verimlilik, Uluslararası İşgücü Hareketliliği, Emek-değer Teorisi

Introduction

The demand for a foreign-born workforce has been recognized as a draw factor for labor flows (Castles, 2000; Piore, 1980; Sassen, 1988). Combining the dual and segmented labor market theories with the migration phenomenon (Massey et al., 1998; Piore, 1979), it is supposed that international labor movements are driven by motivations (a labor shortage in the secondary labor market) like foreign-born manpower fills the gaps for low-skilled labor that native workers reject (Fellini et al., 2007). The importance of labor skills has a long history in economics, and this history serves to explain a variety of topics that are relevant to today's economic growth analyses.

Petty (1676 [1899]) analysed the economics of war and of immigration in terms of skills (and wages) of individuals. Although concepts about labor specialization dominated thoughts about human capital, Smith (1776 [1776]) incorporated them in *The Wealth of Nations*. Education and training are frequently the keys to a career, however many people in developing countries stay jobless despite their high education levels. Because the majority of Asians are engaged in subsistence occupations such as farming, the least educated often have the lowest documented unemployment rates (Choi, Jeong-Gil, 2000).

Generally, in the international economics literature, there is limited research about the international flow of labor. One of the main reasons for this research is that classical theory assumes that labor is mobile within the country but immobile between the countries (Seyidoğlu, 2013: 704). The other assumptions about labor in the classical economy are: labor is the only production factor and labor is homogeneous.

These assumptions about labor in the classical theories do not correspond to real life. Firstly, the theory does not consider the other production factors. Labor is considered as the only key resource, or labor is used in the same set proportion in all commodities' production (Salvatore, 1996: 37). Classical economic theories are based on the labor theory of value which defines the cost of a commodity as a measure of the amount of labor used for the production of that commodity. Secondly, in real life, labor is not homogeneous thus some factors like training, education, productivity differentiate labor. Also, labor is not perfectly mobile within the country. This is the third critic. Working in another city of the nation is also difficult because of the separation from family and friends. The Assumption about the international immobility of labor was crucial in the classical theories. If the international mobility of labor was accepted, productivity differences would disappear, when workers migrate from higher productivity countries to lower regions. This would mean that the explanations of the comparative advantage model regarding foreign trade would be inconsistent.

Heckscher-Ohlin Theory goes beyond the Comparative Advantage Theory and assumes that there are two production factors (labor, capital), but still, in the theory, there is no international labor mobility (i.e. wages differ from country to country). According to the Heckscher-Ohlin-Samuelson Theory (Factor Price Equalization Theorem), international trade will cause the wages of homogenous labor to be the same in all trading nations and labor mobility would continue from the nation with low wages to the nation with high wages and this flow would go on until wages in two nations become equal (Salvatore, 1996: 124 - 126).

Although labor is accepted as immobile between the countries, in those years there were also migrant workers in Europe, and the USA. The desire to flee from political and religious repression in Europe drove international migrations in the 19th century and earlier. On the other hand, after World War II, international migration was driven by economic factors such as greater wages and income in other countries.

The majority of people relocate for economic reasons; they relocate to get better-paying jobs or to look for work in a new place (WTTC, 1995). Others relocate in order to pursue personal goals. Migrants, for whatever reason, are generally looking for a better life. There are two types of variables that cause migration in the hotel industry: "push" and "pull" forces. Poor pay, lengthy or unsociable hours, highly personalized job duties, fierce rivalry, sexual discrimination, inconvenient shifts, and a lack of public respect are all push factors in the hospitality business. Flexible hours, opportunities for women and minorities, opportunities to develop a skill, and so on are all pull factors. It is often assumed that labor emigration from a country might result in a number of possible advantages. It can, for example, alleviate unemployment and underemployment, provide foreign exchange, contribute to the acquisition of skills, and, in general, promote material welfare by raising national per capita income. Labor immigration has the potential to provide significant advantages. It can, for example, enable hospitality firms to achieve economies of scale, prevent wage inflation in a labor-short industry, ease investment by providing that new capacity can be adequately staffed, and, more broadly, makes labor services available without the need to fund the formation of the human capital (Choi, Jeong-Gil, 2000).

It has been seen that the faster pace of internationalization and globalization directs companies Human Resource departments to a more strategic role (Novicevic & Harvey, 2001; Scullion & Starkey, 2000). The topic of global talent management (GTM) has been increasing its importance day by day for several reasons. In the international arena, particularly in the context of the multinational corporation (MNC) and its attempts to manage talent on a global scale, creates competition among employers in the global levels rather than country level (Ashton & Morton, 2005; Sparrow, Brewster, & Harris, 2004). The reasons for this competition can be broken into two primary drivers. The first one is supply factors. These are the factors that have increased the level of international mobility and the opportunities for new forms of mobility, such as shift skill-based immigration systems (Salt & Millar, 2006; Sparrow et al., 2004); and the globalization of a number of professional labor markets, such as healthcare and information technology (Clark, Stewart, & Clark, 2006). The second one is demand factors. An increase in demand for skilled expatriates to help build emerging international markets, temporary and short-term access to specialized talent to assist

the management of the projects; and the need for highly mobile executives to perform cross-border tasks and to enable the knowledge sharing necessary to support globalization (Farndale, Scullion, Sparrow, 2010).

In the literature, the impact of foreign labor on the destination countries is analysed by considering different factors. This study makes the first attempt to address the issue international labor force by analysing the questions of relatedness with GDP and productivity. Furthermore, it is also analysed the relatedness with the laborforce participation. We think that either from a human resource perspective or economic perspective labor force participation is a key factor for growth and productivity. The relevant literature research shows that there are quite a few researches that discussed the International labor force in this perspective. So we wanted to add value to the literature by pointing out the potential impact of recruiting foreign labor force on countries' economies. Our case study involves foreign workers in Turkey. In the first section, the studies about the impacts of international labor mobility which consider the factors related to this research are summarised. Data about the foreign workers and methodology are summarised in the second section. The third section gives the results and findings of the analysis. Finally, the last section concludes the study.

Literature Review

The policies adopted by industrialized countries in order to recruit immigrants are an important factor that encourages workforce mobility. These initiatives are economically conceivable and are intended to close labor market gaps. These policies are designed at recruiting highly qualified immigrants (brain drain), as well as foreigners working in industries that are not popular among the host country's inhabitants (Popescu et al., 2020). Human capital is important in explaining productivity inequalities, according to labor economists (John M. Abowd et al. 2005 and Jeremy T. Fox and Valérie Smeets, 2011). The effects of incentive pay on productivity (Edward P. Lazear 2000), other human resource practices (Casey Ichniowski and Kathryn Shaw 2003), managerial talent and practices (Bloom and Van Reenen 2007), organizational form (Luis Garicano and Paul Heaton 2007), and social connections among coworkers (Bloom and Van Reenen 2007), (Oriana Bandiera, Iwan Barankay, and Imran Rasul 2009). The impact of productivity-driven reallocation on labor market dynamics via employment creation and destruction has also been highlighted by the authors (Haltiwanger, Scarpetta, and Helena Schweiger 2008).

The necessity for manpower in some economic sectors of industrialized countries remains a primary cause, while the desire for a job is the major purpose of newcomers. During the periods of economic expansion, deficits occur, and they are not always compensated by the local workforce (Chernyak & Chernyak, 2019). As a result, appealing to immigrants emerges to be a must for preserving economic development, profit, and productivity in a world of competition.

The International labor force contributes to job creation in several ways, ranging from entrepreneurship to increasing domestic demand for goods and services and improving the efficiency of labor markets (International Labour Organisation, 2010: 60). The International labor force has both direct and indirect effects on economic growth. Given the age structure of inflows, migration tends to expand the workforce thereby contributing to aggregate GDP growth (ILO, OECD and World Bank 2015: 12). The International labor force contributes to economic growth in numerous ways – by filling labor market needs in high-skill and low-skill segments of the market, improving labor market efficiency, promoting entrepreneurship, and injecting dynamism and diversity into destination countries and societies (International Labour Organisation, 2010: 57).

Foreign worker employment is related to economic performance and productivity in destination countries (International Labour Organisation, 2010: 63). Immigrants bring talents and abilities with them, adding to the host country's human capital base (ILO, OECD, and World Bank (2015: 12).

In this study, the impact of immigrant workers on Turkish GDP, labor fore participation and productivity is analysed. The literature is around the issues of labor mobility impact on the host country. The studies related with the impact of labor on the productivity, labour force participation and GDP are summarised as follows:

Isa et al. (2021) evaluated the relationship between economic variables and the foreign labor force in Malaysia from 2001 to 2018. According to the data, the GDP and foreign exchange rate have a positive association with Malaysia's foreign labor force, however, the unemployment rate and labor productivity have a negative link. Engin and Konuk (2020) analysed the effect of the international migration on unemployment and economic growth in Turkey in the period of 1995-2019. The authors found a long term relation between the variables. According to their findings, the increase in the migration rate affect both unemployment and economic growth positively. Tipayalai (2020) investigated the influence of international labor migration on Thailand's regional economic growth from 2003 to 2015. The author came to the conclusion that high-skilled immigrants have a statistically significant and positive impact on Thailand's regional economy and labor productivity. Noor, Isa, Said, and Jalil (2011) examined the foreign workers and their contribution to Malaysian Manufacturing sector growth. According to the findings of the study, foreign labor has a beneficial and considerable impact on labor productivity. Additionally, foreign workers are neither alternatives nor complement for domestic workers, according to the study. For instance; Friedberg and Hunt (1995) discussed the theoretical and empirical research on immigration's impact on the income growth and labor market outcomes of natives in the United States. According to the authors, the influence of immigrants on natives' income growth is highly dependent on the immigrants' human capital levels.

Şahin and Şen (2021) investigated the effects of international workforce migration on unemployment, tax revenues, and productivity between the years 2008-2018. The authors found that the international workforce migration increased unemployment by 0.02% while increasing productivity by 0.002%. In the following study, Jordaán (2017) examined the

emigrant-induced productivity effects in the emerging economy of Malaysia for the period 2005 to 2009. According to the author, in Malaysian manufacturing industries, both high and low-skilled expatriates have favorable productivity effects. Peri (2010) looked at the influence of immigration in the United States on labor market outcomes such as employment, average hours worked, and average skill intensity, as well as productivity and income per worker. The author discovered no proof that immigrants are displacing natives in terms of employment. Second, we discover that immigration has a strong relationship with total factor productivity increase. Third, such efficiency improvements are unskilled biased, in other words, they are higher for workers with less education. Foster, Haltiwanger, and Krizan (2001) discuss how reallocations of economic activity toward higher-productivity producers (both within existing plants and through entry and exit) play a significant role in determining total productivity growth. Hsieh and Klenow (2009) speculate on how much bigger the Chinese and Indian economies might be if they were as efficient at the allocation of inputs among industrial units as the US. Reallocation of organisations can also have an effect on labor markets.

Lordoğlu (2007) analysed the labor force migration in Turkey. According to the results, foreign workers concentrate in unskilled jobs and labor-intensive sectors. As there is considerable uncertainty about the impact of unauthorized employees on labor markets in Turkey it is hard to indicate the impact of the international labor force on Turkish labor markets either numerically or qualitatively. Longhi, Nijkamp, and Poot (2006) analysed the impact of immigration on the labor force of destination countries for various OECD countries to find out whether immigration leads to job displacement among native workers. The authors found that a one percent increase in the number of immigrants leads to a 0.024 percent decrease in native-born employment. Juhn and Potter (2006) interpret the labor force participation rate as the percentage of the working-age population who is either employed or unemployed but actively searching for work. This issue is mostly discussed by gender differences in most of the articles. For instance, Jacobsen (1999) in his article mentioned that the increased engagement of women in the labor force reflects the huge structural changes that have happened in the United States economy. Note that between 1948 and 1997, there were 46 million more women workers. Putting it in another way, during the course of 50 years, the economy acquired the population of a country the size of South Africa or South Korea. Male employment increased by 30 million during the same years, indicating population growth, although men's labor force participation rate fell from 87 percent in 1948 to 77 percent in 1997. Women's increasing labor force participation is clearly one of the causes for the huge growth in the reported gross domestic product throughout this era.

Measures And Analysis

This research starts from the hypothesis of the relatedness and the effect of the international labor force with labor force participation, GDP, and productivity. Our hypotheses are formulated as follows:

H1a: International labor force is related to labor force participation

H1b: International labor force effects positively labor force participation

H2a: International labor force is related to GDP

H2b: International labor force effects positively GDP

H3a: International labor force is related to Productivity

H3b: International labor force effects positively Productivity

Firstly, examination of the foreign labor data in Turkey gives a highlight of the foreign labor force participation, education level, and their nationalities provided by the OECD and Turkish labor organisation. Then these data ensure statistics for the model estimation in the following part.

Foreign Labor Mobility in Turkey

The foreign-born employment and unemployment rates are given in Table 1. These indicators are calculated as a share of the foreign-born labor force (aged 15-64) of that same age. Immigrant workers are affected to a greater extent by unemployment than native-born workers in European countries that have traditionally received migrants. In Turkey, more than 45% of migrants are employed and the unemployment rate of the migrants is appr. 11%.

Table 1. Foreign born employment and unemployment rate

Years	Foreign born employment rate (%)	Foreign born unemployment rate (%)
2009	47,2	14,7
2010	49,5	12,4
2011	49,7	10,3

2012	46,1	10,6
2013	46,6	10,6
2014	46,3	11,6
2015	44,4	12,1
2016	43,9	12,2
2017	46,2	11,2
2018	47,4	11,1
2019	65,5	13,9

Source: OECD, 2021a.

Table 2. Number of work permit given to foreigners by nationalities, 2018-2019

Countries	2018	2019	% change
Syria	34573	63789	0,46
Kyrgyzstan	13452	11003	-0,22
Ukranian	6394	6197	-0,03
Turkmenistan	5547	6128	0,09
Georgia	7321	5220	-0,4
Uzbekistan	3969	4480	0,11
Iran	2689	3935	0,32
Russian Federation	2944	3922	0,25
Azerbaijan	2997	2977	-0,01
Kazakhstan	1799	2860	0,37
Indonesia	2356	2704	0,13
Nepal	3186	2404	-0,33
China	2992	2357	-0,27
Phillippines	2076	1917	-0,08
Afghanistan	891	1466	0,39
Moldova	1370	1386	0,01
Germany	895	977	0,08
Egypt	1235	867	-0,42
United States of America	823	857	0,04

Other	17845	19365	0,08
Total	115837	145232	0,2

Source: Minister of Family, Labour and Social Services of Republic of Turkey, 2021. <https://www.aile.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>

Turkey mostly receives applications from Syria. In the ranking, countries following Syria, foreigners receiving work permits in Turkey come from Georgia, Kyrgyzstan, and Ukraine (Table 1). Applications are generally coming from the neighbour countries. Turkey is close to the Middle East, mostly receives applications from this region.

In the past years, the foreign labor force had generally low education levels. But in recent years, highly educated foreign workers have been coming to Turkey. Most of the foreign workers have high school degrees.

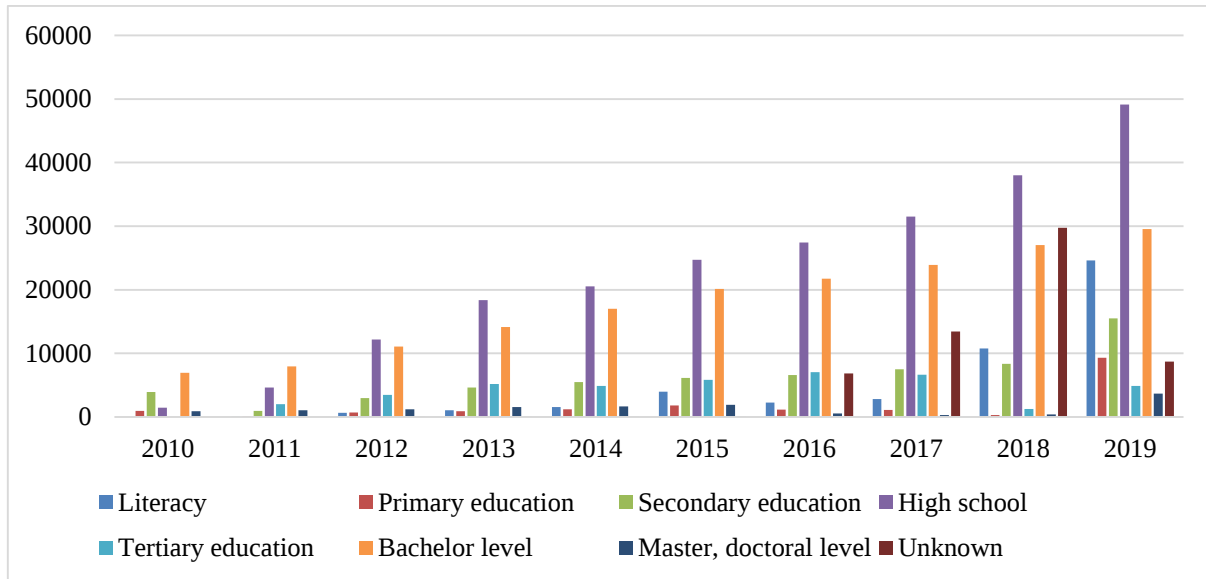

Figure 1. Number of work permit given to foreigners by education status, 2010-2019 (Minister of Family, Labour and Social Services of Republic of Turkey, 2021. <https://www.aile.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>)

Foreign labor forces in Turkey generally are replaced in the accommodation, household activities and wholesale trade. Generally, they are replaced in the low-skilled positions.

Table 3. Work permit given to foreigners by economic activities, 2018-2019 (%)

Economic Activities	2018	2019
Accommodation	0,17	0,16
Activities of households	0,03	0,12
Wholesale trade	0,07	0,08
Manufacture of wearing apparel	0,03	0,06
Office support activities	0,05	0,05
Retail trade	0,03	0,04
Food and beverage service activities	0,03	0,04
Manufacture of textiles	0,03	0,04
Human health activities	0,04	0,03

Education	0,03	0,03
-----------	------	------

Source: Minister of Family, Labour and Social Services of Republic of Turkey, 2021. <https://www.aile.gov.tr/istatistikler/calisma-hayati-istatistikleri/resmi-istatistik-programi/yabancilarin-calisma-izinleri/>

Methodology

The research methodology is based on an econometric model. For estimating the impact of foreign workers on the related macro indicators in Turkey, Multivariate Regression (mvreg) model is estimated in Stata. This model is used to estimate a regression model when there is more than one dependent variable and more than one independent variable. The data are times series and represent 17 years, from 2003 to 2019, and collected from the OECD (OECD 2021b, OECD 2021c, OECD 2021d, OECD 2021e).

The number of foreign workers (number of work permits from all countries) is selected as the independent variable. The number of foreign workers (fworker) indicates the number of work permits given to foreigners. Dependent variables are GDP, labour productivity (GDP per hour worked), and labor force participation rate.

GDP is Turkey's Gross Domestic Product in million US dollars. Participation shows the labour force participation rate in Turkey (25-64 years old, % in same age group). Productivity is the expression of the average cost of labour per unit of output produced. It is defined as the ratio of total labour compensation per hour worked to output per hour. This indicator is measured in percentage changes and indices.

Results And Findings

To conduct a multivariate regression in Stata, two commands are used: manova and mvreg. The manova command indicates whether all the equations are statistically significant. In Manova, there are four different tests (Şen, 2016: 9): As a result of these tests, it is decided whether Manova is significant or not. These tests are: Wilks' lambda (W), Roy's greatest characteristic root (R), Hotelling's trace (L), and Pillai's trace (P).

Table 4. Manova Test

Source		Statistic	df	F(df1)	F(df2)	F	Prob(F)
fworker	W	0.1062	1	3.0	12.0	33.67	0.000
	P	0.8939		3.0	12.0	33.67	0.000
	L	0.4181		3.0	12.0	33.67	0.000
	R	0.4181		3.0	12.0	33.67	0.000
Residual			14				
Total			15				

Number of observations = 16

If there are no violations, Wilk's lambda is recommended. Wilks' lambda is the most used statistic. Small lambda values indicate a large distribution in groups. The F-ratios and p-values of these tests are summarised in the table. The model is statistically significant, (i.e. all of the p-values are less than 0.0001).

Next, the mvreg command is used to obtain the coefficients, standard errors for each of the variables in the model. The table gives the number of observations, R-squared, F-ratio, and p-values of the model.

Table 5: Multivariate Regression Model

Equation	Obs	R-sq	F	P
GDP	16	0.8864	109.20	0.0000
Productivity	16	0.8143	61.400	0.0000
Participation	16	0.8400	73.514	0.0000

	Coeff.	Std.Err.	t	P> t
GDP				
fworker	0.0153	0.0014	10.45	0.0000
cons	888.08	71.018	12.51	0.0000
Productivity				
fworker	0.0003	0.00004	7.84	0.0000
cons	93.142	2.168	42.95	0.0000
Participation				
fworker	0.00008	9.45	8.57	0.0000
cons	54.815	0.458	119.68	0.0000

The table contains the coefficients, their standard errors, test statistic (t), and p-values, for each variable in the model, grouped by the outcome. According to the column labeled P, it is seen that the model is statistically significant. The model explains the impact of foreign workers on the related macro indicators. However, the impacts are very low. In the column labeled R-sq, the predictor variables explain 0.015%, 0.0003%, and 0.00008% of the variance in the outcome variables GDP, productivity, and participation, respectively. A one unit increase in fworker is associated with a 0.00008 unit increase in the predicted value of participation rate. The hypothesis H1b is accepted; international labor force is positively related with the labor force participation. A one-unit increase in fworker is associated with a 0.015 unit increase in the predicted value of GDP. In this case, H2b is accepted that international labor force is positively related with GDP. A one-unit increase in fworker is associated with a 0.0003 unit increase in the predicted value of productivity which shows the acceptance of H3b that international labor force effects positively productivity.

Conclusion

In this study, we aimed to reveal the importance of foreign workers in countries' economies. So that, we analysed the subject from a macro level and we studied the impact of foreign workers on GDP, productivity, and labor force participation. In most of the studies, labor force mobility has been studied from a different perspective. For instance, in the World Bank report, in 2013, the main economic reason for international labor mobility is the possibility of better living conditions. These conditions in the working-age group are likely to depend heavily on their education level, age, gender, occupation and sector of work, and employment status (World Bank: Brief on the impact of migration and development in the MDGs (Washington DC, 2013)).

This study examined the effect of the registered foreign labor force on gross domestic product, productivity, and labor force participation rate in Turkey. According to the analysis, it has been observed that the effect of foreign labor on the selected indicators is very limited. Our study has shown that the foreign labor force is mostly employed in low-skilled positions, and thus the contribution of the labor force to the productivity and national income is negligible. In recent years the foreign workers with higher education levels prefer to work in Turkey. We think that their employment in higher-qualified jobs will contribute to productivity and national income in the following years.

The result of this study has shown that the impact of labor force mobility on GDP, productivity, and labor force participation is low. This outcome, direct us to think about the limitations of this study. There could be many different factors that are affecting labor force mobility. So that, the next researches can be done with a more micro point of view, trying to reveal these factors. We think that these factors can be analysed in two different subdimension: one is the economic dimension. Economic difficulties, better living conditions, better welfare. For example, further researches can include an analysis of the relationship between foreign labor force participation and the wages in the domestic market. The second dimension is about the Human Resource policies of multinational corporations which creates international career paths with global talent management. So that, the following researches could analyse the impact of HR policies such as global talent management on labor force mobility and other macro factors. Furthermore, another limitation of the study is that there are unregistered foreign workers that could not be analysed.

In this study, we assessed the relation between the international labor force and labor force participation. Hence, labor force participation shows the real or the potential working-age population. In addition to this, we also revealed the relationship between the GDP and productivity. The hypotheses H1b, H2b, H3b are accepted; the international labor force is related positively with GDP, labor force participation and productivity. With this study we aimed to add value to the literature by pointing out the

importance of labor force mobility on GDP and productivity of the countries. Moreover, we also aimed to add value to the practice by pointing out the importance of foreign human capital in the economies of countries.

References

- Ashton, C., & Morton, L. (2005). Managing talent for competitive advantage. *Strategic HR Review*, 4(5): 28–31.
- Castles, S. (2000). *Ethnicity and Globalisation*. London: Sage.
- Chernyak, O. & Chernyak Y, (2019), Modern trends of the international labor force migration. In SHS Web of Conferences, 65, 09001.
- Chinhui, J. and Simon Potter (2006). Changes in Labor Force Participation in the United States. *Journal of Economic Perspectives*, 20(3), 27–46.
- Choi, J.G., Woods, R.H. & Murrmann, S. K. (2000). International labor markets and the migration of labor forces as an alternative solution for labor shortages in the hospitality industry. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 12(1), 61–67.
- Clark, P. F., Stewart, J. B., & Clark, D. A. (2006). The globalization of the labor market for health-care professionals. *International Labor Review*, 145: 37–64.
- Engin, C. & Konuk, T. (2020). Türkiye Ekonomisinde Uluslararası Göçün İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(1), 103-123.
- Farndale, E., Scullion, H., & Sparrow, P. (2010). The role of the corporate HR function in global talent management. *Journal of World Business*, 45(2), 161–168. doi:10.1016/j.jwb.2009.09.012
- Fellini, I.; Ferro, A.; & Fullin, G. (2007). Recruitment processes and labour mobility: the construction industry in Europe. *Work, Employment & Society*, 21(2), 277–298.
- Friedberg, R.M. & Hunt, J. (1995). The Impact of Immigrants on Host Country Wages, Employment and Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 9(2), 23-44.
- International Labour Office (2010). International labour migration: A rights-based approach. Switzerland. ILO Publications.
- ILO, OECD & World Bank (2015). Joint paper for G20 Labour and Employment Ministers’ Meeting Ankara, Turkey, 3-4 September 2015.
- Isa, M. A. M., Razak, M. F. A., Mohamed, S., Ibrahim, W. M. F. W., Noh, M. K. A., Nasrul, F., & Hassan, S. S. (2021). Economic Determinants and Foreign Labour Force: Evidence from Malaysia. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 11(13), 1023-1034.
- Joyce P. J. (1999). Labor force participation. *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 39, 597–610.
- Jordaan, J.A. (2017). Foreign workers and productivity in an emerging economy: The case of Malaysia. *Rev Dev Econ*. 2017;1–26. DOI: 10.1111/rode.12334
- Juhn, C., Potter, S. (2006). Changes in Labor Force Participation in the United States. *Journal of Economic Perspectives*, 20(3), 27–46.
- Lordoğlu, K. (2007). Türkiye’deki Çalışma Hayatının bir parçası olarak Yabancı Çalışanlar. *Çalışma ve Toplum*, 3, 11-31.
- Longhi, S., Nijkamp, P. & Poot, J. (2006). The Impact of Immigration on the Employment of Natives in Regional Labour Markets: A Meta-Analysis. *IZA Discussion Paper*, 2044.
- Maria Loredana Popescu, Ovidiu Andrei Cristian Buzoianu, Victor Troaca & Valentin Lazar (2020). Analysis of the Impact of Globalization on the Global Labor Force SHS Web of Conferences 9, 2 (2021), Globalization and its Socio-Economic Consequences 2020 7051 <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219207051>.
- Massey, D.S. (1998). Contemporary Theories of International Migration, in D.S. Massey et al. (Ed). *Worlds in Motion: Understanding International Migration*.
- Minister of Family, Labour and Social Services of Republic of Turkey (2021). Work Permits of Foreigners. (Accessed on 10 December 2020). <https://data.oecd.org/migration/foreign-born-unemployment.htm>
- OECD (2021b), Labour force participation rate (indicator). doi: 10.1787/8a801325-en (Accessed on 07 September 2020) <https://data.oecd.org/emp/labour-force.htm#indicator-chart>
- OECD (2021c), Gross domestic product (GDP) (indicator). doi: 10.1787/dc2f7aec-en (Accessed on 07 September 2020) <https://data.oecd.org/gdp/gross-domestic-product-gdp.htm>

- OECD (2021d), Labour productivity and utilisation (indicator). doi: 10.1787/02c02f63-en (Accessed on 07 September 2020). <https://data.oecd.org/lprdy/labour-productivity-and-utilisation.htm>
- OECD (2021e), Labour force (indicator). doi: 10.1787/ef2e7159-en (Accessed on 07 September 2020). <https://data.oecd.org/emp/labour-force.htm#indicator-chart>
- Peri, G. (2010). The Effect of Immigration on Productivity: Evidence from US States. *National Bureau of Economic Research (NBER) Working Paper No. 15507* online.
- Petty, S. W. (1676 [1899]). Political arithmetic. In C. Henry Hull (Ed.). *The economic writings of Sir William Petty* (pp. 233–313). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Piore, M. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labour and Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Piore, M. (1980). United States Immigration Policy and Unsanctioned Migrants: Comment. *Industrial and Labor Relations Review*, 33(3), 312–14.
- Salt, J., & Millar, J. (2006). International migration in interesting times: The case of the UK. *People and Place*, 14: 14–25.
- Salvatore, D. (1996). *International Economics*. 6th Ed. New Jersey: Prentice Hall.
- Sassen, S. (1988). *The Mobility of Labour and Capital: A Study in International Investment and Labour Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Scullion, H., & Starkey, K. (2000). In search of the changing role of the corporate human resource function in the international firm. *International Journal of Human Resource Management*, 11: 1061–1081.
- Seyidoğlu, H. (2013). *Uluslararası İktisat*. 19th Ed. İstanbul: Güzem Can Yayınları.
- Smith, A. (1776 [1776]). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. Oxford: Clarendon Press.
- Sparrow, P. R., Brewster, C., & Harris, H. (2004). *Globalizing human resource management*. London, UK: Routledge.
- Şahin, L. & Şen, A. (2021). Uluslararası İşgücü Göçlerinin Ekonomik Etkileri: İşsizlik, Vergi Gelirleri, Verimlilik. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 19(40), 375-394.
- Şen, S. (2016). Multivariate Anova (Manova). <https://sedatsen.files.wordpress.com/2016/11/11-sunum.pdf>
- Tipayalai, K. (2020). Impact of international labor migration on regional economic growth in Thailand. *Journal of Economic Structures*, 9(15), 1-9.
- World Travel and Tourism Council (WTCC) (1995). *Travel and Tourism, Progress and Priorities*.

Kişisel Sağlık Verilerinin 6698 Sayılı Kanun Çerçevesinde Korunması

Protection Of Personal Health Data Within The Framework Of Law No. 6698

Murat ÖZDEMİR*, Metin YILMAZ**, Hakan KAYA***

* Milli Eğitim Bakanlığı/Atatürk İlkokulu Müdürlüğü Samsun-Türkiye ozdemirmurat1@hotmail.com, ORCID ID 0000-0002-4929-0075

** Milli Eğitim Bakanlığı/Güzelyurt İlk/Ortaokulu Müdürlüğü Samsun-Türkiye metinyilmaz@hotmail.com, ORCID ID 0000-0001-8528-5794

*** Milli Eğitim Bakanlığı/Turgut Tüfenk İlkokulu Müdürlüğü Samsun-Türkiye b.hakankaya@gmail.com, ORCID ID 0000-0003-1267-3686

Öz

Günümüz dünyasında bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve iletişimin hızlanması bilgiye ulaşmayı ve paylaşmayı kolaylaştırmış, paylaşılan veriler fiziki ortamın çok ötesinde sanal dünya olarak adlandırılacak yeni bir dünya meydana getirmiştir. Sanal dünyada kullanılan her program, paylaşılan her kişisel veri yaşamı kolaylaştırmakla birlikte, beraberinde yeni sorunları da yaratmıştır. Veri paylaşım hızının ve paylaşılan veri miktarının artması, uluslararası ve ulusal toplumu kişisel verilerin korunması için tedbirler almaya zorlamıştır. Kişisel verilerin düzensiz şekilde kullanılması, ifşa edilmesi, yetkisiz ve tehlikeli yerlere ulaşması gibi kişilerin temel hak ve özgürlüklerine zarar verici faaliyetlerin önüne geçmek için ulusal ve uluslararası düzenlemeler gerekli hale gelmiştir.

Uluslararası toplumda oluşturulan ve kişisel verilerin korunmasına ilişkin düzenlemelerin paralelinde ülkemizde de düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu yayımlanmış ve böylece kişisel verilerin Anayasal çerçevede temel hak ve özgürlük kapsamında korunması, kaydedilmesi, işlenmesi, paylaşılması gibi faaliyetler düzenlenmiştir.

“Kişisel Sağlık Verilerinin 6698 Sayılı Kanun Çerçevesinde Korunması” konulu bu çalışmada, kişisel veri kavramına genel anlamda değinilmiş, kişisel sağlık verilerinin neler olduğu, açık rıza kavramı, kişisel sağlık verileri işlenirken mahremiyet ilkesine ilişkin değerlendirmeler, sigortacılık sisteminde kişisel sağlık verilerinin işlenmesi, uluslararası sözleşmeler/belgeler ve ulusal düzenlemelere ve KVKK kararlarından örneklerle yer verilmiştir. Çalışma oluşturulurken bu alanda yazılmış makaleler, dergiler ve kitaplar, kişisel veriler ve kişisel sağlık verileriyle ilgili bilişim programları taranmıştır. Kanun metinleri, Cumhurbaşkan Kararları ve Cumhurbaşkanlığı Kararnameleri güncel konularla karşılaştırılarak incelenmiştir. Masabaşı çalışması, kütüphane araştırması yöntemleri kullanılmıştır.

Sonuç olarak; 6698 sayılı Kanunda kişisel veri türlerinden hassas veri olarak belirtilen Kişisel Sağlık Verileri işlenirken, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere uyulması zorunludur. Kişisel sağlık verisi işlenecek olan ilgili kişinin veri işleme faaliyetinin amacı, süresi gibi unsurlar belirtilerek aydınlatılması, bu faaliyetlerin açık rızasının alınarak yapılması, veri işleme faaliyetinin de belirlenen amaçlar doğrultusunda, ölçülülük ilkesine uyularak tamamlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: 6698 Sayılı Kanun, Kişisel Veri, Kişisel Sağlık Verileri, Mahremiyet, Sigortacılık Sistemi.

Abstract

In today's world, the development of information technologies and acceleration of communication have made it easier to access and share information , the shared data has created a new world that will be called the virtual world , far beyond the physical environment. Every program used in the virtual world , every shared personal data makes life easier , but also creates new problems. Data sharing speed and increase in the amount of shared data has forced the international and national community to take some precautions to protect personal data. National and international regulation has become necessary to prevent activities that harm the fundamentals rights and freedoms of individuals like irregular use, being disclosed and access to unauthorised and dangerous places of personal data.

In parallel with the regulations on the protection of personal data created in the international community , some regulations have also been made in our country . In this context the Law on the Protection of Personal Data No. 6698 was published and thus activities such as the protection , recording , processing and sharing of personal data within the scope of fundamental rights and freedoms within the constitutional framework.

In this study on the Protection of Personal Health Data within the framework of the Personal Data Protection Law Numbered 6698, the concept personal data is mentioned in general, what personal health data is, the concept of explicit consent, evaluations on the principle of privacy while processing personal health data, processing of personal health data in the insurance system, international agreements, documents and national regulations and examples from KVKK decisions are included. While creating the study, articles, journals and books, personal data and information programs related to personal health data were scanned. Law texts, Presidential Decrees and Presidential Decrees were examined by comparing them with current issues. Desk study and library research methods were used.

As a result, it is obligatory to comply with national and international legal regulations when processing Personal Health Data, which is specified as sensitive data among personal data types in the Law No.6698. It is necessary to inform the data subject whose personal health data will be processed by specifying the purpose and duration of the data processing activity, to carry out these activities by obtaining their explicit consent, and to complete the data processing activity in line with the determined purposes, in accordance with the principle of proportionality.

Keywords: Law No. 6698, Personal Data, Insurance System, Personal Health Data, Privacy.

Giriş

Bilim ve teknolojiadaki gelişmeler, yaşamın pek çok alanında hayatı kolaylaştıran, sağlık hizmetlerinde de hastalıkların teşhis ve tedavisine destek olan gelişmelere neden olmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve iletişim olanaklarının artmasıyla hasta bilgilerinin büyük veri olarak toplanıp analiz edilmesi de kolaylaşmıştır. Bunun genel olarak sağlığın korunmasıyla ilgili olumlu sonuçlar yaratması mümkün olduğu gibi hastaların mahremiyetinin korunmasında veya sağlık ve sigorta hizmetleri gibi geçmiş sağlık bilgilerinin önem taşıdığı alanlarda hizmet almasını zorlaştırması da mümkündür. Bilim ve teknolojiyen yararlanmada bu tür ikilemlerle sıklıkla karşılaşmaktadır¹.

Devletlerin, çeşitli bireysel hak ve özgürlükleri kısıtlamak amacıyla kişisel verileri kullanmaları, şirketlerin ise kişisel verileri sahibinden izinsiz şekilde işlemeleri ve bunun ağır etkileriyle karşılaşılmasının bir sonucu olarak kişisel verilerin korunmasının önemi daha çok anlaşılmıştır. Ülkemizde de 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliğinde; “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir.” ifadesiyle kişisel verilerin korunması, sonrasında ise 2016 yılında yürürlüğe giren 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu ve bunu izleyen çeşitli yönetmeliklerle kişisel verilerin korunması ve paylaşılması kuralları belirlenmiştir.

Ülkemizde ve dünyada sağlık alanındaki kuruluşlar, kişiye ait sağlık bilgilerinin işlendiği ve korunduğu yerlerin başında gelmektedir. Kişiler sağlık istasyonlarında her muayene olduklarında bu veriler tekrar tekrar işlenmekte kullanılmakta ve güncellenmektedir. Kişisel sağlık verisi kapsamına giren unsurları genel bir ifadeyle belirtmek gerekirse; herhangi bir kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığına ait verileri söyleyebiliriz. Kişi iyileşme ve kontrol aşamaları gereği her muayene ve tedavi sürecinde kendisine ait kişisel verileri idare ile paylaşmak zorundadır. Bahsedilen bu veriler bireyin sağlık ve cinsel durumuna ait olabileceği gibi sosyo-demografik özellikte de olabilir. Dijital dünyanın ve iletişime ait teknolojinin gelişmesiyle birlikte, kişisel sağlık verilerine ulaşılması ve işlenmesi de kolay hale gelmiştir. Bu işleme sürecinde yapılan kontrolsüz işlemler ve güvenlik açıkları aynı zamanda kişisel sağlık verilerinin ihlal edilmesine yol açmıştır. Hassas/özel nitelikli olan bu bilgilerin muhafaza edilmesi, Anayasa’da ve uluslararası sözleşmelerde temel hak olarak düzenlenmiştir. Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve buna paralel iletişimin hızlanmasıyla birlikte kişisel verilerin güvenliğinin sağlanması ve kontrolsüz alana kaymaması için idare tarafından bu verilerin güvenliğine ilişkin tedbirlerin alınması zorunlu hale gelmiştir. İdarenin veya veri sorumlularının işlediği kişisel verilerin korunmasında özensiz davranması, beraberinde hukuki sorumluluğu da getirecektir. (DURMUŞ, 2020)

Bu çalışmamızda Kişisel Sağlık Verilerinin İşlenmesinin Önemi, 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu çerçevesinde ele alınacaktır.

Kavramsal Çerçeve

“Kişisel Veri” nin tanımını yapmamız gerekirse; 6698 Sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun 3.maddesinde “Kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi” şeklinde tanımlanmıştır. Bir başka tanımla Kişisel Veri; “Kişisel Verilerin Otomatik İşleme tabi Tutulması Karşısında Şahısların Korunmasına Dair 108 sayılı Sözleşme” ‘sinin 2.maddesinde; “Kimliği belirli veya belirlenebilir bir gerçek kişi (ilgili kişi) hakkındaki tüm bilgileri ifade eder.” şeklinde ifade edilmiştir. Genel öğretiyeye göre kişisel veri; bireyin şahsına, mesleğine ve ailesine ait özellikleri ortaya koyan, ilgili bireyin diğer bireylerden hangi niteliklerle ayrıldığını ve sahip olduğu özelliklerini gösteren her çeşit bilgi şeklinde tanımlanmaktadır. (ŞEN, 2009) Belli bir kimsenin adı, adresi, medeni hali, kimliği, doğum tarihi, uyruğu, inançları, kanaatleri, fiziksel özellikleri, etnik kökeni, mesleği, fotoğrafı, e-posta adresi, banka bilgileri, ikamet ettiği yer, banka kartı bilgileri, mezuniyeti, mevcut çalıştığı işi, parasal durumu, sosyal medyadaki ve internet bloglarındaki mesajları, sağlık verileri, DNA, genetik ve biyometrik verileri, bireysel ve aile mahremiyetine ilişkin bilgiler, farklı kişiler ile gerçekleştirdiği görüş alışverişleri, alışveriş alışkanlıklarına ilişkin bilgiler kişisel veri kapsamında yer almaktadır. Nihayetinde kişisel veriden söz edebilmek için verinin gerçek kişiye ait olması ve aynı kişinin de belirli biri veya belirlenebilir biri olması gerekmektedir. (YÜKSEL, 2019) Kişilere ait bazı verilerin ortaya çıkması, tanınması, belirli veya ilgisiz kimselerin ellerine yasal olmayan yollardan geçmesi, en kötü ihtimalle kullanılması, verinin sahibinin çok zor durumda kalmasına, telafisi zor ve yıkıcı zararlara neden olabilmektedir. Bundan hareketle Anayasa ve bazı Uluslararası düzenlemelerle özel verilerin korunmasına çalışılmış ve bazı tedbirler ortaya konulmuştur. Bu tür veriler; özel nitelikli kişisel veriler, hassas veri, özel veri kategorisi gibi çeşitli isimlerle adlandırılmıştır. (ORAK, 2019)

KVKK’ ya göre hassas veri “Kişilerin ırkı, etnik kökeni, siyasi düşüncesi, felsefi inancı, dini, mezhebi veya diğer inançları, kılık ve kıyafeti, dernek, vakıf ya da sendika üyeliği, sağlığı, cinsel hayatı, ceza mahkûmiyeti ve güvenlik tedbirleriyle ilgili verileri ile biyometrik ve genetik verileri özel nitelikli kişisel veridir.” şeklinde tanımlanmıştır. Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü’nde; “İrk veya etnik köken, siyasi görüşler, dini veya felsefi inançlar ya da sendika üyeliğinin ifşa edildiği kişisel verilerin işlenmesi ve bir gerçek kişinin kimlik teşhisinin yapılması amacıyla genetik veriler ile biyometrik verilerin, sağlık ile ilgili verilerin veya bir gerçek kişinin cinsel yaşamı veya cinsel eğilimine ilişkin veriler”² (AVRUPA BİRLİĞİ, 2018) hassas

¹ Kişisel Sağlık Verileri Çalışma Grubu (2020), Covid-19 Önlemleri Kapsamında Sağlık Bakanlığı Tarafından Kullanılması İstenen Cep Telefonu Uygulamalarının Kişisel Verilerin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesine İlişkin Rapor, S.1

² “Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü”, *Avrupa Birliği Resmî Gazetesi*. Madde 9

verilerden sayılmıştır. Kanunda özel nitelik içeren kişisel verilerin sayısı belirli sınırlar içinde tutulmuş olup bu sınır çeşitli yorumlarla genişletilemez. Kanun gereği özel nitelik içeren kişisel verilerin işlenmesi de yasak olup, eğer ilgili kişinin açık rızası varsa veya Kanun’da belirlenen sınırlı haller mevcutsa bu veriler işlenebilir. Hassas veriler işlenirken “minimumluk ilkesi” ne dikkat edilmelidir. (YÜKSEL, 2019)

Kişisel verilerin işlenmesinde görev alanlar veri sorumlusu ve veri işleyen olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlar tüzel veya gerçek kişi olabilirler. Veri sorumlusu, 6698 sayılı kanuna göre; “kişisel verilerin işleme amaçlarını ve vasıtalarını belirleyen, veri kayıt sisteminin kurulmasından ve yönetilmesinden sorumlu olan gerçek veya tüzel kişiyi ifade eder” şeklinde tanımlanmıştır. Veri sorumlusu görevindeki kişiler gerek gerçek kişi gerekse de tüzel kişilikler olabilir. Tüzel kişilikler arasında kamu kurum ve kuruluşları, limitet şirketleri, vakıflar, sağlık kuruluşları da olabilecektir. Veri işleme faaliyeti sırasında faaliyetin amacına yönelik neden ve nasıl yapılacağına cevabını verebilecek olan kişi veri sorumlularıdır. 6698 sayılı kanuna göre; veri sorumlusunun verdiği yetkiye ve talimatlara dayanarak ve veri sorumlusu adına kişisel verileri işleyen gerçek veya tüzel kişilere “veri işleyen” denir. Veri işleme işinin daha çok teknik kısımlarıyla ilgilenen veri işleyenin dikkat etmesi gereken nokta veri sorumlusundan aldığı talimata göre veri işleme faaliyetini gerçekleştirmesidir. Örneğin; özel bir şirket, kendi topladığı verilerin saklanması için bulut hizmeti sunan bir hizmet sağlayıcıdan hizmet alabilir. Burada hizmet sağlayıcısı olan tüzel kişilik imzaladığı sözleşme çerçevesinde veri işleyen konumunda olup işin sadece teknik kısmıyla ilgilenir, kendisine verilen yetki çerçevesinde hareket ederek verileri saklar, kendisi için veri işleyemez. Eğer veri işleyen kendisine veri sorumlusu tarafından verilen yetki ve talimatların sınırlarının dışına çıkıp kendisi için veri işlemeye başlarsa, veri işleyen statüsünden ayrılıp veri sorumlusu statüsünde olacaktır. Veri işlenmesine ilişkin esas sorumlu “kimdir?” sorusunun cevabı “veri sorumlusu” olacaktır. Çünkü veri sorumlusu kişisel verilerin kaydedileceği veri kayıt sistemini kuran, yönetilmesinden sorumlu olan, kişisel verilerin işlenmesinin amaçlarını ve araçlarını belirleyen gerçek veya tüzel kişilerdir.

Bu kısımdan itibaren kişisel verilerin korunmasının ne anlama geldiğini kısaca anlatmaya çalışalım. Avrupa’da ve Dünya’da 18. ve 19. yüzyıllarda yaşanan Sanayi Devrimi ve sonrasında gelen makineleşmeyle beraber sanayinin güçlenmesi, iş gücünün ve makinelerin önemini arttırırken, 1945’lerden itibaren bilgisayarın hayatımıza girmesiyle ile bu güç yerini, işlenmiş veriye yani bilgiye bıraktı. İşlenmiş veri ile insanların düşünceleri, beklentileri, merakları, istekleri ortaya çıktı ve bu veriler pazarlamanın bir aracı haline geldi. Küresel ölçekte kurulan şirketler dijital dünyada boy gösterip kişilerin verilerine göre hareket etmeye ve kişilerin isteklerine göre yeni bir dünya oluşturmaya başladı. Sanal Dünya...

Günümüz sanal dünyasında, gerekse de gerçek dünyada kişisel verilerin yetkisiz ellere geçmesinin engellenmesi, kişisel veri sahiplerinin temel hak ve özgürlüklerinde sıkıntılar yaşamasının önüne geçilmesi için devletler ölçeğinde belirli sınırlamaların getirilmesi lazımdır. İşte buradan hareketle kişisel verilerin korunması bir bakıma kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması anlamına da gelir. Bu korunmanın temin edilebilmesi için belirli kurallar yani yasal çerçeve içinde hareket edilmesi gerekir. Kişisel verilerin korunması temelde verilerin hepsinin veya bir bölümünün otomatik veya otomatik olmayan şekillerde işlenmesiyle ortaya çıkabilecek zararlardan kişiyi korumayı amaçlamaktadır. Bu korumaya ilişkin ilkelerde teknik önlemler, idari önlemler ve hukuki önlemler somut halde bulunur. Kişisel verilerin korunması; kişilere ait bilgilerin toplanması, kaydedilmesi, saklanması, aktarılması gibi veri işleme süreçlerinin hepsini kapsam içine alır ve bireylere kişisel bilgilerini kontrol etme imkânı tanır. Böylece veri sahibi kişisel verilerinin geleceğini bizzat belirleme ve müdahale etme hakkını kullanabilecek, böylece doğacak zararlardan kendini koruyabilecektir. Bu koruma aynı zamanda kişilik hak ve onurunu da korumaktır. (KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU, s. 17) Bu bağlamda ülkemizin ihtiyaçları, uluslararası sözleşmeler ve belgeler dikkate alınarak 6698 sayılı kanun hazırlanmıştır. 6698 sayılı kanunun amacı; gerçek ve tüzel kişilerin verileri işlerken uyacakları usul ve esaslar, yükümlülükleri, işleme şartlarını ve kişisel verilerin işlenmesi sürecinde kişilerin temel hak ve özgürlüklerinin korunması esaslarını düzenlemektir. Kişisel verilerin ve kişi mahremiyetinin korunması da bu kapsama dahildir. Kanun ile kişisel verilerin sınırsız şekilde toplanmasının, yetkisiz kişilere ifşasının, yayılmasının, amacının dışında ve kötü şekilde kullanılmasının ve bunun sonucunda kişilik haklarının ihlal edilmesinin önüne geçilmesini amaçlamaktadır. (KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU, s. 12)

Kişisel veri sahibinin açık rızasının aranması, kişisel verileri paylaşırken dikkat edilmesi gerekli en önemli noktalardan biridir. Açık rıza; ilgili kişinin yeterli şekilde bilgilendirildikten sonra kendi olumlu rızasıyla kişisel verilerinin işlenmesine özgürce onay vermesidir. Kişisel verilerin işlenmesi konusunda ilgili açık rızasını geri alabilir. Kişisel verilerin geleceğinin belirlenmesi hakkı ilgili kişiye aittir. Bu nedenle açık rıza vermek kişiye bağlı bir hak olduğundan daha önce verilen açık rıza geri alınabilir. (KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU, 2016)

6698 Sayılı Kanun’un 11. maddesi çerçevesinde ilgili herkes, veri sorumlusuna başvurarak kendisiyle alakalı; kişisel verilerinin işlenip işlenmediğini, işlem yapılmışsa bunlara ait bilgi isteme, işlenen kişisel verilerin amacına uygun kullanılıp kullanılmadığını ve yurt dışında ve yurt içinde kişisel verileri aktarılmışsa aktarılan üçüncü kişileri öğrenme hakkına sahiptir. Yine kanunun 7.maddesi çerçevesinde kişisel verilerinin yanlış veya eksik işlenmiş olması durumunda düzeltilmesini, silinmesini veya yok edilmesini isteme hakkına sahiptir. Bu işlemlere ilişkin çalışmaların kişisel verilerinin aktarıldığı üçüncü kişilere bildirilmesini, işlenen verilerinin analiz edilmesiyle ortaya çıkacak kendi aleyhine bir sonuca itiraz etme, kişisel verilerinin kanuna aykırı şekilde işlenmesinden dolayı uğrayacağı zararın giderilmesini isteme haklarına sahiptir.

Ulusal ve Uluslararası Düzenlemelerde Kişisel Sağlık Verilerinin Korunmasına Dair Literatür Taramaları

Kişisel verilerin ve kişisel sağlık verilerinin paylaşımı konusunda ulusal ve uluslararası kaynaklara ve düzenlemelere konu anlatımı içinde yer vermeye devam edeceğiz. Şimdi bu kısımda kaynakların adlarına ve kısaca içeriklerine değinelim.

Ulusal Düzenlemeler

1982 Anayasa'sının "Özel hayatın gizliliği" başlıklı maddesinde; "Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir. Kişisel verilerin korunmasına ilişkin esas ve usuller kanunla düzenlenir." hükmü yer almaktadır. Bu madde hükmüyle kişisel verilerin korunmasını talep etme, temel hak ve özgürlükler arasına dahil edilmiş, Anayasal bir güvenceye sahip olmuştur. Önceki konularda belirttiğimiz kişisel verilerin toplanması ve işlenmesi sürecinde dikkat edilmesi gerekli tüm ilkeler bu maddede belirtilmiştir. Kişinin korunması ve kişiliğinin geliştirilmesi, kişi hürriyeti ve güvenliği, maddi ve manevi varlığı ile alakalı maddeleri de kişisel verilerin korunmasıyla alakalı diğer düzenlemelerdir.

Türk Ceza Kanunu'nun 135. Maddesinde kişisel verilerin kaydedilmesi hususuna değinilmiştir. "Kişisel verilerin; kişilerin siyasi, felsefi veya dini görüşlerine, ırki kökenlerine; hukuka aykırı olarak ahlaki eğilimlerine, cinsel yaşamlarına, sağlık durumlarına veya sendikal bağlantılarına ilişkin olması" durumunda verilecek cezaları ifade etmiştir. Maddenin ikinci fıkrasında kişisel sağlık verilerinin hukuka aykırı şekilde kaydedilmesi hususunda olması durumunda, cezanın artırılacağı hükmüne yer verilmiştir. Devamında 136.maddede ise kişisel verileri hukuka aykırı şekilde bir başkasına veren veya yayanlar hakkındaki ceza hükümleriyle kişisel verilerin güvenliğine değinilmiştir. 137.maddede kişisel verilerin nitelikli kişiler tarafından hukuksuz şekilde işlenmesinden doğacak cezayı, 138.maddede kişisel verileri zamanı geldiği halde süresi içinde yok etme yükümlülüğünü yerine getirmeyenlerin cezalarından bahsedilmiştir.139 ve 140. maddede ise, kişisel verilerle ilgili anılan suçların şikâyet olmadan resen soruşturulacağı ve tüzel kişiler hakkında bunlara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunacağına değinilmiştir.

Ceza Muhakemesi Kanunu'nun 75, 76, ve 77. Maddelerinde Şüpheli veya sanığın ve diğer kişiler bakımından beden muayenesi ve vücudundan örnek alınması konularına değinilmiştir. Bu gibi durumlarda yasal yolla, ölçülülük ilkelerine uyarak elde edilen kişisel sağlık verilerinin nasıl kullanılacağı , saklanacağı veya nasıl yok edileceği madde 79 ve 80 de incelenecek bulgu, bilirkişiye ilgili kişinin adı ve soyadı, adresi, doğum tarihi bildirilmeksizin verildiğini , örnekler üzerinde yapılan inceleme sonuçlarının kişisel veri niteliğinde olduğu, başka bir amaçla kullanılamayacağı; dosya içeriğini öğrenme yetkisine sahip bulunan kişiler tarafından bir başkasına verilemeyeceği ifade edilmiştir.

Türk Medeni Kanunu'nda kişisel verilerin korunması ile bireyin temel hak ve özgürlükleri arasındaki birlikteliğinden bahsedilmiştir. Türk Medeni Kanunu'nun 23.maddesinde kişinin hak ve özgürlüklerinden kısmen bile olsa vazgeçemeyeceği belirtilmiştir. Kanunu'nun 24. maddesinden hareketle kendisine ait kişisel sağlık verilerinin hukuka aykırı şekilde kaydedilemeyeceğini, kaydedilmesi için ilgili kişinin rızası, kamu yararı, kanunun verdiği yetki gibi kanuni gerekçelerin olması gerektiği çıkarımını yapabiliriz. Devamı 25.maddesinde ilgili kişiyi kendisine bu şekilde yapılan saldırılara karşı açabileceği davalar belirtilmiştir. (ORAK, 2019)

Uluslararası Düzenlemelerde Kişisel Sağlık Verileri

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Özel ve Aile Hayatına Saygı" başlık 8.maddesinde göre kişilerin özel ve aile hayatına saygı gösterilmesi gerektiği belirtilmiştir. Kişinin aile hayatı ve özel hayatı mahremiyet alanıdır. Burada kişisel verilerin başka kimselerle paylaşamayacağı ölçüde mahremiyete özel bilgiler olabilir. Bu kişisel verilere müdahale ancak yasanın öngördüğü durumlarda olabilir. Bu verilerin toplanması ve işlenmesi ancak yasayla mümkün olabilir.

İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi'nde herkesin, kendi sağlığıyla ilgili bilgiler bakımından, özel yaşamına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahip olduğu, kendi sağlığı hakkında toplanmış herhangi bir bilgiyi öğrenme hakkına sahip olduğu ve bununla beraber, bireylerin, bilgilendirilmeme istekleri de gözetileceği belirtilmiştir.³

Hasta Haklarına İlişkin Avrupa Statüsü 'nün altıncı Özel ve Gizlilik Hakkı maddesinde; "her birey kişisel bilgilerinin, sağlık durumu, yapılan teşhis ve tedavi konularında bilginin yanı sıra teşhis ve tedavi yapılırken veya özel ziyaretlerinin gizliliğinin muhafazası hususunda, gizli tutulmasını talep etme hakkına sahip olduğu, yine dördüncü maddesinde kendi sağlığı ile ilgili rıza (onay) hakkına sahip"⁴ olduğu belirtilmiştir.

Avrupa hasta haklarının geliştirilmesi bildirgesi olan Amsterdam Bildirgesi'nin dördüncü maddesinde Mahremiyet ve özel hayat bölümünde "hastanın sağlık durumu, tıbbi durumu, kimliği, tanısı, prognozu, tedavisi hakkındaki ve kişiye özel, diğer tüm bilgiler, ölümden sonra bile gizli olarak korunmasını"⁵ belirtmiştir.

³ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/> adresinden İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesine bakılabilir.

⁴ https://ec.europa.eu/health/ph_overview/co_operation/mobility/docs/health_services_co108_en.pdf adresinden daha fazla bilgi edinilebilir

⁵ https://www.who.int/genomics/public/eu_declaration1994.pdf adresinden bakılabilir.

108 Sayılı Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin 5.,6.,7., maddelerinde otomatik işleme konu olan verilerin niteliği, yasal ve adil yoldan işlenmesi gerektiği, ölçülülük ilkesi gereği belirli bir amaç için kaydedilmesi gerektiği, kişinin irksal kökeni, siyasi düşünceleri, sağlık veya cinsel hayata ilişkin kişisel sağlık verileri vb. gibi verilerin otomatik işleme tabi tutulamayacağını, kaydedilen otomatik verilerin izinsiz olarak el değiştiremeyeceği belirtilmiştir.⁶

6698 sayılı Kanunun kabulünden hemen önce 95/46 sayılı Direktifte yer alan hükümlerin güncellenip çağdaşlaştırılması amacıyla AB Veri Koruma Reformu kapsamında GDPR-Genel Veri Koruma Tüzüğü hazırlanmış, Avrupa Parlamentosu tarafından kabul edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Genel Veri Koruma Tüzüğü-GDPR ile özellikle yaptırımlar, sorumluluklar, kişi hakları ve veri koruma tedbirleri alanında kapsamlı ve sıkı düzenlemeler getirilmiştir. Tüzüğün 1.maddesinin 2.fıkrasında temel hak ve özgürlükler ile özellikle kişisel verilerin korunmasından bahsedilmiş, unutulma hakkının kanun ile tanımlanması, veri işleyenlerin artırılan sorumlulukları ve idari para cezalarına ilişkin yaptırımların artırılması gibi caydırıcılığın güçlendirilmesi veri taşınabilirliği gibi yaklaşımlar getirilmiştir. GDPR' de en önemli düzenlemelerden biri de veri ihlalleri karşısında öngörülen yaptırımlara ilişkin hükümlerdir. "Veri koruma kurallarına ilişkin ihlaller karşısında 95/46 sayılı Direktif" e göre çok daha ağır tazmin yaptırımları (200 milyon avro veya hizmet sağlayıcının küresel gelirinin yüzde dördü gibi önemli miktarlar) öngörülmektedir." (AKINCI, 2017) 6698 sayılı Kanun'da ise söz konusu idari para cezalarının sınırları 5 bin Türk lirası ile 1 milyon Türk lirası arasında belirtilmiştir. Bu manada Türkiye'de idari para cezası sınırlarının daha düşük olduğu söylenebilir.

Kişisel Sağlık Verisinin Kapsamı Ve Elde Edilen Bulgular

Yöntem ve Tespitler

Bu çalışmada bulgular elde edilirken ilgili alanda yazılmış kitap, dergi ve makaleler taranmıştır. Kaynak araştırması ve doğrulaması yapılmıştır. Elde edilen bulgular kanun metinleriyle karşılaştırılmıştır. Avrupa'da bu konularda verilmiş resmi AİHM kararları incelenmiştir. Kütüphane araştırması ve masa başı çalışması yapılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar ışığında günümüzde yaşanan salgına değinilmiş, salgın ile alakalı tüm gelişmeler sosyal medya, çeşitli cep telefonu uygulamaları ile ilgili incelemeler yapılmıştır.

İlgili bir kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığı ile ilgili bütün veriler, ilgili kişiye sunulan sağlık/tedavi hizmetleri ile bunlara ilişkin bilgilere kişisel sağlık verisi adı verilir. Örneğin ilgili kişinin geçirmiş olduğu hastalıklar, tedavi süreci aşamaları ve kullandığı ilaçlar, kendisine yapılan tahlillerin sonuçları gibi veriler kişisel sağlık verisidir. 6698 sayılı Kanun'un 6.maddesinde de belirtildiği üzere kişisel sağlık verileri özel nitelikli kişisel veri olup, ilgili kişinin açık rızası olmadan işlenmesi yasaktır. Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün 4. maddesinin 15. Fıkrasında ise, "Sağlıkla ilgili veri", "Sağlık hizmetlerinin sağlanması da dâhil olmak üzere bir gerçek kişinin sağlık durumuyla ilgili bilgilerin açıklandığı, söz konusu gerçek kişinin fiziksel veya ruhsal sağlığına ilişkin kişisel veriler" şeklinde tanımlanmıştır.⁷ 6698 sayılı Kanun'un 5.maddesinde kişisel verilerin işlenme şartları belirtilmiş, 6.maddede ise özel nitelikli kişisel verilerin işlenme şartları belirtilmiştir. Kişisel sağlık verileri özel nitelikli kişisel verilere dahil olup işlenmesi için ilgili kişinin açık rızası aranmaktadır. Sağlık ve cinsel hayata ait kişisel verilerin dışındaki veriler kanunun öngördüğü hallerde işlenebileceği, sağlık ve cinsel hayata ait veriler ancak tıbbi teşhis ve tedavi süreci, bakım hizmetleri, koruyucu hekimlik, kamu sağlığının korunması, sağlık hizmetlerinin finansmanının planlaması ve yönetimi amacıyla yetkili kurum ve kuruluşlar tarafından ilgili kişinin açık rızası olmadan işlenebileceği belirtilmiştir. Kanunun 6.maddesinin 4.fıkrasında, özel nitelikli kişisel verilerin işlenmesi sürecinde yeterli önlemlerin alınması hususu da ifade edilmiştir.

Özel nitelikli veri olan kişisel sağlık verisi, Sağlık Bakanlığı tarafından "kimliği belirli ya da belirlenebilir gerçek kişinin fiziksel ve ruhsal sağlığına ilişkin her türlü bilgi ile kişiye sunulan sağlık hizmetleriyle ilgili bilgileri" olarak tanımlanmıştır. 6698 sayılı Kanunda kişisel verilerin tanımının unsurları daha geniş kapsamlı ifade edilmiştir. Kimliği belirli veya belirlenebilir gerçek kişiye ilişkin her türlü bilgiyi tanımlayan kişisel verilerin unsurları, nelerin kişisel veri kabul edileceğinin sınırları yasal düzenlemede sayılmamıştır. Kanunda belirtilen kişisel veri tanımına uyan her türlü veri kişisel veri sayılabilir. Bundan hareketle ilgili kişinin sağlık durumuna ilişkin tanı maksatlı tetkikler, konsültasyonlar, belirtiler ve muayeneler, tedavi maksadıyla alınan avuç içi damar haritası, parmak izi, retina, işitme testine ait veriler, yüz ölçümleri vb. kişisel sağlık verileri kapsamında değerlendirilebilir. (DURMUŞ, 2020) Öte yandan Kanunun 28. maddesinde kişisel verilerin işlenmesinin istisnaları belirtilmiştir. Kanun ile yetki verilmiş kamu kurum ve kuruluşları tarafından yürütülen koruyucu, önleyici ve istihbari çalışmalar, kamu güvenliğini, düzenini ve ekonomik güvenliği, milli savunmayı ve milli güvenliği sağlamaya yönelik faaliyetler kapsamında kişisel verilerin işlenmesinde kanun hükümlerinin uygulanamayacağı ifade edilmiştir. Bu manada kişisel sağlık verilerinin ilgili maddede belirtilen istisnaları taşıması halinde, örneğin; ülkemizde ve dünyada devam eden covid19 salgını nedeniyle anonim hale getirilmiş istatistiksel çalışmalar ve gerekli önlemlerin alınması amacıyla Sağlık Bakanlığı ve madde kapsamındaki kurum ve kuruluşlar tarafından işlenmesinde bir engel bulunmamaktadır.

⁶<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2016/03/29/KisiselVerilerinOtomatikIslemeTabiTutulmasiKarsisindaBireylerinKorunmasiSozlesmesi.pdf> adresinden daha fazla bilgi edinilebilir.

⁷ <https://www.kisiselverilerin korunmasi.org/wp-content/uploads/2017/09/GDPR-T%C3%BCrk%C3%A7e-%C3%87eviri-AB-Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1.pdf> adresinden daha fazla bilgi edinilebilir.

Kişisel Sağlık Verileri ve Mahremiyet

Türk Dil Kurumuna göre “Açıklanmaması gereken veya paylaşılması için kişinin ya da vasisinin iznini gerektiren kişiye ait veri, bilgi, kişiye özel olan, gizlilik.” olarak açıklanan mahremiyet, kişinin özel yaşamına ilişkin bilgilerin kendisi tarafından uygun görülenlerin dışındaki kimselerin görmesinden uzak tutmasıdır. Mahremiyet ile kişi kendine özel bilgilerin güvenliğini sağlamış, buradan doğan güvenle özgür şekilde hareket etmeye başlamıştır. (İZGİ, 2014)

Kişisel sağlık verileri kapsamında mahremiyet; açıklamak zorunda olduğu tedavisi, hastalığı, tetkikleri ile ilgili bilgilerinin, toplumun diğer tüm bireylerinin bilgisinden saklamak istediği özel alanını ifade etmektedir. Hastalara kişisel sağlık bilgileri konusunda mahremiyet alanı yaratılması ve bu alanın korunması, hastanın kişisel sağlık verilerinin bir başkası tarafından bilinemeyeceğini ve sonuç olarak hasta ile hekim arasında karşılıklı güveni sağlar.

Hasta Hakları ve Kişisel Sağlık Verilerinin Paylaşımı

Ülkemizde ki hasta haklarını, uluslararası sözleşmelerde/belgelerde ve Anayasa’da kabul edildiği şekilde sağlık hizmeti alanında somut olarak gösterebilmek, herkesin sağlık hizmeti sunan bütün kurum ve kuruluşlarda, sağlık hizmeti verilen hallerde, insan onuruna ve temel hak ve özgürlüklerine yakışır şekilde hasta haklarından faydalanabilmesini sağlamak, gerektiğinde hukuki korunma yollarından faydalanabilmesine ve hak ihlallerinden korunabilmesi için gerekli usul ve esasları düzenlenmek amacıyla “Hasta Hakları Yönetmeliği” hazırlanmıştır. İlgili yönetmelikte hasta, mevzuatın öngördüğü usul ve esaslar adalet ve hakkaniyet ilkeleri çerçevesinde; koruyucu sağlık hizmetleri ve sağlık yaşamının teşvik edilmesi de dahil olmak üzere kendi ihtiyaçlarına uygun tedavi hizmetinden yararlanabilir, kendisine sağlık hizmeti sunacak hekimleri ve personeli serbestçe seçebilir, görev unvanları ve kimlikleri ile ilgili bilgi edinebilir, başka tabiplerin konsültasyonlarını isteyebilir. Tedavi göreceği kurumu değiştirebilir ve seçtiği sağlık kuruluşunda verilen sağlık hizmetlerinden faydalanabilir. İlgili kişi kendisine sunulacak tedavi hizmetleri ile ilgili bilgi alma vb. haklara sahiptir. Hasta Hakları Yönetmeliği’nin hasta; 20, 21, 23. maddelerinde belirtilen kişisel sağlık durumu ile ilgili verilerin paylaşılmasını, mahremiyetine saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Hastanın kişisel sağlık verilerinin paylaşılmasında kanunlarda belirtilen durumlar hariç olmak üzere hastanın mahremiyetine saygı gösterilmesi esastır.

6698 sayılı Kanun gereği kişisel sağlık verilerinin ve diğer kişisel verilerin işlenmesinde kanunun gereklerine uygun hareket edilmesi, veri sorumlusu ve veri işleyenlerin veri güvenliğine yönelik idari ve teknik önlemleri alması çok önemlidir. Veri sorumluları ve veri işleyenlerin, ilgili kişilerin kişisel verilerinin hukuka uygun şekilde güvenliğini sağlamaları gerekmektedir. Kişisel sağlık verisi gibi hassas nitelikteki verilerin işlenmesi sırasında gerekli tedbirlerin alınması, ilgili kişinin kişisel verilerinin güvenliğinin sağlanmasıyla zarar görmesinin önüne geçilmesini temin edecektir. Bu aynı zamanda hastanın temel hak ve özgürlüklerine ve mahremiyet ilkesine de uygundur. Veri sorumlusu, kişisel verilere hukuka aykırı şekilde ulaşılmasını ve işlenmesini önlemek ve bunun için gerekli idari ve teknik önlemleri almakla yükümlüdür. Veri sorumlusu kişisel verilerin muhafazasından, kurum ve kuruluşunda ilgili kanun hükümlerinin uygulanması amacıyla gerekli denetim ve tedbirleri yapmak ve yaptırmaktan sorumludur. Öğrendiği kişisel verileri kanun hükümleri gereği başkalarına açıklayamaz ve amacının dışında işleyemez. Veri sorumlusunun görevi sona erdikten sonra da kişisel verileri açıklayamaz. “Veri sorumlusu için düzenlenen sır saklama yükümlülüğü kanunda veri işleyenler için de geçerlidir.” (KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU, 2018)

Kişisel sağlık verilerinin usulsüz/hukuksuz kullanımını ilişkin bir olay İstanbul’da yaşanmış, kadın hasta kendisine tedavi amaçlı iğne yapan erkek hemşirenin telefon mesajıyla taciz edildiğini sosyal medyadan duyurmuş ve olay yargıya intikal etmiştir. Olayın özünde tedaviyi gerçekleştiren erkek hemşirenin, kadın hastanın kişisel sağlık verilerinin kayıtlı olduğu sistemden telefon numarasına ulaştığı ve kendisine mesaj attığı iddiasıdır. Kadın hasta; covid19 nedeniyle maskeli olduğunu, yüzünün görünmediğini, yanında annesi olduğu halde iğne yaptırdığını, iğne yapan erkek hemşirenin kendisinin telefon bilgilerine ulaştığını, yüzünü bile maske nedeniyle görmediği bir hastanın telefonuna mesaj atarak taciz ettiğini iddia etmiştir. Buradan hareketle hastaların kişisel verilerinin kayıtlı bulunduğu sistemlerin korunması, veri sorumlularının olumsuz olay yaşanmaması için gerekli tedbirleri alması ve hasta mahremiyetinin korumasının önemi ortaya çıkmıştır. İstanbul’da yaşanan bu olay kişisel sağlık verilerinin korunmasına ve hasta mahremiyetine ilişkin örnek olarak değerlendirilebilir.

6698 Sayılı Kanun Kapsamında Kişisel Sağlık Verilerinin İşlenmesine İlişkin Temel İlkeler

Kişisel Verileri Koruma Kanunu’nun 4.maddesinde Genel İlkeler başlığında kişisel sağlık verileri işlenirken uyulması zorunlu ilkelerden bahsedilmiştir. Bu ilkelere göre kişisel sağlık verileri işlenirken; hukuka ve dürüstlük kurallarına uygun olmalı, doğru ve gerektiğinde güncel olmalıdır. Kişisel sağlık verileri sadece belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenmeli ve işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olmalı, amacı dışında veriler işlenmemelidir. Kişisel veri hangi amaç için işlenmişse o amacın gerçekleşmesine müteakip süre sonunda mevzuatta belirtilen hususlar çerçevesinde silinmeli veya anonim hale getirilmeli veya yok edilmelidir.

Şimdi bahse konu olan ilkeleri başlıklar halinde açıklayalım.

- **Hukuka ve Dürüstlük Kurallarına Uygun Olma**

Dürüstlük ve hukuka uygunluk, ilgili kişinin verileri işlenirken dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan biridir. Kişisel sağlık verileri işlenirken ve süreç sonunda hukuka ve dürüstlük ilkelerine bağlı şekilde hareket edilmemesinin neticesi, veri sahibinin

zarar göreceği bir sonuca gidebilir. Veri sorumlusu verilerin işleme sürecinde ilgili kişinin çıkarlarını ve makul beklentilerini gözetmek zorundadır. İşleme sürecinde şeffaf olmalı, veri sahibini bilgilendirme ve uyarı sorumluluklarını yerine getirmelidir.

Kanunda açık şekilde ifade edilmiş olan hukuka ve dürüstlük kuralına uygun olma, içeriği bakımından diğer ilkelerle iç içe geçmiş ve kapsayıcı bir hal almıştır. Bununla beraber hukuka uygunluk evrensel hukuk normlarına ve hukuk ilkelerine de uygunluğu ifade eder. Kanuna aykırı bir uygulama aynı zamanda hukuka aykırılığı da ifade eder.

Dürüstlük kelimesini özünde ve sözünde bir olma, gerçeği saklama ya da su katılmamış berraklık (EMRE, 2020) olarak ifade edebiliriz. Medeni Kanunu'nun 2.maddesinde ifade edilen dürüstlük kuralı, bir hakkın bir görevin kötüye kullanılmamasıdır. Kişisel veriler bakımından da veriler işlenirken hukuk normlarının ihlal edilmemesidir. Her somut olaya göre objektif bir kişiden beklenecek davranışlar dürüstlük kuralının sınırlarını belirler. Sübjektif durumlar göz önüne alınmaz.

Dürüstlük kuralı, kişisel verilerin işlenmesi açısından incelenecek olursa, veri işleme sürecinde kişilerin, hukuk kurallarına uygun şekilde amacına uygun olarak en az veri işlemleri ve verisi işlenen kişinin öngöremeyeceği şekilde hareket etmemeleridir. Veri sorumlularının veri sahibinin çıkarlarını ve makul beklentilerini göz önüne almaları, dürüstlük kuralının gereğidir. Herhangi bir yasal dayanak olmadan kişinin mahremiyetini, onurunu ihlal edecek şekilde veri işlenmesi, bu ilkeye aykırı olacaktır.

Dürüstlük kuralı kişisel verileri korumanın diğer ilkeleri ile somutlaşmıştır. Kişisel verilerin işlenmesi süreci kişilerin temel hak ve özgürlüğüne bir anlamda müdahale anlamına gelir ve bu müdahalenin hukuka uygun ve dürüst olarak kabul edilebilmesi ancak Anayasa'nın temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına ilişkin düzenlemelerine uygun olmasıyla gerçekleşir. Bu düzenlemelere uygun olması zorunludur. Kişisel verilerin işleme sürecinin hukuka uygun olmasından kastedilen bir başka manasıyla tüm hukuk sistemine uygun olmasıdır. (KİŞİSEL VERİLERİ KORUMA KURUMU)

- **Doğru ve Gerekliğinde Güncel Olma**

Kişisel verilerin doğru ve gerektiğinde veri sorumluları tarafından güncel tutulması gereklidir. Kişisel veriler işlenirken ilgili kişinin verdiği bilgilerde yanlışlık veya düzeltme gereken unsurlar olabilir. Bu hatalı veriler/bilgiler veri sorumlusu tarafından işlenip yasal sınırlar çerçevesinde kullanılırken, ilgisi olmayan kişilere veri sahibiyle ilgili bilgiler gidebilir. Örneğin; veri sahibinin yanlış e-posta adresi bildirimi sonucunda hesap ekstrelerinin ilgisiz başka kişilerin eline geçmesi. Buna benzer ya da telafi edilemeyecek durumların yaşanmaması için, veri sorumlusu çeşitli işlemler yapmadan önce veri sahibine ait kişisel verilerin doğruluğunu ve güncelliğini sağlamalıdır. İşlem tesis etmeden önce ilgili kişinin bilgilerini teyit etmelidir. Örneğin kredi vermeden ya da kargolama işlemi yapmadan önce e-posta teyit işlemi, telefon ve adres kontrol doğrulama işlemlerini yapmalıdır. Kişisel verilerin bu şekilde doğru ve güncel tutulması veri sorumlusunun çıkarına uygun olduğu gibi temel hak ve özgürlüklerin korunması bakımından da önemlidir. “Kişisel verilerin doğru ve gerektiğinde güncel olmasının sağlanması noktasında aktif özen yükümlülüğü; veri sorumlusu eğer bu verilere dayalı olarak ilgili kişiyle ilgili bir sonuç ortaya koyuyor ise geçerlidir (örneğin kredi verme işlemleri)”. İlgili kişinin her zaman kişisel verilerinin düzeltilmesini talep etme hakkı mevcuttur ve kanunla uyumludur. Veri sorumlusu kişisel bilgilerin doğru ve güncel olmasını temin edecek yolları açık tutmalıdır.

- **Belirli, Açık ve Meşru Amaçlar İçin İşlenme**

Kişisel veriler işlenirken işlenme amaçlarının belirli, meşru ve açık olması gerekir. Veri sorumlusu ilgili kişinin verilerini hangi amaç için işleyecekse onu önceden belirlemelidir. Bir amaç belirlenmeden veya çok genel kapsamlı bir amaç için veri toplanması, bu ilkenin ihlali anlamına gelecektir. Kişisel veriler toplanırken sadece amaca yönelik veri işleme yetersiz olmaktadır. İlgili kişinin verilerinin hangi amaçlar için toplandığı açık bir şekilde belirtilmeli ve tereddüte yer verilmemelidir. Diğer bir deyişle veri sorumlusu şeffaf olmalıdır. Veri sahibi amaçları anlayabilmelidir. Veriler işlenirken esas ilkelerden biri de meşruluk yani kanuna uygun olma ilkesidir. Kişisel verilerin işlenme şartları 6698 sayılı kanunun ilgili 5. ve 6. Maddelerinde belirtilmiştir. Bu nedenlerle veriler toplanırken ve işlenirken aydınlatma ve açık rızaya uygun şekilde olmasına dikkat edilmeli, açık, meşru ve belirli hedefler için çalışılması ve dürüstlük ilkesine azami uyulması gerekmektedir. Veri sorumlusu verileri işlerken ilgili kişiye belirttiikleri amaçlar dışında veri işlerse, yaptıkları fiilden sorumlu olacakları açıktır.

- **İşlendikleri Amaçla Bağlantılı, Sınırlı ve Ölçülü Olma**

Kişisel verilerin işlenme sürecinde, veri işleme faaliyetleri amaçla bağlantılı olmalı ve ölçülülük ilkesine dikkat edilmelidir. Gereğinden fazla kişisel veri işlemekten kaçınılmalıdır.

Kişisel verilerin işlendikleri amaçla bağlantılı olması, sınırlı ve ölçülü olması konusu oldukça hassastır ve birçok yönden dikkat edilmesi gereken bir durumdur. Örneğin; salgınla ilgili Avrupa Birliği ülkelerinde de yaşananlar açısından “Avrupa Veri Koruma Kurulu” (EDPB) 19 Mart 2020 yayınladığı açıklamada salgın dönemlerinde kişisel verilerin işlenmesinde genel hukuk ilkelerine uyulmasını ve yapılan çalışmaların geri döndürülemez olmaması gerektiğini belirtmektedir. EDPB, telekomünikasyon konum verilerinin işlenmesinde ise amaç dikkate alınarak mümkün olduğunca en az verinin toplanmasını ve verilerin anonim hale getirilerek (bireylerin yeniden tanımlanamayacak şekilde) veya kişilerin rızası alınarak kullanılabileceğini söylemektedir. Bu kapsamda Sağlık Bakanlığının örneğin Covid-19 açısından internet ve mobil uygulamaları, kişisel veri ve özellikle de kişisel sağlık verileri üzerinden değerlendirilecektir. (KİŞİSEL SAĞLIK VERİLERİ ÇALIŞMA GRUBU, 2020) Kişisel sağlık verilerinin toplanmasında ve işlenmesinde kullanılan uygulamaların/programların ölçülülük ilkesinde sınırlı ve amaca uygun işlenmesi, kullanılacaksa anonim hale getirilip kullanılması hukuka uygun olacaktır.

- **İlgili Mevzuatta Öngörülen veya İşlendikleri Amaç İçin Gerekli Olan Süre Kadar Muhafaza Edilmesi**

Kişisel veriler “amaçlı sınırlılık ilkesi” gereğince işlendikleri amaca uygun olarak gerekli süre kadar saklanabilirler. Bu konuda veri sorumlusu teknik ve idari tedbirleri sağlamakla görevlidir. 6698 sayılı Kanunun “Veri Güvenliğine İlişkin Yükümlülükler” başlığında belirtildiği üzere “veri sorumlusu; kişisel verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önlemek, kişisel verilere hukuka aykırı olarak erişilmesini önlemek ve kişisel verilerin muhafazasını sağlamak amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almak zorundadır.” (KİŞİSEL VERİLERİN KORUNMASI KANUNU, 2016)

HES Kodu ve Kişisel Sağlık Verilerin Paylaşımı

Dünya genelinde 2020 yılında başlayan Kovid 19 virüsünden kaynaklı salgın 2021 yılında da devam etmekte ve insan yaşamını tehdit etmektedir. Salgın nedeniyle dünya genelinde hayatını kaybedenlerin sayısı milyonlar ile ifade edilirken, geçen süre içinde ülkemizde hayatını kaybeden insanımızın sayısının Sağlık Bakanlığı’nın resmi verilerine göre 50 bine yaklaştığı, genel vaka sayısının milyonlarla ifade edildiği görülmektedir.⁸ Virüsün bulaşıcılığının yüksek olması, toplu yaşam birlikteliğini tehlikeli bir hale getirmiştir. Salgının genel seyri, Sağlık Bakanlığı ve ilgili kamu kurum ve kuruluşlarını önlem almaya itmiş, virüsün yayılma oranının en aza indirilmesi için insanların aynı ortam içinde fazla bir süre bulunmamları istenmiş, gerek vaka sayının tespiti, gerekse de çeşitli tedavi/önlem süreçlerinin yürütülmesi ve denetimi amacıyla “Hayat Eve Sığar” mobil uygulaması ve “HES kodu” uygulaması başlatılmıştır. Bu uygulamayla kişisel sağlık verileri işlenmiş, herkese telefonlardaki mobil uygulamayla oluşturabilecekleri HES kodu verilmiştir. HES kodu, ilgili kişinin kişisel sağlık verilerinin işlendiği bir kod olup, toplu kullanım ve toplu taşıma gibi yerlerde virüsün bulaşma riskini en aza indirmeyi amaçlamaktadır. Kovid 19 hastası kişilerin sağlık verilerinden hareketle, bu kodun çeşitli ağ tabanlı sorgulamalarıyla hasta kişilerin tespiti yapılmış, anonim hale getirilen veriler yoluyla virüs bulaşma riski bulunan toplu yaşam yerleri harita üzerinde renk işaretlemeleriyle belirlenmiştir. İlgili mobil uygulama üzerindeki harita bilgilendirmesinde; tespit edilmiş korona virüs hastalarının ve temaslı/riskli kişilerin adreslerine göre oluşturulmuş yoğunluk haritası olduğu belirtilmiş, noktasal veri olmadığı ifade edilmiştir. Mobil uygulama içeriğinde bulunan “İhbarda Bulun” seçeneği tıklandığında, ihbarda bulunan ilgili kullanıcının kişisel verilerinin üçüncü şahıslarla paylaşılmayacağı belirtilmiş, devamındaki ihbar bölümünde herhangi bir kişisel veri girişini içeren bölüm tespit edilmemiştir. Sadece ihbara ilişkin adres detayı ve varsa ilgili alana ait fotoğraf istenmiştir.

“Hayat Eve Sığar” mobil uygulamasıyla kişisel sağlık verilerinin kullanılması, 6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun “Özel Nitelikli Kişisel Verilerin İşlenme Şartları” başlıklı maddesine dayanarak işlenmiştir. İlgili maddede hükmüyle açık rıza aranmadan kamu sağlığının korunması, tedavi ve bakım hizmetlerinin yürütülmesi vb. amaçlar için kişisel sağlık verilerin işlendiğini söyleyebiliriz.

Sigortacılık Kurumu ve Kişisel Sağlık Verilerinin Paylaşımı

6698 sayılı Kişisel Verilerin Korunması Kanunu’nun içeriğine bakıldığında her türlü sektörü ilgilendirmekle beraber, çalışma sahası ve konusu itibarıyla kişisel verilerin yoğun olarak işlendiği, toplandığı, paylaşıldığı bir sektör olan sigortacılık sektörü açısından da çok önem arz etmektedir. Sigorta sektörünün sağlık verileri olmadan çalışması, var olması pek olası değildir.

1982 Anayasası’nın 20.maddesinde belirtilen “Herkes, kendisiyle ilgili kişisel verilerin korunmasını isteme hakkına sahiptir. Bu hak; kişinin kendisiyle ilgili kişisel veriler hakkında bilgilendirilme, bu verilere erişme, bunların düzeltilmesini veya silinmesini talep etme ve amaçları doğrultusunda kullanılıp kullanılmadığını öğrenmeyi de kapsar. Kişisel veriler, ancak kanunda öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla işlenebilir.” ifadesiyle, kişisel verilerin korunmasının önemi ve bu verileri işlemenin kişinin açık rızasıyla olabileceği gibi önemli hususlar hükmüne bağlanmıştır.

Sigortacılık sektöründe işlenen kişisel sağlık verileri, 6698 sayılı Kanun’da Özel Nitelikli Kişisel Veri olarak geçmektedir. Özel nitelikli verilerinin işlenmesinde dikkat edilmesi gereken önemli şartlar kanunda belirtilmiştir. Kişisel sağlık verilerinin kullanımı sadece sağlık sektöründe olmayıp sigortacılık sektöründe de çok önemli kullanım alanı bulunmaktadır. Özellikle hayat sigortası, kaza sigortası, hastalık sigortası gibi sigorta düzenlemelerinde kişisel sağlık verilerinin işlenmesi hayati önemdedir. Bu denli kritik sigortacılık faaliyetlerinde kişisel sağlık verilerinin işlenmesi ve poliçenin oluşturulmasıyla, sözleşme/poliçe kapsamında olabilecek herhangi bir olayda tazminat ödemeleri teminat altına alınmaktadır. Sigorta poliçeleri düzenlenirken kişisel sağlık verilerine dayalı risk değerlendirmesi, kritik hastalık teşhisinde öngörülen süreler gibi risk faktörleri değerlendirilmekte ve bu değerlendirmeler sağlık verilerine göre yapılmaktadır. “Hekim mesleki sorumluluk sigortalarında, tazminatlara konu olabilecek sorumlulukların, sağlık verileri olmadan değerlendirilmesi mümkün olmamaktadır.” (ÇETİN & ALPAY, 2020)

Kişisel sağlık verilerinin paylaşımında karşılaşılan sorunlardan biri de bazı Sigorta Acentelerinin müşterilerine ait kişisel verileri, müşterilerine herhangi bir aydınlatma yapmadan ve açık rızasını almadan reklam amacıyla herkese açık sosyal medya platformlarında paylaşmasıdır. 6698 sayılı kanunun 5.maddesinde belirtilen kişi verileri paylaşılırken kişinin “Açık Rıza” sının aranması gerekmekte olup, yine aynı kanunun 12.maddesinde belirtilen “veri sorumlusunun, kişisel verilerin hukuka aykırı olarak işlenmesini önlemek, kişisel verilere hukuka aykırı olarak erişilmesini önlemek ile kişisel verilerin muhafazasını sağlamak

⁸ Daha fazla bilgi için <https://covid19.saglik.gov.tr/> web adresine bakılabilir.

amacıyla uygun güvenlik düzeyini temin etmeye yönelik gerekli her türlü teknik ve idari tedbirleri almak zorunda olduğunun” dikkate alınması gerekmektedir.⁹

Kişisel Sağlık Verilerinin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi

6698 sayılı Kanunun 7.maddesinde; “kanun hükümlerine uygun olarak işlenmiş olmasına rağmen, işlenmesini gerektiren sebeplerin ortadan kalkması hâlinde kişisel veriler resen veya ilgili kişinin talebi üzerine veri sorumlusu tarafından silinir, yok edilir veya anonim hâle getirilir.” denilmektedir. Kişisel verilerin silinmesi işlemiyle birlikte ilgili kullanıcılar için kişisel veriler, hiçbir şekilde erişilemez ve tekrar kullanılamaz hale getirilmiştir. “Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Yönetmeliği” nin 4. maddesinde ilgili kullanıcı; “verilerin teknik olarak depolanması, korunması ve yedeklenmesinden sorumlu olan kişi ya da birim hariç olmak üzere veri sorumlusu organizasyonu içerisinde veya veri sorumlusundan aldığı yetki ve talimat doğrultusunda kişisel verileri işleyen kişiler” şeklinde ifade edilmiştir. Bu maddeye göre verileri depolayan, koruyan, yedeklenmesinden sorumlu kişiler, veri sorumlusunun gözetiminde olmak üzere veri silme işlemine tabi olan personelin haricinde tutulmuştur. Bir bakıma veri sorumlusu tarafından kişisel verilere ulaşan bazı birimlere/veri işleyen üçüncü kişilere veri aktarımı/ulaşımı kesilmiştir. Kişisel verilerin silinmesi veya yok edilmesi kavramı arasındaki fark da burada ortaya çıkmaktadır. Verilerin yok edilmesi süreci tüm birimleri kapsarken, verilerin silinmesi veri sorumlusunun gözetiminde belli veri işleyenlere veri aktarımının kesilmesi sürecidir. Yani verilerin silinmesi ilgili kullanıcıya göre şekillenmektedir.

Kişisel verilerin yok edilmesi; daha önce işlenmiş amacına ulaşmış kişisel verilerin hiçbir kimse tarafından erişilemez, ulaşılamaz ve geri döndürülemez hale getirilmesidir. Kişisel verileri yok etme sürecinde veriye ait tüm kopyalar tespit edilip silinir, kayıtlı olduğu cihaz bölümünün manyetik kısmı elden geçirilir ve üzerine yeni veri yazılır ya da fiziksel olarak yok edilir. Bunların dışında profesyonel çözümler olarak güvenilir özel veri silme programları da kullanılabilir.

Kişisel verilerin anonim hale getirilmesi; işlenmiş olan kişisel verilerin sahibinin verilerle ilişkili olma bağının yok edilmesidir. Kısaca ilgili kişinin kendi verisiyle bağı kalmaz ve verinin sahibi olduğu anlaşılmaz. Anonim hale getirilen kişisel veri hiçbir şekilde gerçek bir kişiyle eşleştirilme olasılığına sahip olmaz. Kalabalık içerisinde ayırt edilemez, tanımlanamaz. Eğer anonim hale getirilme işlemi sonrasında kişisel verinin kime ait olduğu anlaşıyorsa bu veri anonim hale getirilmiş sayılmaz. Anonim hale getirilen veri artık kişisel veri niteliğinde olmadığından kanun hükümleri kapsamında değerlendirilemeyecektir. Örneğin Kovid 19 sürecinde Sağlık Bakanlığı tarafından oluşturulan HES programı vasıtasıyla toplanan kişisel sağlık verileri anonim hale getirilmiş, gerçek kişilerle bağı koparılmış, ilgili veri sahibinin kimlik bilgileri gibi belirleyici ve ayırt edici unsurlara rastlanılmamıştır. Her bölgenin harita üzerinde Kovid 19 bulaşma riskine göre alınan kişisel verilerle rengi değiştirilmiş ancak o bölgede kimlerin Kovid 19 pozitif olduğu program üzerinde 3. Kişilerce tespit edilememiştir.

“Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi veya Anonim Hale Getirilmesi Hakkında Yönetmelik” 7.maddesine göre saklanma süreci; “kişisel verilerin silinmesi, yok edilmesi ve anonim hale getirilmesiyle ilgili yapılan bütün işlemler kayıt altına alınır ve söz konusu kayıtlar, diğer hukuki yükümlülükler hariç olmak üzere en az üç yıl süreyle saklanır.” şeklinde ifade edilmiştir.

Kişisel Verileri Koruma Kurulu Kararlarından Örnekler

Örnek 1-Kişisel Verileri Koruma Kurulu’nun 20/04/2021 tarihli ve 2021/407 sayılı Karar Özeti:

Kişisel Verileri Koruma Kurulu’na yapılan veri ihlali bildiriminde hastanede çalışan bir hekimin bazı hasta bilgilerinin kayıtlı olduğu dosyaları arşivden izinsiz olarak dışarı çıkardığı, çıkarılan bilgilerin arasında hastanın adı-soyadı , kimlik numaraları, cinsiyeti kan grubu, özel nitelikli kişisel sağlık verilerinin de olduğu tespit edilmiş, yapılan incelemede veri sorumlusunun ihlal sürecinde kişisel veri güvenliği faaliyetlerine iyi bir şekilde hazırlanmadığı veya takip edilmediği tespit edilmiştir.

Veri güvenliğine yönelik gerekli tedbirleri sağlayamayan veri sorumlusu hakkında 450.000 TL idari para cezası uygulanmasına karar verilmiştir.

Örnek 2-Kişisel Verileri Koruma Kurulu’nun 02/04/2020 tarihli ve 2020/255 sayılı Karar Özeti:

Veri sorumlusu ilgili okul tarafından, özel nitelikli kişisel sağlık verilerinin hukuka aykırı şekilde elde edildiği konulu şikâyet kurul tarafından incelenmiş; öğrencilere bir eğitim kurumunda CAS isimli test uygulandığı, bu test uygulanma sürecinde velinin açık rızasının alınmadığı, kanunun 12. maddesinde belirtilen unsurlardan veri güvenliğine ilişkin tedbirlerin alınmadığı tespit edilmiş olup ilgili veri sorumlusuna 50 bin TL para cezası uygulanmıştır. Hukuka aykırı elde edilen verilerin silinmesi, yok edilmesi, anonim hale getirilmesi, aydınlatma yükümlülüğünün yerine getirilmesi talimatı da verilmiştir.

Örnek 3-Kişisel Verileri Koruma Kurulu’nun 18/02/2020 tarihli ve 2020/138 sayılı Karar Özeti:

İlgili kişi şikâyetinde; veri sorumlusu olan işverenin iş akdini feshettiğini, kendisinin özel nitelikli kişisel sağlık verilerinin mahkemenin talebi olmadan dosyaya konduğunu, bunu kişilik haklarının ihlali olduğunu belirtmiştir ve veri sorumlusu hakkında gerekli işlemlerin yapılmasını istemiştir. Dosya yargıya intikal ettiği için herhangi bir işlem tesis edilmemiştir.

Yukarıda bahsedilen kurul kararlarına bakıldığında dikkat edilen hususların; ilgili kişinin kişisel verileri işlenirken veri işleminin amaçlarına ve süresine yönelik aydınlatma yapıp yapılmadığı, ilgili kişinin açık rızasının olup olmadığı, özel nitelikli veri kapsamında olan kişisel sağlık verilerinin nasıl işlendiği, işlenirken kanun kapsamında idari ve teknik önlemlerin alınıp

⁹ Bu konuda gerekli şikâyetlere www.kvkk.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

alınmadığı, veri sorumlularının kişisel veri güvenliğine yönelik görevlerini yapıp yapmadıkları gibi hususlar olduğu dikkat çekecektir.

AİHM Kararları

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Taraf Devletlerin hepsinin hukuk sistemlerinde sağlık verilerinin gizliliğine saygı, temel bir ilkedir. Bir hastanın özel hayatına saygı göstermekle beraber onun hekimlik mesleğine ve sağlık hizmetlerine güvenini sağlamak da çok önemli bir husustur. Tıbbi tedaviye ihtiyacı olan kişiler, böyle bir güven olmadan kişisel sağlık verilerini paylaşmaktan hatta tedavi olmaktan da vazgeçebilirler. Kendi sağlık durumlarının olduğu kadar bulaşıcı hastalık olması durumunda da toplum sağlığını tehlikeye atma durumları olabilir. Buradan hareket edilmek suretiyle bağlı olunan devlete ait ulusal hukuk, kişisel sağlık verilerinin yayılmasını ve ifşasını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Özel ve Aile Hayatına Saygı" da bulunan teminatlarla uygun şekilde önleyecek ve güvence altına alacak tedbirleri almalıdır.¹⁰

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, bir kişinin sağlığına ait verilerin uzun bir müddet boyunca toplanmasının ve arşivlenmesinin, bunların ifşası ve kişisel sağlık verilerinin en başta belirtilen toplanma amaçlarıyla alakasız amaçlar için kullanılması nedeniyle özel hayata saygı hakkına ölçüsüz bir müdahale teşkil ettiğine karar vermiştir (bir çalışanın askeri hizmetten muaf tutulmasının tıbbi gerekçelerinin işverene ifşası ile ilgili Surikov /Ukrayna kararı).¹¹

Bir hastanın kişisel sağlık verilerinin kişinin izni olmadan bir sağlık kuruluşu tarafından çok geniş bir çevreye, Sosyal Sigorta Ofisine ifşası, hastanın özel hayatına saygı hakkına müdahale oluşturmuştur.¹² Tıbbi verilerin tıbbi kuruluşlarca gazetecilere ve savcılık ofisine servis edilmesi ve bir hastanın tıbbi verilerinin tıbbi bakımın kalitesini takiple görevli bir kuruluş tarafından toplanması da özel hayata saygı hakkına bir müdahale niteliğinde görülmüştür (Mockutė /Litvanya, § 95).¹³ Bu davada ayrıca anne ile kızı arasındaki gergin ilişkiler nedeniyle başvuruçunun annesine açıklanan bilgiler yönünden de Madde 8'e bir müdahale söz konusu olmuştur.

Özel hayat, bireylerin sağlık sorunlarının gizliliğini de kapsamaktadır. Finlandiya'da eşler AİDS (HIV) hastalığına yakalanmış, eşlerden birinin hakkında açılan soruşturma dosyasına, her ikisinin de sağlık raporlarına el konularak eklenmiştir. Mahkemeye başvuran kişinin eşi başka kişilere tecavüzden yargılanmış ve suçlu bulunmuştur. Yargılama esnasında tecavüz ile suçlanan kişinin dosyası görülürken, başvuruçunun olan kişinin kişisel sağlık verilerini paylaşmak istememesine rağmen HIV+ olduğu mahkemede ifşa olmuştur. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde görülen dava sonucunda başvuruçunun kişinin kimliğinin ve kişisel sağlık verilerin yerel mahkemece ifşa edilmesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin "Özel ve Aile Hayatına Saygı" maddesinin ihlali olduğuna karar vermiş ve başvuruçuya tazminat olarak 160 bin Fin Markı para ödenmesine hükmetmiştir.¹⁴

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, "Kişisel Sağlık Verilerinin 6698 Sayılı Kanun Çerçevesinde Korunması" konusu işlenmiş, kişisel veri ve kişisel verinin korunmasında dikkat edilecek hususlar genel hatlarıyla anlatılmıştır.

Günümüz 21. yüzyılda bilişim teknolojilerinin olağanüstü gelişmesiyle beraber veri aktarım hızının artması bilgi erişimine kolaylık sağlamış ve kişilerin bilgilere ulaşmalarında yeni paydaşlar ortaya çıkmıştır. Oluşan bu sanal dünyanın en büyük yardımcıları olan, programlar...

Programlar, veri işlemenin otomatik veya kısmen otomatik olan kısmında veri sorumlusu, veri işleyen ve kişisel verileri işleme faaliyetleri arasında köprü görevi görmeye başlamıştır. Hayatı kolaylaştıran bu uygulamalar kişisel verilerin kayıt altına alınması, depolanması, işlenmesi, aktarılması, değiştirilmesi gibi pek çok işlevi görmektedir. Gelişen teknolojiyle beraber programların ve veri kayıt cihazlarının boyutları küçülmüş ancak depolama ve veri işleme kapasiteleri artmıştır. Şu an da hemen hemen her insanın en büyük yardımcısı haline gelen akıllı cep telefonları, tablet ve bilgisayarlar veri işleme elemanlarının bir parçası haline gelmiştir. Akıllı cep telefonlarında kullanılan veri kayıt ve işleme programları, insanların pek çok işini yapmaktadır. Örneğin ilgili kişi bu cep uygulamaları sayesinde pizza siparişi verebilmekte, sağlık kuruluşundan randevu alabilmekte veya günlük spor programlarını kayıt altına alabilmektedir. Elektrik faturası ödeyebilmekte, bankamatikten para çekebilmekte veya apartman aidatları ile ilgili bir sıkıntıyı bu programlar üzerinde site yönetimine iletebilmektedir. Bu programları kullanan sayısıyla birlikte işlenen verilerin orantılı hesaplamasında devasa veri işleme faaliyetlerinin olduğu ve kaydedilen devasa kişisel verinin bulutlar aracılığıyla depolandığı görülecektir.

Kişisel verilerin hassas veri sınıfında olan kişisel sağlık verileri akıllı cep uygulamaları, bilgisayar uygulamaları veya farklı benzer uygulamalar/programlar aracılığıyla işlenmektedir. Kişisel sağlık verisini kullanan pek çok kurum ve kuruluş bulunmaktadır. Kişisel sağlık verileri, kişinin en gizli bilgilerin bulunduğu mahremiyet alanlarıdır. Dolayısıyla bu alanlara dair çalışma yapan kurum ve kuruluşların ya da diğer bir tabirle veri sorumlularının dikkat etmesi gerekli hususlar, ulusal kanun ve çeşitli yasal düzenlemelerde ve uluslararası sözleşmelerde/belgelerde bahsedilmiştir.

¹⁰ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Madde 8 Rehberi Özel Hayata Ve Aile Hayatına, Konuta Ve Haberleşmeye Saygı Hakkı

¹¹ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-170462%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-170462%22]}) adresinden daha fazla bilgi edinilebilir.

¹² [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58177%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58177%22]}) adresinden daha fazla bilgi edinilebilir.

¹³ [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-58033%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58033%22]}) adresinden daha fazla bilgi edinilebilir.

¹⁴ AİHM, "Z/Finlandiya Davası, Başvuru Numarası: 22009/93,1997", Çeviren: Özgür AKIŞOĞLU

Veri sorumluları veri işleme faaliyetleri yaparken çeşitli program cep uygulamaları kullanabilirler. Örneğin; günümüzde küresel salgın kovid19 nedeniyle Sağlık Bakanlığı'nın uygulamaya koyduğu HES (Hayata Eve Sığar) programı gibi. Bu gibi uygulamalar kişisel sağlık verileri açısından girilen verileri kayıt altına almakta, depolamakta, işlemekte ve kaydetmektedir. Girilen verilerin çokluğuyla birlikte ihtiyaca göre veriler anonim halde kullanıma sunulmaktadır. Yine "Hayat Eve Sığar" uygulamasında bulunduğunuz konumun verileri programlar/veri sorumlusuyla paylaşılırken, bulunduğunuz konumda olan ve kovid19 bulaşmış olan kişilerin anonim bilgileri anonim olarak haritada gösterilebilmekte, kovid19 vakalarının sıklığı ve tehlikesine göre haritanın bölgesel rengi değişebilmektedir.

Cep uygulamalarında bulunan "adım sayar" gibi kişisel sağlık programları da kişisel sağlık verilerini işleyen benzer programlardır. Bu programlarda atılan adımlar hesaplanmakta, eğer spor yapılmak isteniyorsa program, spor koçluğu yapmaktadır. Yakılan kalori, yenilen yiyecekler kaydedilebilmekte, alınan mesafe harita üzerinde işaretlenmekte ve bunlardan elde edilen kişisel sağlık verilerinden haftalık değerlendirme raporu ilgili kişiyle paylaşımaktadır. Küresel ölçekte olan programların veri işleme veya kayıt kapasiteleri, kullandığı verileri kimlerle paylaştığı gibi önemli unsurların program kullanımına başlanmadan önce onaylanan aydınlatma sözleşmesinin metninde belirtilmesi gereklidir.

Sigortacılık faaliyetinde bulunan kamu veya özel işletmemeler kişisel sağlık verilerini kullanan kuruluşlardan bir diğeridir. Bu kuruluşlar kişisel sağlık verilerine ulaşmakta ve buna göre sigorta düzenlemeleri yapmaktadırlar. Örneğin sağlık sigortası düzenlenirken kişinin kanser olup olmadığının tespit edilip ona göre hayat sigortasının düzenlenmesi gibi.

6698 sayılı Kanunda kişisel veri türlerinden hassas veri olarak belirtilen Kişisel Sağlık Verileri işlenirken, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelere veri sorumluları ve veri işleyen gerçek ve tüzel kişilerin uyması zorunludur. Kanunda bahsedildiği üzere verilerin işlenmesi sürecinde veri sorumlusunun ilgili açıklık, şeffaf olma, kanunilik gibi ilkelere uyması gerekmektedir. Kişisel veriler sadece belirli, açık ve meşru amaçlar için işlenmeli ve işlendikleri amaçla bağlantılı, sınırlı ve ölçülü olmalı, amacı dışında veriler işlenmemelidir. Kişisel sağlık verisi işlenecek olan ilgili kişinin veri işleme faaliyetinin amacı, süresi gibi unsurlar belirtilerek aydınlatılması, bu faaliyetlerin açık rızasının alınarak yapılması, veri işleme faaliyetinde belirlenen amaçlar doğrultusunda sadece en az bilgiyle faaliyetin tamamlanması gerekmektedir. Amacına ulaşmış ve işlenmesi tamamlanan verileri silinmeli, yok edilmeli veya anonim hale getirilmelidir. Veri sorumluları ve veri işleyenler hukuksal bütün kurallara uymalı, kişisel verileri işlenen ilgili kişiye, geri dönülmez zararlara neden olacak davranışlardan kaçınmalıdır. Kişisel sağlık verileri işlenirken mahremiyet ilkesine ayrıca dikkat edilmelidir. Bunların dışında teknik ve idari olarak tedbirler alınmalı, ilgili kişinin sağlık verileri başta olmak üzere her türlü kişisel verisi üçüncü kişilerin eline geçmemelidir. Küresel dünyanın yeni saldırı metodlarından biri olan siber saldırılarda bu verilerin ele geçirilmesinin engellenmesine yönelik tedbirler alınmalıdır. Bu gibi hukuksuz durumlar için yaptırımlar/cezalar kanunilik ilkesi çerçevesinde uygulanmalıdır.

Kaynakça

- Akıncı, A. N. (2017, Haziran). Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü'nün Getirdiği Yenilikler Ve Türk Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi Çalışma Raporu - 6. Ankara: T.C.Kalkınma Bakanlığı İktisadi Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü.
- Avrupa Birliği. (2018). Genel Veri Koruma Tüzüğü.
- Avrupa Konseyi. (2019, Nisan). Sözleşme Madde 8 Rehberi – Özel Hayata Ve Aile Hayatına Saygı Hakkı.
- Çetin, P. D., & Alpay, S. (2020). Türk Sigorta Sektöründe Kişisel Veriler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi*, 81-94.
- Dinç, G. (2006). *Sorularla Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.
- Durmuş, D. V. (2020). Kişisel Sağlık Verilerinin Korunmasında İdarenin Hukuki Sorumluluğu. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 67-76.
- Elektronik Haberleşme Sektöründe Kişisel Verilerin İşlenmesi Ve Gizliliğinin Korunması Hakkında Yönetmelik. (2013).
- Emre, İ. (2020). Deneme. *Türk Dili*, 24-28.
- İzgi, M. C. (2014). Mahremiyet Kavramı Bağlamında Kişisel Sağlık Verileri. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 25-37.
- Kişisel Sağlık Verileri Çalışma Grubu. (2020). *Covid-19 Önlemleri Kapsamında Sağlık Bakanlığı Tarafından Kullanılması İstenen Cep Telefonu Uygulamalarının Kişisel Verilerin Korunması Bağlamında Değerlendirilmesine İlişkin Rapor*.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. (2018). 100 Soruda Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. Ankara.
- Kişisel Verileri Koruma Kurumu. Kişisel Verilerin İşlenmesine İlişkin Temel İlkeler. Ankara.
- Kişisel Verilerin Korunması Kanunu. (2016). 6698.
- Kişisel Verilerin Silinmesi, Yok Edilmesi Veya Anonim Hale Getirilmesi Hakkında Yönetmelik. (2016).
- Kvkk. (2018). Kişisel Veri Güvenliği Rehberi (Teknik Ve İdari Tedbirler). Ankara.

- Orak, B. (2019). Kişisel Sağlık Verilerinin Korunması. *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sağlık Bakanlığı. (2018). Hasta Hakları Yönetmeliği.
- Sağlık Bakanlığı. (2018). Kişisel Sağlık Verileri Hakkında Yönetmelik.
- Şen, P. D. (2009). Kişisel Verilerin Korunması Kanunu Tasarısının Anayasa Ve Türk Ceza Kanunu Hükümleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *İstanbul Barosu Dergisi*, 1197-1214.
- Yüksel, G. (2019). Kişisel Sağlık Verilerinin Hukuki Korunması. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 1-10.